

Az ottoman birodalom agrárviszonyai.¹⁾

Írta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1910. évi január hó 14-én tartott ülésén felolvasta: BÁLINT IMRE.

Törökország mezőgazdasági és birtokpolitikai állapotát, múltját és fejlődésének irányzatát alig lehet mindazokból a nézőpontokból tárgyalni, mint a nyugateurópai államok agrárviszonyait. Az oszmán birodalomban agrárstatisztika nincs, a kataszteri fölvételek is olyan durványosak, hogy azokból még akkor is alig lehetne következtetéseket vonni, ha hozzáértő kéz által országos adatokba összeállítva, hozzáférhetőek volnának; de ez . adatok bármily kezdetleges feldolgozása is hiányzik. Maga a népszámlálás is becslésen alapul, állatszámlálás egyáltalán nincs, s az állatállományra, a mezőgazdasági termelésre és egyéb a mezőgazdasági állapot tekintetében szóba jöhető adatra nézve csak egyes állampénzügyi adatokból következtethetünk. Ámde maga az állami költségvetés is csak új keletű intézmény Törökországban, mert a régi kormányzati rendszer mellett komoly költségvetésről szó sem lehetett. Csaknem egy évtizedre nyúló törökországi tartózkodásom alatt elvont tapasztalataimat statisztikai anyaggal alig támogathatom s megbízhatóknak csak a török államadósságok ellenőrzésére és kezelésére hivatott nemzetközi bizottság, valamint a vasúttársaságok adatait tartom, ezek pedig részben helyi szempontból, részben a statisztikai anyag tárgyának nem megfelelően vétettek fel. Remélhető, hogy a három éve fennálló új alkotmányos kormányzat mely a cultura minden terén már is nagyot lendített Törökország elmaradt állapotain, a statisztika hiányait is pótolni fogja, egyelőre azonban nagyobbára becslésekkel állunk szemben s

¹⁾ A felolvasás második részét, mely Bosznia és Hercegovina agrárviszonyait ismerteti, a Szemle következő számában közöljük.

e becslések annál kevésbé megbízhatók, mert a keleti népeknek a számok iránt nincs kellő érzékük és közmondásos, hogy Törökországban a kétszer-kettő sem négy, hanem csak körülbelül négy. Ezenkívül a török agrárius népesség még ma is merőben naturálgazdaságot folytat; a pénz értékével alig van tisztában s a *pénz* nála: árú; a török nem azt mondja, hogy a földje vagy termése ennyit ér, hanem azt, hogy a pénz ennyi juhot vagy földet ér. Mindez eléggé megnehezíti a viszonyok tárgyias ismertetését, mindazonáltal megkísértem világos képét adni a mai gazdasági állapotnak, szokásjogi és codifikált joganyagának s mindazoknak az agrárkérdéseknek, amelyek egy primitív gazdasági fejlődöttségű ország gazdaságára alkalmazhatók.

A törökországi földbirtokrendszer mai állapota nem területiális hagyományokon alapul, hanem tisztán a török faj beáramlásának s a népesség subjectív sajátosságának körülményeiből alakult ki és maradt fenn kezdettől fogva máig csaknem változatlan egyformaságban.

A mai ázsiai Törökországban, tehát azon a területen, amelyet ethnografiai szempontból a török birodalom törzsének és gerincének kell tartanunk, évezredekkel ezelőtt modern fogalmak szerint tökéletes agrárintézményeket, gazdasági árú- és hitelforgalmi viszonyokat találunk. Jóllehet a régi mesopotámiai agrárállapotokról és intézményekről máig is alig tudunk életteljes képét adni, mindazokból, amiket az ékírásos emlékekből s nevezetesen az e tekintetben bő adatokat tartalmazó Hammurabbi Codexből tudunk, a gazdasági kérdések jogi és forgalmi szempontból egyaránt a fejlődés magas fokára következtethetünk. A régi Babyloniában úgyszólván capitilistikus gazdasági élet szigorú kötelmi jog, később pénzgazdaság volt. A héberek már a bérletet és a mezőgazdasági munkát ismerik. A régi görögök a világpiaczi conjunkturákkal számolva piaczi termelést úznek s földmivelésük eszközei bár nem tökéletesebbek a mai török mezőgazdasági szerszámoknál, de nem is tökéletlenebbek, sőt a föld trágyázását már Homeros is ismeri, holott a mai török földműves, ha hallott is róla, nem gyakorolja. Az ókori görög, majd a római uralom más közjogi és gazdaságszervezeti alapon, de világgazdasági politikát csinált magasfokú pénzgazdasági vonatkozásokkal s mondhat-

juk, hogy úgy Ázsiai-Törökországban, mint Macedóniában már az ókor sokkal tökéletesebb és magasabb fejlődési fokon álló agrárviszonyok közt élt, mint aminőnek Törökország agrár-gazdaságát csaknem napjainkig is láttuk.

A mai török agrár állapot gyökere nem is a török hódítás idején itt talált viszonyokból táplálkozik. A törökök hódító útjaikban rendszerint épségben hagyták a meghódított tartományok közigazgatási jogi és gazdasági berendezéseit, de azokat nem igen sajátították el. Maga a középkori török földbirtokrendszer sem az akkori európai feudalizmus átvétele, vagy utánzása, jóllehet azzal sok lényegbeli hasonlatosságot mutat, hanem a hódító török félhold saját berendezkedése, mely a hódító nép fajbeli tulajdonságaiban és a hódítás ideiglenes, katonai megszállászerű jellegében gyökerezett. Mindazonáltal a közénkori birtokrendszer főjellemvonásaiban a törököknél is egész 1839-ig feudalistikus, azzal a jelentékeny különbséggel, hogy míg a középkorban, sőt egész a tizenharmadik század végéig az európai nagy nemzetek az akkori cultura minden eszközével azon voltak, hogy a saját nemzetiségű és vallású parasztságot lehetőleg elnyomatásban tartsák s tőlük minden politika, socialis és emberi jogot megvonjanak, addig az izlam joga merő demokrata jog volt, mint aminőnek mai napig is megmaradt.

De a török feudalizmus voltaképpen a hódító kalifa gazdasági politikáján alapult. Az izlám földbirtokelméletének sarkpontja az, hogy minden elfoglalt pogányföld a kalifáé, mint Allah földi helytartójaé. Innen van a földbirtok egyik nemének mai elnevezése is: Erazi mirije, vagyis az Emir birtoka. De a hódító törökség bizonyos adókötelezettség mellett a pogány lakosság kezén hagyta a ház- és földbirtokokat; ezek szabadbirtokok (mulk) maradtak; kegyes alapítványokat tett (vakuf) és a köztereket, utakat természetesen közbirtoknak hagyta, s nem tartotta a kalifa magántulajdonának.

Természetes, hogy az erazi mirije földek megműveléséről sem a kalifa gondoskodott, hanem azokat katonáinak adományozta, vagy egyházi javakul kötötte le. A katonák és egyházi alapok hadi hűbérekül bírták a birtokokat, amelyek után a hűbérúrnak vagy bérlőjének tized, eladási illeték, örökösödési illeték stb. járt. Vagyis valóságos hűbéri megkötöttség alá

kerültek ez idegen hódított birtokok. E katonai szolgálatra és katonaszolgáltatásra kötelező hűbértokok¹⁾ voltaképpen csak *életfogytiglan szóló* adományok voltak és pedig túlnyomó részt a janicsárok kezében. A janicsárok tudvalevőleg a meghódított keresztény népesség gyermekadójából recrutálódtak. A hódított tartományok ugyanis csak úgy, mint birtokaik után, emberlétszámuk után is adót fizettek, s a szultán megbízottai minden négy évben sorra látogatták a meghódított keresztény falvakat s a hattól egész kilencz éves fiúgyermek egyötöd részét magukkal vitték. E gyermekeket mint a szultán rabszolgáit muzulmánoknak nevelték és túlnyomó részben katonai szolgálatra használták, a 165 janicsár századba osztva be őket. A janicsároknak nem volt szabad megházasodniuk, s így birtokaik nem is öröklődtek. De e vallásos katonai rend kezdetleges alkotmánya csak körülbelül egy századdal élte túl Konstantinápoly elfoglalásának idejét, s az első változtatás, amely a rend fennállását aláasta, az volt, hogy a janicsároknak megengedték a házasságot, a második az, hogy a janicsárok gyermekeiket is besoroztathatták a janicsársapatokba, s a harmadik az, hogy más mozlim polgár is beléphetett a janicsárok közé.

Ezek a változások, amelyek különben az egész janicsárrendszer bukására vezettek, mert a janicsárok lassankint kivonták magukat a háborúból és kiváltságaikra támaszkodva a főváros turbulens és zsarnokoskodó elemeivé lettek, birtokpolitikai vonatkozásokkal bírnak. Nevezetesen az életfogytiglanra adományozott hűbértokokat elkezdték a gyermekekre átörökíteni.

Ez azonban nem mindig ment egész egyszerűen s ily esetekben a janicsárok a kegyes adományok ürügyéhez folyamodtak. Nevezetesen az életfogytiglan bírható janicsár hűbértokát névleg a mohamedán egyháznak adományozta (vakf-birtok), az egyház pedig ezzel szemben elismerte az adományozónak és örököseinek haszonélvezeti, illetve bírlalási jogát. Ez az eljárás magyarázza meg a holtkézi birtokoknak még mai, napig is óriási számát és kiterjedését, s különösen azt,

¹⁾ Ily adományozások már idővel Konstantinápoly elfoglalása előtt is történtek, is az első ily adomány állítólag még a Szeldzsuk dynastia (11-12. század) idejéből való.

hogy éppen a keresztény raj ah tartományokban, például Macedóniában oly nagy hányada a művelés alatt álló földnek a holtkézi birtok.

Egyszersmind ugyancsak a janicsárok házassági joga s az, hogy a megházasodott janicsárok lassankint Konstantinápolyban tartózkodó hűbérurakká vedlettek át, a hűbérbirtokok adományozására is tágítólag hatott, mert a szultánok kezdtek hűbérbirtokokat adni nem katonai érdeméért, hanem udvari kegyből is. E birtokok jelentősége a régi és örökölhetővé vált janicsár birtokokkal hasonló elbírálás alá tartozik és hasonló fejlődésen ment át.

E fejtegetésekből már is kitűnik, hogyan keletkezett hadijogon a török földbirtok öt osztálya, nevezetesen a *mirie*, vagyis állami (kalifa) birtok (azelőtt hűbérbirtok), a *mulk*, szabadbirtok, a *vakuf*, holtkézi vagyis egyházi birtok, a *metruke* közös birtok (utak, terek, közlegelők stb.) és végül az eddig fel nem említett *mewai* birtok, amely res nullius, megmí véletlen, vagy művelhetetlen föld.

Az agrárjog szemponljából két téren kell az anyagot összeszednünk, hogy a török birtokjogi viszonyokról némi képet alkothassunk. Nevezetesen az Ottoman birodalomban két párhuzamos törvényhozási anyag rendelkezik a birtokjogról s mindkettő érvényben van. Az egyik a *vallási törvény* (shériat), a másik a *magánjogi törvény*.

E két törvényanyag egymást bizonyos mértékben kiegészíti: A török birtokjogot évszázadokon át a shériat szabályozta s csak a nagyhatalmak befolyása folytán keletkezett a magánjogi törvényhozás. A kettő összejátszása olyan értelmű, hogy mindazokra a kérdésekre nézve, amelyeket új törvény nem szabályoz, a shériat az irányadó s hogy a magánjognak interpretatióra szoruló rendelkezéseiben a shériatban letett elvek irányadók. Meg kell jegyezmem, hogy az ulémak ma is a shériat alapján ítéleznek.

A vallási törvény határozmányai a 1274. ramazán 7-én (1858. ápr. 21.) kelt agrártörvényben vannak codificalva.¹⁾ E törvény 1. §-a szerint Törökországban a föld öt kategóriára oszlik:

¹⁾ GEORGE JOUNG. Corps du Droit Ottoman VI. kötet 45. oldal.

1. A »mulk« vagyis oly ingatlan, amely a tulajdonos feltétlen magántulajdona.

E jogcím történeti származása különféle Mulik földek voltak azok a szabad birtokok, amelyeket a hódító kalifa meghagyott a leigázott birtokos kezében évi tributum fejében. De a szultánok katonáiknak is adtak mulk földeket, s utóbb már adtak és mai napig is adnak nemcsak katonáknak, hanem kegyeltjeiknek, sőt idegenek is.

Már e helyen ki kell emelnem a mulk birtoknak azt a sajátosságát, hogy a mulk birtokosnak az eladásra kerülő szomszédos ingatlanokra egyenlő feltételek mellett mindig előjoga van, ami, ha a török agrárviszonyok capitalistikus alapon állának, nagy latifundiumok képződésére vezethetne.

2. A »miri« köztulajdon, az államtulajdona.

Az ily földek a kormány concessiójával szerezhetők meg. Az ily concessionariusok a császári kézjeggyel (tugra) ellátott birtoklási jogcímet kapnak, amelynek *tapu* a neve. A *tapu* voltaképpen egy előzetes fizetés, amelyet a birtokos a birtokjogért a kincstárba fizet.

3. A »merkufe« (vakuf), holtkézi birtok elidegeníthetetlen. A vakuf birtokok igen különböző osztályokra oszlanak:

a) vannak olyanok, amelyeket már elfoglalásuk idején szent helyek (mecset) vagy közhasznú és közművelődési intézetek (egyetem, könyvtár, iskola, kórház stb.) építésére és fenntartására szántak;

b) a szultánok vagy magánosok kegyes alapítványai jótékony, vagy közhasznú intézmények vagy objectumok fenntartására (kolostor, kút, híd, szegényügy, árvák, tanítók segélyezése, sírhelyek fenntartása, meccai zarándokok támogatása stb.);

e) egyesek által gyermekeik, vagy más taxatív felsorolt rokonaik öröklési jogának fenntartásával adományozott birtokok. (Idegenre nem köthető ki a hagyományozás.) Az ily vakuf birtoknál a jogvédelem az, hogy az minden időkre Allahé, mások szerint a néhai adományozóé marad, s a mindenkori birtokos csak a haszonélvezet jogával élhet. Igen természetes, hogy a vakuf birtok nem adható el, nem adományozható, s így meg sem terhelhető.

A vakuf földek közigazgatási vonatkozásaikban az Erkaft

(Vakuf többszáma) ministerium ügykörébe tartoznak, amely vezetteti a magánszemélyek vakuf-szerű birtokait.

4. *A »metruke«, meghagyott (közhasználatra hagyott) föld.* Ez két osztályra oszlik. Az elsőbe tartoznak a közutak stb., amelyek közhasználatra szolgálnak, a másodikba azok a területek (pl. közlegelők) amelyek egyes községek, vagy járások kerületének közhasználatára vannak.

5. *A »mérat« holt föld.*

Ezek határozatlan és megműveletlen területek, amelyeknek nincs tulajdonosuk, de közhasználatra sincsenek szánva. Mérat terület csak olyan fekvőség lehet, amely bármely községtől legalább annyira fekszik, hogy a rajta elhangzó emberi hang a lakott terület külső határáig nem hatol el, ami körülbelül másfél mértföldet, vagy egy felórai gyalogutat tehet ki. (6. §.)

Megjegyzendő, hogy a holt föld megművelés útján bárki által elfoglalható. Nevezetesen, ha a holt földre valakinek szüksége van, a hatóság engedelmével és a megművelés feltételével elveheti. Ha átvette a földet és három egymásután következő évben meg nem művelte, elveszíti a birtokjogát, ellenben, ha a hatóság megkérdezése és hozzájárulása nélkül megműveli a merat földet, a megművelés ténye által tulajdonjogot szerzett rá, csakhogy kénytelen érte utólag a taput megfizetni, s ezért megkapja az írott concessiót. (103. §.)

E helyen fel kell említenem azt is, hogy nemcsak a holt földek, hanem a miri és vakuf földek is eltulajdoníthatók megművelés útján, ha tíz évig ellenvetés nélkül birtokolta és művelte valaki (elbirtoklás), sőt ha egy miri (állami) földet jog nélkül vagy erőszakkal birtokba vesz és megművel valaki, s utóbb ítélet és hatósági közbenjárás folytán kénytelen a birtokot visszaadni, akkor sem fizet a használat idejéért bért, sem kártérítést a földnek az aratás után való értékcsökkenéseért, feltéve, hogy a jogbitorló az államnak járó adókat rendesen megfizette. (21. §.)

Az a körülmény, hogy mindenütt, ahol ulémák ítélkeznek, rendesen a sheriat törvény az irányadó, a birtokjogi viszonyokba sok bizonytalanságot hoz, mert a sheriat különböző interpretációi a legszélesebb vitáknak adnak anyagot. Gyakorlati gazdasági szempontból azonban legnagyobb hátránya a sheriat gyakorlatnak, hogy az élő szónak nagyobb

hitelt ad, mint az írásnak, amely az uléma szemében csak egyéb bizonyíték híjján bír érvénnyel. Igaz, hogy a török földműves nép túlnyomórészt analfabéta, a nevét még az intelligensebb elem is vésett pecsétnyomóval jegyzi s így az aláírás igen könnyen történhetik hivatatlan kéz által, de viszont kétségtelen, hogy a leghitelesebb írott okirattal rendelkező tisztességes birtokost ki lehet szorítani a földjéről, ha valaki két-három hamis tanúval bizonyítja, hogy a föld az apjái vagy a nagyapjái volt.

A világi törvényhozás a *tapu* (tulajdonjog) törvényben van codifikálva, amely 1275 dzsemazi 8-áról (1858 decz. 14) való és összefügg a kataszter ügyével.

Első sorban azzal kell tisztában lennünk, hogy a *Defter-Hané*, vagyis kataszteri hivatal nem teljesen fedi a mi telekkönyvünket. A *Defter-Hané*, amely külön ministerium, nem valóságos telekkönyvi hivatal, ahol minden birtok hivatalosan be van jegyezve és helyrajzilag hitelesen meg van állapítva, hanem csak az ingatlanokkal járó eladási, birtokváltzási, jelzálogi stb. ügyek állami kezelésébe. Ismételtén felmerült egy valóságos országos telekkönyvi felvétel eszméje, de 1860-ban csak annyira mentek, hogy Konstantinápolyban és Brüsszában készítettek némi kataszteri összeállításokat, 1895-ben, majd 1900-ban újra próbálkoztak, de akkor is papíron maradt a rendelet, úgy hogy ma mintegy ezer telekkönyvi lap van Konstantinápolyban a pecsétek őrének kezelésében, aki egyedül jogosult bármi birtokváltzást bejegyezni s ő is csak császári firmán alapján. A vidéken a telekkönyv még így sincs rendezve, jóllehet erre nézve is számos rendelet jelent meg. A mai helyzet az, hogy egész Törökországban csak a konstantinápolyi *Defter-Hané* van jogosítva birtokváltzásokra és birtokállapotra vonatkozó okiratokat kiszolgáltatni, ami a vidéken a helyi hatóságok útján történik.

A világi törvényhozás főleg a miri és merkufé földekről rendelkezik s megszabja az az administration az adás-vétel és csere módjait olyan formában, hogy nemcsak e földek adás-vétele nem történhetik meg az állami administratió közbejöttével, de még épületek emelése, lerombolása vagy javítása, sőt fák ültetése is az állami beleegyezéstől függ. A törvény kiköti az ily birtokok állandó megművelését s három évi

elhanyagolás vagy a megművelés szándékos elmulasztása a birtoklási jog elvesztésével jár. Ha a birtokos örökös nélkül halna el, a föld üresedésbe (malhul) jön és az államra száll vissza.

Mindezekről külön kell foglalkoznunk a nem muzulmán raják és az idegenek tulajdonjogával.

Törökországban tudvalevőleg nincs területiális jog, hanem a capitulatiók értelmében minden idegen honpolgár a maga hazai törvényeinek joganyaga és gyakorlata szerint saját souverainjeinek joghatósága alá tartozik, amely jogszolgáltatást az egyes hatalmak saját külügyi képviselőik útján gyakorolják. Az idegen alattvalóknak ez az exterritoriális joga az ingatlanokra nem vonatkozik, sőt egész a legújabb időkig jöllehet a capitulatiók az idegen alattvalók szabad iparüzési jogát, a szabad költözködési jogát és egyéb emberi és gazdasági jogait biztosították, ingatlanok vásárlására és bírására való joguk az ilyen állampolgároknak nem volt.

Az 1856. évi párisi congressuson tárgyalták az idegen alattvalók ingatlanszerzési jogát, melyért azonban a török kormány a capitulatiók felfüggesztését kérte cserébe. Ez ugyan nem ment keresztül, de azért a párisi congressus nyomása alatt létrejött Hatt-i-Humajun rendelet 18. §-a mégis megadja ezt a jogot és pedig a következő módon: »Az ingatlan birtok vásárlására, eladására és bírására való jogok minden Ottoman alattvalóra egyenlők, s egyszersmind az idegen alattvalóknak is meg van engedve ingatlanokat bírni azzal a feltétellel, hogy e tekintetben az Ottoman törvényeknek és a helyi hatóságok szabályzatainak alávetik magukat s ugyanolyan illetekeket fizetnek, mint az indigén lakosság.«

A Hatt-i-Humajun e rendelkezése csak elvi jelentőségű, a gyakorlati feltételeket még csak az 1867. jun. 16-iki (1284. szept. 13.) Irádé határozta meg, e rendelet végrehajtását pedig 1868-ban kezdték meg.

Ez új állapotot azonban egész napjainkig nem nagyon használták ki az idegenek, mert birtokjogi dolgokban a fentiek szerint nem támaszkodhattak a consuli bírásokra és sem az Ottoman közigazgatásnak, jognak és igazság szolgáltatásnak útvesztőiben nem érezték magukat biztonságban, sem pedig a birtokadók kiszabását méltányosnak nem tartották.

Szükséges volna hosszabban kitérni az Ottoman öröklési rendre is, de ez oly bonyolult és annyi törvényértelmezésnek ad helyet, hogy az egész kérdéssel érdemlegesen foglalkozni ez értekezés keretében alig lehet és alig is érdemes. Mindenesetre előre kell bocsátanunk, hogy a fentiek szerint az idegen alattvalók öröklési joga is az Ottoman jog szerint van, de egy különös distinctióval terhelve. Nevezetesen az imént idézett 1867. jan. 16-iki törvény 4. §-a megengedi ugyan az idegeneknek a szabad birtokokról való adományozó, vagy végrendeleti rendelkezést, a nem szabad birtokoknál pedig az Ottoman törvény rendelkezései alá helyezi őket, ellenben muzulmánoktól nem örökökölhet ingatlant az idegen, mert a shériat-törvény és annak alapján egy 1876-ból való államtanácsi határozat tiltja.

Az Ottoman törvény szerint az a jogi vélelem áll fenn, hogy a birtok mindaddig az elhunyt tulajdona, míg a hagyatékából kifizették először az elhunyt temetkezési költségét, másodsor a hitelezők követelését, harmadszor a legatiókat és; végül az örökösöket, akik maguk is három osztályba soroztattak.

Egyebekben az Ottoman törvény az örökösödés dolgában külön elbánásban részesíti a szabad birtokokat (mulk) az állami birtokot (mirie) és a holtközi birtokokat (vakuf.)

1. Mulc. Örökökölhet a túlélő, (Az Ottoman törvény nem ismer helyettesítést. Ha valaki előbb halt el, mint az örök-hagyó, nem örökökölhet.) De muzulmán után csak muzulmán, raja után csak raja, idegen után csak idegen örökökölhet, az is csak, ha nem méltatlan rá. (Pl. gyilkos stb. nem örökökölhet.) Az Ottoman örökösödési jog alapja a végrendelet nélküli örökösödés. A végrendelező vagyonának csak egy harmadáról rendelkezhetik szabadon; ennél többről csak abban az esetben rendelkezhetik, ha törvényes örökösök nélkül hal el, vagy ha az örökösök az örök-hagyó halála után beleegyeznek. De az egyharmad nem hagyható a törvényes örökösök egyikére sem.

Egyebekben az örökösödés rendjéről maga a Koran intézkedik. Az erre vonatkozó rendelkezések a IV. szakasz 12—15. verseiben vannak. Ezek szerint az osztály $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{2}{3}$ $\frac{1}{3}$ és $\frac{1}{6}$ arány szerint történik.

Nevezetesen a temetkezési költségek, az adósságok és a

legatiók kifizetése után, de egyetemes örökös kielégítése előtt kifizetik az örökösöket a Koránban jelzett arány szerint a következő sorrendben: 1. férj vagy feleség, 2. az apa, 3. az anya, 4. apai nagyapa, 5. apai nagyanya, 6. anyai nagyanya, 7. a leány, 8. a fiú leánya, 9. a férfi testvér, 10-13. nővéreket. Ha az arányszámok összege meghaladja a rendelkezésre lévő egységet arányos *reductiónak* van helye.

Azután kapja a részét az egyetemes örökös és pedig ilyen sorrendben: a fiú, unoka, dédunoka (mind fiú fiútól); az apa, apai nagyapa és apai dédapa; egyenes le- vagy felmenő férfiág híjján egyenes oldal férfi ág; egyenes oldal férfiág híjján nem egyenes oldal férfiág. Ezek után jön a lemenő női ág, az egyenes oldal női ág, a nem egyenes oldal női ág.

Végül ha az itt felsoroltakból semmiféle örökös nem akadna, akkor következnek a női ág egyéb vérrokonai.

Mind e rokonság örökösödési rendje és aránya, azzal az ezerféle eshetőséggel *complicálva*, amely a többnejűségből keletkezik, a legcsodálatosabb összevisszaságot eredményezi úgy, hogy örökjogi kérdésekben a legritkább ügyvéd vagy bíró ismeri ki magát s ehhez képest egyik is, másik is ügy csavarja a törvényt, ahogy akarja. Egy elvet azonban mégis kétségtelenül fel kell jegyeznünk, nevezetesen azt, hogy egy férfi mindig két nőt számít. Ez az elv a török *jurisdictionban* következetesen keresztül van *vive s* nemcsak az örökösödésnél érvényesül, hanem például két nő tanúságtétele is csak egy férfivel ér fel s ehhez képest esküt is két nőnek egyszerre kell tennie, hogy egy férfi esküjével egyenlő értékű legyen.

2. *Mirié*. Az állami birtokok bírlalási joga a következő sorrendben és egyenlő osztály szerint öröklődik:

Az elhalt fiai és leányai; ha nincsenek, az unokák; az apa és anya, ha nincsen, a férfi testvérek; ha nincs, a nőtestvérek; ha az sincs, a férfi féltestvérek; ha az sincs, a nő féltestvérek és végül ha ilyen sincs, a túlélő házaspár. Ha e fokok közül valamelyik meg van, a következő fokokat kizárja.

3. *Vakuf*. A holtkézi birtokok bírlalási jogát első sorban a gyermekek (fiú és leány) egyenlő részben, ha ilyen nincs, az unokák, majd az apa és anya, testvérek és végül a túlélő házastárs.

Amint ebből a vázlatos ismertetésből is kitetszik, a török törvény nem ismer olyan rendelkezést, mely a birtok feldarabolásának bármily mérvű vagy irányú megkötését idézné elő, sőt közvetlen oka a birtok örökösödés útján való eltörpülésének, melynek a törvény semmiféle gátat nem állít.

És ezzel a ponttal kapcsolatban mindjárt azt is megállapíthatjuk, hogy a földbirtok érdekében semmi olyan törvényes vagy társadalmi intézmény nem áll fenn, amely a birtokfeldarabolást bármily módon korlátozná.

A birtok tagozódás szempontjából van ugyan egynéhány törvényes intézkedés és jogszokás, amelyek jelentősége el nem vitatható, de a jogok inkább a birtokdarabok növelésére vezetnek, illetve jobban mondva vezethetnének, de a birtokok egy kézben tartására, vagy a törpe vagy parasztbirtok védelmére törvényes intézkedés nincs.

A jogi elvek között elsőnek azokat a retractiós jogokat kell felemlítenünk, amelyek a szomszédos telek birtokosának elővételi jogot adnak a telek szabadkézből vagy árverésen való eladása esetén. Ez a jog kétségkívül minden nyugati államban latifundiumok képződésére vezetne, Törökországban azonban egyrészt az egymást váltogató telkek különböző birtokjogi, természete (mulk, miri, vakufj, másrészt és főleg a capitalistikus gazdálkodás, úgyszólván, teljes hiánya, s harmadszor a munkásviszonyok primitív volta, nevezetesen a szokásos felesrendszer állja útját a nagybirtokok tömörülésének.

Hasonló jelentősége van annak a törvényes és szokásos jogelvnek is, hogy a három évig megműveletlenül hagyott föld birtokjoga elvész a birtokosra nézve s a föld elhagyott vélelmeztetik s az ezt kiegészítő rendelkezésnek, amely az elhagyott földeknek a megművelés tényével való jogerős elfoglalását megengedi.

Mind e rendelkezéseknek országos gazdasági jelentősége alig van egyrészt a föld értékének csekélysege, másrészt a capitalistikus gazdasági rendszer hiánya, s végül innét csak a munkáskéz hiánya következtében.

Ami már most a földbirtok darabolását, üzemét, az alkalmazott gazdasági rendszereket és a birtok hozamát illeti, a kérdések statisztika teljes hiánya miatt alig tárgyalhatók más, mint becslési alapon és személyes megfigyelések nyomán.

Már a felszínes szemlélőnek szemébe ötlük, hogy az ozmán birodalom termőföldjének nagy része nincs művelés alatt; de, hogy mennyi a bevetett, illetve művelés alatt álló terület, az semmiféle statisztikában nem található meg. Ez adatok megállapítása a törökországi mezőgazdasági viszonyok mellett igen nehéz is volna, mert roppant kiterjedésű elhagyott földek is vannak, amelyeket nomád törzsek időről-időre megszállnak, kedvező időben bevetnek s a termés learatása után tovább vonulnak.

Ami a termőföld birtokviszonyainak jellegét illeti, erre nézve is csak hozzávetőleg állapítható meg, hogy annak csak mintegy negyedrésze szabad birtok (mulk), háromnegyed része pedig állami és holtkézi, kötött birtok.

E birtokok tagoltságának főjellege az, hogy a szabad birtokok rendszeren kis vagy törpebirtokok, az állami és holtkézi birtokok ellenben óriási complexumok, ami a dolog természetében rejlik, mert a birtokelhagyások és az örökösödés révén való visszazállás nagyobbára az állami birtokok területét növeli, másrészt a holtkézi birtokok integritása jobban meg lévén védve, mint a szabad birtoké, területe nem fogyhat, ellenben a kegyes adományok, amelyek a birtokjog és örökösödés biztosítása szempontjából olykor az adományozó önértékéből származó formai üzlet, egyre növelik a holtkézi birtokok terjedelmei

Ezek az állami és holtkézi birtokcomplexumok nagy bér-lők kezében vannak. A földbérlő, aki egy egész kis birodalmat bérel apró parcellákba osztja a bérleti földet, az így keletkezett kis bérleteket szerszámmal és haszonállatállomány-nal látja el és felesrendszer szerint kis parasztcsaládoknak adja bérbe. Miután bérmunkások nem igen dolgoznak Törökországban, a parcellák nagysága a család kiterjedtségétől s nevezetesen attól függ, hogy a család mily nagyságú földet képes megművelni s biztosíthatja-e belőle megélhetését. A birtoknak saját üzemben tartása épp a munkáskéz csaknem teljes hiánya miatt a legritkább esetek közé tartozik.

Általában azt a tapasztalati ténytet állapíthatjuk meg, hogy az 50 hektáron alul levő birtokokat a család műveli meg. Az 50-200 hektár területű földeket is a család tartja üzemben, de már idegen segítséggel, ami alatt azonban nem szer-

zódott béreseket kell érteni, hanem kisebb birtokú parasztcsaládok részmunkáját, vagy nomád családok esetről-esetre való munkavállalását. A 200 hektáron felüli birtokok mindig bérlő kezében vannak és csaknem kivétel nélkül parcellázatnak.

Ha már most tekintetbe vesszük a török földműves igénytelenségét, mely a minálunk szinte elképzelhetetlenül szegényes megélhetési feltételekkel elégszik meg, másrészt azt, hogy a török faji lustaságánál fogva nem igen dolgozik többet, mint amennyit éppen megélhetéseért dolgoznia kell, továbbá a szomorú közigazgatási és adózási viszonyokat, amelyeknél még súlyosabb az, hogy a közigazgatási közegek és adóbérlők visszaélései szinte szokásjogi jelleget vettek fel, s így a szorgalmas és törekvő gazda inkább ki van téve a zsarolásnak és igazságtalan elbánásnak, mint a szegény, természetesen fogjuk látni, hogy e parcellák valósággal törpebirtokok, melyek a család megélhetésére éppen csak elegendők, s amelyek a Törökországban még mindig használatos bibliai emlékü primitív eszközökkel éppen hogy megmunkálhatók. Például Szíriában a török parasztság háromnegyed része törpebirtokos; ennek a birtoka inkább földszáv, olykor csak 2 méter, de ritkán több, mint 6 méter széles és 100-1.000 méter hosszú.

Hogy ily körülmények között belterjes gazdálkodásról szó sem lehet, az csak természetes. De a birtokviszonyokon kívül még más okok is vannak, amelyek az okszerű gazdálkodásnak útját állják.

Alagaaz éghajlati Törökország legtöbb vidékén kedvezőtlen a mezőgazdaság belterjes művelésére. A hajdanában erdős vidékek faállományát évszázadok alatt csaknem teljesen kiirtották, s a török pásztor ma is levágja a fiatal fát, hogy legelő állatai lerághassák a rügyeket. A faállománynak egész országterületeken való teljes hiánya a lecsapódást kedvezőtlené teszi, s némely vidéken a nagy szárazság mellett alig lehet belterjes gazdálkodásról szó. Alagsövezésre és egyéb hasonló beruházásokra a bizonytalan birtok- és örökösödési viszonyok, a munkáskéz hiánya és a közlekedési viszonyok kezdetleges állapota miatt alig lehet gondolni. Igaz, hogy a régi Mezopotániában a hajdani virágzó mezőgazdaság vissza-

állítása céljából már évtizedek óta terveznek nagyméretű csatornázást, de valósággal nagy jelentőséget még akkor is alig tulajdoníthatunk e tervnek, ha csakugyan meg is valószínűsítják. A zemjai vilajet vízzel való ellátását három évvel ezelőtt vette kezébe a kormány. Ez az anatóliai vasúttársaság által előlegezett 800.000 Lt. költséggel megépítteti az öntöző munkálatokat, amelyeket öt év alatt el kell készíteni. E művelet által 132.500 hektár földet remélnek művelésre alkalmassá tehetni. Az egész vidék canalizálása által azonban 6 millió hektár termőföldet remélhetnek. Kérdéses mindenestre, hogy a most folyamatba levő, csaknem húsz millió koronás vállalkozás alkalmas lesz-e arra, hogy az egyhamar meg nem javítható törvényhozási, közigazgatási és közlekedési viszonyok mellett belterjes gazdálkodás létesüljön Kisázsia szívében, ahol a német telepítések nem igen fognak sikerülni.

Igazán belterjes gazdálkodás ugyanis csak úgy várható, ha a termelésnek megnyitandó földeket modern gazdasági eszközökhöz szokott és tőkeerős földművesek veszik kezükbe. Szíriában ilyen telepítések már történtek, s a kormány külön engedélyével Jaffa és Caifa közelében létesült négy német és kilencz zsidó mezőgazdasági gyarmat jól perosperál. De Kis-Ázsia belsejében igen kérdéses, hogy a telepítés sikerrel fog-e járni, mert még ha feltételezzük is, hogy a német diplomatiának sikerülni fog a telepések kivételes birtok- és közigazgatási viszonyait szabályozni, kérdéses, hogy a kulturátlan és rossz közlekedési viszonyok között lévő területen, melyet a legközelebbi exporthatártól 750 kilométert meghaladó vasút és kérdéses mennyiségű rossz közút választ el, érdemessé tehető-e a nagyigényű német parasztságnak, hogy az igénytelen török benszülöttekkel a versenyt felvegye. Ami pedig a boszniai és ruméliai török bevándorlókat, muhadzsirokat illeti, ezek tőke nélküli szegény parasztságot, akik ugyan a török maradiság mellett a technikai vívmányok terjesztésének úttörői, mégis gazdaságpolitikai szempontból nagyon is primitív elemek ahhoz, hogy a mezopotámiai termőföldeket régi jelentőségüket megközelítő színvonalra emeljék.

Az okszerű gazdálkodás egyik főakadálya, mint már említettük, a közlekedési utak és eszközök hiánya. A mai állapot szerint Livastól Diarbekirig ezer meg ezer hektár

termőföld áll megműveletlenül. Duckerts belga konzul jelentésében néhány a helyszínén szerzett adatot ad, mely a helyzetet eléggé megvilágítja. E szerint Diarbekirben 5 fillér egy kilogramm jó házikenyér. Mennyi esik ebből a búzára? És mennyi búzát lehet még ezen a minimális áron is helyi fogyasztásra használni? És mégis alig lehet kivitelről szó. Hogy a termés Alexandrettánál vagy Samsunnál a tengerhez jusson, három hetet vesz igénybe lóháton vagy négy hetet teveháton. Ez utóbbi olcsóbb, mégis legalább 1.5 frankba kerül naponta és csak 200-250 kg.-ot vesz fel. Ilyenformán egy tonna gabonának a tengerhez szállítása legalább 180 frank, ami több, mint az árú egész értéke. Livasból Samsunba úgy szállítják a gabonát, hogy a fele a tevehajcsáré. De Meretéből, Diarbekirből vagy Mosszulból már egyáltalán semmit sem lehet kivitelre elszállítani. Ezek a Duckerts adatai, amelyek világot vetnek nemcsak e vidék jelenére, de jövőjére is.

Mindezek mellett már alig jön tekintetbe az észszerű gazdálkodásnak az az akadálya, amely a török lakosság maradiságában rejlik. Kindisztánban ma még egy rúd végére erősített vasszöggel szántanak, sőt néhol egyszerű faekével vasveret nélkül. A faeke a legjobb esetben és csak alkalmas talajban 8-10 cm.-es barázdát húz, az 5-10 cm.-es göröngyök meg sem fordulnak, s a paraszt legtöbbszörre kénytelen az ígás állatoknak olyannyira megerőltető faekeszántást megismételni. Megjegyzendő, hogy némely magot, például árpát, zabot, tavaszi búzát, kölest a felszántatlan földre vetik, s egy gerendát húznak végig a földön, hogy a magot valamiképp betakarják. Boronát, hengert alig ismernek. Az aratás sarlóval gyarlón, a cséplés az ősrégi cséplőtábla (deven) segítségével történik; ez egy elül felhajtott végű szánka, amelynek aljába éles kődarabkák vannak beékelve. Ez a primitív cséplőalkalmatosság, amelyet a 30-40 cm. magasságba felhordott szalmás gabonán lovakkal, öszvérekkel vagy bivalyokkal végigvontatnak, a szalmát is felvagdolja, s így a gabona mielőtt eladásra kerül, ismételt manipulációkon kell, hogy keresztül menjen. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a cséplés, munkabér és ígásállat együtt, hektoliterenként mintegy 1 korona 20 fillérbe kerül, tehát alig olcsóbb, mintha cséplőgéppel tisztára csépelnék a termést.

Ami a földművelés rendszerét illeti, a paraszt csak az ugargazdaságot ismeri. A föld minden második, harmadik évben ugar marad és ilyenkor legelőül szolgál. Az ugar után ősszel feltördelik és bevetik, néhány hétig úgy hagyják, azután újra felszántják a földet. Vetésforgást nem ismernek s búza után búza, árpa után árpa vetés jön. Az ugar föld szűz ereje nem kívánja a trágyát, de ha kívánná, sem trágyáznak, mert munkával jár.

Meg kell jegyeznünk, hogy az itt elmondottak csak a parasztbirtokokról szólnak, mert vannak állami mintagazdaságok is, melyekben már mezőgazdasági gépekkel és eléggé belterjes gazdaságot folytatnak.

Amennyire a munkáskéz hiánya mellett lehetséges, az európai birtokosok is teljesen modern elvek szerint gazdálkodnak, csak hogy ily birtokos még ma csupán Konstantinápoly és Smyrna környékén van egynéhány s a bizonytalan jogviszonyok mellett egyelőre nem is valószínű, hogy európaiak nagyobb tért hódítsanak a mezőgazdasági termelés terén.

A föld ára egyelőre igen csekély s csak a nagy városok körzetében, ahol más kertigazdálkodás is folyik, drágább még a közönséges gabonaföld is. Kisázsia belsejében még bőven akad a megművelés révén elfoglalható föld, ami természetesen az európai földművest nem igen kecsegtetheti, mert az ilyen földnél a birtokjog nagyon vitatható. Konstantinápoly és Smyrna környékén a föld ára 100-400 korona magyar holdanként, európai Törökországban a közlekedési vonalakon szintén elég emelkedett árak vannak, ellenben Kisázsiában még a vasúti vonal mentén is lehet 40-50 koronáért egy hold földet kapni, sőt a kisázsiai fensíkon 15-4 koronáért is.

Ami a munkásviszonyokat illeti, ezekről nem kell sok szót vesztegetnünk. Az ozmán birodalom különben is ritka népessége bérmunkára nehezen adja magát. Különösen a muzlim, – és a földművelő nép túlnyomó része az, – büszke hozzá, hogy másnak bérért dolgozzék és sokkal igénytelenebb, mint hogy többet akarjon keresni, mint amennyi egyszerű megélhetéséhez szükséges. A mezőgazdasági munkában, ha a család maga nem képes elvégezni, rendszeren más kisebb birtokú család segít részért. De vannak nomád törzsek is, amelyek sátor alatt bejárják az országot és ugyancsak részért sze-

gödnek el. Ritkább esetben látni rendes fizetésért szerződő és dolgozó bérmunkást, s ezeknek napszáma is igen csekély, az igás ökör használatával együtt mintegy 2-4 korona, a szegényebb vidékeken csak a munkáskéz alig 40-50 fillér felnőtt emberre számítva,

A földbirtok megadóztatása Törökországban az abszolút adótételeket véve alapul, nem volna igen magas, de eddig sajnos a pénzügyi közigazgatás nem volt megbízható s az adótörvények végrehajtására hivatott közegek mélyreható corruptiója a termelő osztályok teljes kizsárolásából táplálkozott, úgy hogy az adóbérlők és beszedők működésének egész tendenciája éppen nem ösztönözte a gazdákat az intenzívebb termelési módok felkarolására, sőt egyes jövedelmező termelési ágak főleg az adóztatás terhe alatt fejlődtek vissza és szüntek meg. A három éve fennálló új, alkotmányos kornak, amely már eddig is a közigazgatás legtöbb terén áldásos hatásúnak mutatkozott, remélhetőleg meg fogja szüntetni az eddigi visszaéléseket.

A fő agráradó a tized, amely természetben rovatik le. A tized jó oldala kezdetleges naturálgazdaság mellett szembeötlő, mert egyrészt megszabadítja a termelőt a termés pénzértételének gondjától, másrészt, s ez a fontosabb, ideálisan simul hozzá a valóságos termés hozamához. A tized hátránya általánosságban az, hogy rossz termés esetén nem marad, vagy alig marad vetőmagnak való a paraszt kezében, mert a tized az egész termés után számítódik, a fogyasztási szükséglet pedig a termés mennyiségétől függetlenül állandó. De a főbaj Törökországban a tized beszedésének módja. Nevezetesen az adószedést a hatóságok rendszeren bérlőknek adják árendába. Ezek kereskedők, akik a paraszttól annyit szednek el tized fejében, amennyi csak telik. A bérlő nyilvános árlejtésen kapja a bérletet, s rendszeren élvezeti részekre osztva kisebb vállalkozóknak adja tovább. A törvény szerint a termést addig nem szabad betakarítani, amíg a tizedet a bérlő ki nem válogatja. Ebből azután nyilvánvalóvá válik a zsárolás legprimitívebb eszköze. A beszedés ugyanis olykor hetekig eltart, s a termelő kénytelen gabonáját esőnek, állatpusztításnak és lopásnak kitenni, míg a bérlő hajlandóságot mutat az átvételre. Természetes, hogy a bérlő, aki maga kereskedő,

azzal nyomja az árakat és zsarolja a termelőt, hogy minél tovább kint hagyja a termést, lehetőleg addig, míg a paraszttal az esetleges termésfelesleg árára nézve is a maga szabta árban megtud állapodni. A beszédés úgy történik, hogy minden tíz kazalból a fiscus képviselője vagy a bérlő egyet kiválaszt. Szőlő, borsó, dohány stb.-ből minden tizedik ocka az adó. Meg kell jegyeznünk, hogy Kisázsia belsejében a törzsfőnökök szintén követelnek néha a tizednél is nagyobb adót, s ha a gazda nem fizet, megrabolják vagy felgyűjtják a termését. Azért nem is igen igyekszik a gazda többet termelni, mint amennyi a megélhetéséhez szükséges.

Az agráradók törvényes megállapítás szerint a földadó (emlák) és a tized (ashár vagy üshür).

A földadó 4‰ a föld becsértéke után. Ez összeghez hozzáütnek 5% pótagót közoktatási és 6% pótagót fegyverkezési czélokra. A beszédésért rendszeren külön 2½%-ot számítanak.

A tized, amely pénzben is fizethető, de rendszeren természetben fizettetik, 10%-a a tényleges termés mennyiségének; ehhez hozzáütik a következő pótagókat: 1% a mezőgazdasági bank céljaira, ½% közoktatási czélokra, 0.63% katonai czélokra (1900 óta) és ½% pótagó (1897 óta), vagyis összesen 12.63%.

A vakuf földek, valamint a pledjaz szenthelyek környéke és a civillista földjei adómentesek.

Az agráradókon kívül még állattenyésztési adó (agnám) is van, és pedig juhadó ca 60 fillér fejenkint, ló, ökör, tehén ca 2 kor., számár 60 fillér fejenkint.

A föld jelzálogos megterheléséről Törökországban egyelőre alig lehet szó. Vannak eladósodott gazdák, de eladósodott föld alig van. A török egyházi törvény jelzáloghitelt nem ismer s azért az a gazda, aki földjét meg akarta terhelni, rendszeren ahhoz az expedienshez folyamodott, hogy a föld tulajdonjogáról lemondott a hitelező javára s tőle írást vett, hogy jogaiba visszaléphet, amikor adósságát megfizette. Ámde a korán tiltja a kamatszedést s így e tilalmat is ki kellett játszani olyan formán, hogy a kamatot előre levonták a tőkéből. Az így levont kamat a kölcsöntökének 15-50%-a volt.

Az újabb világi törvényhozás (1870.) megengedi a jel-

záloghitelt, de csak első helyre. Nevezetesen a hivatalos feljegyzést megelőzőleg megkívánja, hogy a hatóság képviselője és a község öregei igazolják, hogy a megterhelendő föld sem jelzálogilag megterhelve, sem zárlat alatt nincs. Ennek alapján a szandzsák jogügyi tanácsa engedélyt ad, s a bíróság kiállítja a jelzálogi bekebelezésről szóló bizonyítványt. A jogügyi tanács könyvet tartozik vezetni a jelzálogos bejegyzésekről.

Ez a törvény igen egyszerű szövegben és rendelkezésben, de azért a végrehajtás bonyolultsága és a felek tudatlansága folytán ma is inkább a régi módszer, amely a sheriat kijátzásával jár, van alkalmazásban, s az adós tulajdonjogát önként átruhazza ideiglenesen a hitelezőre.

Ezért azután a legutóbbi időkig egy pénzügyintézet sem foglalkozott jelzálogkölcsonök nyújtásával, s csak napjainkban keletkezett Konstantinápolyban egy jelzálogbank, amelynek üzleti forgalmáról azonban még semmiféle kimutatás nem jelent meg.

Az agrárhitel egy specialis orgánuma Törökországban a Banque Agricole, amely állami intézet, s amelyről már fennebb, az adók körében esett említés. Ez sok jóakarattal és bölcs belátással létesített intézmény, mely azonban a plamidianus korszak rendszertelen és corrupt államgazdasági viszonyai mellett természetesen csak igen kis mértékben teljesítette a tőle várt szolgálatot.

Az intézmény voltaképpen az 1875-ben, sőt néhol már 1868-ban létesített mezőgazdasági alapokból indult ki, amely alapok a szarvasmarhatulajdonos gazdák megadóztatásából táplálkoztak. Az alapok ily kerületi szervezetükben nem prosperáltak, míg 1888-ban meg nem alkották az állami mezőgazdasági bankot, melynek céljaira főleg a tizedhez hozzáütött 1%-os pótdadó szolgál mindaddig, míg az intézet alapítókéje el nem éri a 10 millió török font összeget. Az intézet célja olcsó agrárkölcsonök nyújtása és pedig eladásra alkalmas kézizálog ellen, vagy komoly jótálló garantiája mellett, továbbá a mezőgazdasággal kapcsolatos hitelműveletek lebonyolítása.

Ez agrárbankot megelőző mezőgazdasági alapok 12%-ot, s fokozatosan később 10, majd 9%-ot számítottak. A bank, amelynek az összes nagyobb városokban fiókjai vannak, csak

6%-ot számít, amely kamatlábon felül 3.000 koronát meg nem haladható 1 % kezelési költsége van.

A banknak ez idő szerint mintegy nyolczvan millió korona tőkéje, amelyből mintegy tizenegy millió korona van kiadva apró kölcsönökre. De maga a tőke fictiv, mert a régi rendszer kormányának állandó prédája volt az a pénz s az állampénztár mintegy 25 millió koronával tartozik ez agrár alapnak. Egyebekben az agrárbank jövedelméből gazdasági iskolákat, mintagazdaságokat és egyéb mezőgazdasági intézményeket is támogatnak, sőt ad hoc is szoktak bizonyos általános mezőgazdasági kiadásokat, pl. a sáskairtasét stb. belőle fedezni.

A bank ügykezelése olyan nehézkes, hogy a gazdák többnyire inkább uzsorásokhoz fordulnak pénzért, mint hozzá.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az ozmán birodalom, jóllehet tisztán és kizárólag agrárállam, az agrárius termelés primitív korát éli. Rendszerében feles rendszer, adó elvében természetben szolgáltatott tized, munkáskérdésben a munkáskéz úgyszólván hagyományon alapuló intézményes hiánya, technikájában faeke, jellegében ugargazdálkodás, capitalistikus szempontból naturalgazdaság és uzsora, jogi szempontból egyházi jog és szokásjog, közigazgatási szempontból bizonytalanság és közlekedési szempontból elszigeteltség. Ezekkel a jelszókkal jellemezhetjük a török agrár gazdasági viszonyokat.

A muzulmán igénytelenség mellett ma még kisebb mozgalmakról sem lehet szó. A vámkérdés ki van rekesztve a politikai és gazdasági mozgalmak lehetőségének keretéből, mert a vám egységes 11 %-os érték vám, amelynek bármily megváltoztatása a capitulatiók értelmében az összes nagyhatalmak beleegyezésétől függ. Agrárkérdések felvetésére hiányzik a gazdák együttérzésének politikai tényezője s a kulturális igények hatalmas rugója. Agrár munkáskérdés nincs, mert fizetett földműves munkáskéz alig van.

Az agrár kérdések közül a telepítés kérdése az egyetlen, amely jelentőséggel bír. A balkáni raj ah királyságok és Kréta szigetének muzulmán lakossága tömegesen telepszik le Kisázsia szívében, ahol a kormánytól ingyen telkeket kapnak. Csakhogy egyelőre ez az actió sem igen válik be, mert a földek, ahol letelepszének, nagyobbára terméketlen, használatatlan területek.

A mezőgazdasági termelés fejlesztésében a kormány helyett az anatóliai vasúttársaság jár elől, amely vonalai mentén vetőmagot oszt szét, gépeket kölcsönöz és minden tőle telhető módon támogatja a gazdákat. Mindig kétséges azonban, hogy Anatóliának óriási megműveletlen terméketlen területeivel szemben nagy jelentőségre fog-e szert tenni az a vasúti vonal, amely e területet átszeli, de amelynek két oldalán már egy-egy kilométernyire járhatatlan utak vannak.

Törökország mezőgazdaságának emelésére csak az idegen tőke és vállalkozás betelepődése volna képes jelentősen befolyjni. Az pedig még sokáig fog tartani, amíg a cultural és jogviszonyok teljes consolidáltsága s a közlekedési viszonyok megjavulása az idegen tőkét és vállalkozást mezőgazdasági vállalatokra fogja ösztönözni Anatóliában, amelynek legtermékenyebb vidékein termelt gabonája alig bírja meg exportparitásban a 700-800 kilométeres vasúti fuvardíjakat.

A legközelebbi jövőtől mindenesetre sokat várhat Törökország törvényhozási és közigazgatási téren, de a nemzetgazdasági fejlődés általában attól fog függni, vajjon a hagyományos török igénytelenség mikor fog az európai közműveltségi igény önző és telhetetlen vágyának helyet adni.

Társadalmi problémák.

Írta: FERENCZY JÓZSEF.

Minél tökéletesebb egy nemzet államélete, minél fejlettebb a culturája, annál rendezettebb a társadalmi élete, annál többoldalú és mozgékonyabb a társadalmi tevékenysége. Primitív állami szervezettel bíró és a cultura alacsony fokán álló népek társadalmi élete és tevékenysége korlátolt és szűkkörű. Civilisálatlan népeknél, a kiket a műveltségbeli és vagyoni különbségek még nem osztottak fel különböző osztályokra, a kiknek lelkéből még hiányzanak a finomabb erkölcsi érzések, vágyak és hajlandóságok, megelégszenek aprólékos gazdasági, családi s vallási kérdéseik rendezgetésével. Társadalmi problémák fejtegetéseivel csak oly népeknél találkozunk, a hol magasfokú műveltség van, a hol a nemzet tömege társadalmi rétegekre oszlik, a hol a kötelességek teljesítését jogok gyakorlásához fűzik. S minél több kötelességet ró valamely nemzet államélete a társadalomra, annál erősebb az illető nemzetben a jogokért való küzdelem. Innen van a modern nemzetek életében észlelhető általános forrongás s folytonos küzdelem a jogokért.

Az ókori népek államszervezete csak két kasztot ismert: a papok és katonák rendjét. Ezeké volt minden dicsőség, minden hatalom, minden jog. A kik e két társadalmi osztályon kívül álltak, azoknak csak kötelességeik voltak, de jogokban nem részesültek. Csak az újabbkori államéletben jutott érvényre a harmadik rend a polgári társadalom rendje, mely ma fRar minden modern állam fentartó ereje. Megszűnt az öröklött erkölcsi hatalom előjoga, mert osztozkodni benne a polgári társadalom leszármazottjának is joga van; meg fog szünni

az anyagi téren mutatkozó hatalom előjoga is, mert a ma még meglevő nagy eltérések igazságtalanok is, jogtalanok is.

Minél fejlettebb és általánosabb lesz a műveltség, annál csekélyebb lesz a különböző társadalmi osztályok közt ma még meglevő eltérés szellemi és anyagi tekintetben egyaránt. Teljes egyenlőségre nem gondolunk, nem is gondolhatunk, mert egyének és osztályok közt mindig lesz különbség, miként – a mint mondani szokták – a természetben sincs két teljesen megegyező falevél.

Az egyéni és közszabadságok biztosítása és fejlesztése, a jogrend fentartása, az igazságszolgáltatás és közigazgatás felett való őrködés, a köznevelés és egy nemzet általános gazdasági érdekeinek ápolása minden modern művelt államban kiválóan az államhatalom feladata és kötelessége. De azért a közügyek fejlesztése terén nagy feladatok és kötelességek hárulnak a társadalomra is. Sőt vannak kérdések, közérdekkel kapcsolatos ügyek, melyeknek elvi tisztázása, gyakorlati megoldásra való előkészítése, életre keltése és életben tartása kiválóan társadalmi feladatok. Ilyeneknek megoldásába az államhatalom nem is avatkozhatik bele, rábizza s rá kell bízni őket a társadalmi tevékenységre. Ezek az úgynevezett kiválóan *társadalmi problémák*. Ilyenek pl. a feminizmus, a népszaporodás, az örök béke kérdései vagy a humanitárius tevékenységnek sokféle ágazata.

Nálunk a közéletnek sok oly jelensége szorul rá a társadalom érdeklődésére és támogatására, a mi talán kizárólag az állami gondozás és közigazgatás hatáskörébe tartoznék, mert a mi közéletünk tele van megoldatlan, rendezést váró, támogatásra szoruló problémákkal. Mi lenne nálunk a szegényügy rendezéséből, ha a társadalmi közjótékonyág nem sietne segítségére az államhatalom munkájának. Vakok, siketek, némák s másnemű természeti fogyatkozásban szenvedők nyomorának enyhítéséről túlnyomóan a társadalom nagylelkűsége gondoskodik.

Kórházak, sanatoriumok, népkonyhák, melegedőszobák, rabsegélyző-, ingyen tej-, ingyen kenyér-egyletek, szünidei gyermektelepek, gyermekágyas nők felsegítése, poliklihikák, szükséglakások, mensák berendezése s fentartása, a humanitárius tevékenységnek százféle ága és módja mind a társa-

dalom feladatai közé tartozik. Közművelődése intézeteink egész sora társadalmi intézmény. Nemcsak létrehozta őket a társadalom, hanem fentartja és tovább is fejleszti. Tudományos, irodalmi, művészeti közintézeteink megalapításához jelentékeny eszközökkel járult hozzá a művelt társadalom, fentartásukhoz, fejlesztésükhöz is állandóan hozzájárul. Társadalmi köreink szervezik a culturegyesületeket, építik a culturpalotákat.¹⁾ A társadalom közadakozásaiból állnak fenn országsszerte szobraink, szaporodnak műgyűjteményeink. A társadalom érdeklődése és áldozatkészsége tartja fenn irodalmi vállalatainkat, támogatja szépművészeti tárlatainkat s így ad ösztönt irodalmi, szépművészeti termelésre.

A súlyos, szinte nyomasztó gazdasági helyzet, melylyel küzdünk, társadalmi intézményeinkkel is éreztetik hatásukat. Hozzájárul ehhez még az erők egyesítésének hiánya is. Mit törődik például a katonai társadalom a pornographia ellen folytatott küzdelemmel, vagy a clerus a babona irtásával?! Így a polgári társadalom vállaira nehezedik sok oly teher viselése, mely megkönnyebbülne, ha megosztatnék. De a polgári társadalom sem egyesíti minden erejét az összes bajok enyhítésére vagy általánosan érzett visszasságok megszüntetésére. Törődik is a főrendűek társadalma a kártyaszennvedély s egyéb nyerészkedő művelet korlátozására irányuló törekvésekkel?!

A mi közéletünkben hosszú sora van az oly társadalmi problémáknak, a melyeket állandóan a felszínen kell tartani, irántuk a közérdeklődést folytonosan éleszteni kell, sőt fokozni, nehogy a közömbösség mocsarába fulladjanak. Némelyikük culturállapotaink színvonalat sülyeszti le, mások nemzeti becsületünket érintik. Vannak e problémák közt politikai suprematiánkat fenyegetők, vannak életbevágó, úgynevezett existentialis érdekekkel kapcsolatos kérdések. Vannak olyanok, melyek erkölcsi, s ismét olyanok, melyek anyagi javainkat érdeklik. Egynémelyikök szabályozására, rendezésére az államhatalom volna hivatva, másoknál a társadalmi köröknek kell előtérbe lépniök. Az egyik közigazgatási intézkedést kíván, tehát a kormányzat hatáskörébe tartozik, a másik elméleti fejtegetések,

*) Sajnos, még csak állami támogatással.

A szerk..

elvi discussiók tárgya, tehát kiválóan a társadalmi körök foglalkozásául tekinthető. Régi bajok és új jelenségek, állandó jellegű és időleges tünetek, egyetemes érvényű és részleges hatású problémák foglalkoztatják hatóságainkat is, társadalmi köreinket is s nem tudjuk vagy nem akarjuk megoldani őket, vagy azért, mert nincs hozzá elég energiánk, vagy mivel a kérdések még maguk elvi controversiáiak tárgyai.

Rá akarok mutatni egynéhány ily közérdekű kérdésre, melyek – nézetem szerint – megérdemlik, hogy gondolkodjunk felőlük és többoldalú hozzászólás alapján elvi jelentőségüket tisztázzuk s esetleg megoldásukat elősegítsük.

Nagyon kirívó vonása a magyar közfelfogásnak a *felekezeti* színezet. Nemcsak a politikai pártéletnek van meg ezen már szinte a gyűlölködésre hajló felekezeties csoportja, hanem a tudományos és társasélet is vallásbéli különbségek szerint csoportosul. Néhány év előtt szinte közszájon forgott a hír, hogy kálvinistának kell annak lenni, a ki az Akadémiába akar jutni. Ha ma a katolikus egyház feje valami hivatalos nyilatkozattal lép a világ elé, holnap egymást érik a protestánsok tiltakozásai, s kész a szakadás a művelt társadalomban. Irodalmi társulataink egész sorozata felekezeti jelszavak zászlaja alatt folytatja tevékenységét, a mint társasköreink is felekezetek szerint csoportosulnak. Minden felekezetnek megvannak a maguk irodalmi közlönyei, sőt napi sajtója is. Napirendre kerül a tudományos főiskolák szaporításának kérdése s irne fenyegetőleg lép előtérbe a felekezeti oktatás jellege, a katolikus és protestáns egyetemek alapítására irányuló törekvésekben. Melegágya e törekvéseknek már is megvan a főiskolai ifjúságnak felekezeti szellemű köreiből, mert hiszen köztudomású dolog, hogy egyetemi ifjúságunk túlnyomó mértékben klerikális szellemű. *)

Igen nagyra tartjuk mi a mi hires magyar liberalismusunkat, mégis azt tapasztaltam, hogy a felekezeti elfogultság s a fajgyűlölet sem Angliában, sem Francia- és Németországokban, sem Itáliában nem oly nagy, mint nálunk, éppen úgy, mint Oroszországban vagy Romániában. Örvendjünk tehát, – akinek ez örvendetes – hogy van kapcsolat köz-

1) ?!

tünk és a Balkán művelt közfelfogása között. Ámbár kissé meglazítja ezt a kapcsolatot az a körülmény, hogy Londonnak ezidőszertani lordmajorja és Rómának mostani polgármestere hitsorsosuknak vallhatják Pest vármegye Gyón községének bíróját.

Közállapotainknak egyik legszégeyenteljesebb kérdése a *czigánykérdés*. Valósággal megbotrántoztató, hogy sem az államkormány, sem a vármegyei közigazgatás, sem a társadalmi szervezkedés nem akarja és nem tudja közéletünk e szégyenfoltját megszüntetni. Svájcban nem ismerik a czigánykérdést, mert mihelyt felmerül, azonnal megsemmisítik, mint csirájában megfojtják a kolerát, ha fellép. Franciaországban, ha itt-ott megjelenik a romanichel-karaván, nem élhet törvényen kívüli állapotban 24 óráig sem. Vagy beleilleszkedik az állam közrendjébe, vagy 24 óra alatt túl van az ország határán. Belgium területére lopva sem szökhetik be. Nálunk daczolva a törvényt, szembeszállva a csendőrszuronyal, megvetve a társadalmi közrend formáit, úgy él kénye-kedve szerint e félmeztelenül csatangoló, félvad csorda, mint az erdő ragadozó vadja. Rabol és gyilkol, csal és lop, fenyegeti a becsületes életet és tisztességes vagyont, réme a közbiztonságnak, kigúnyolója minden civilisationak. Nem volt a magyar közállapotoknak annyira megbélyegző vonása az egykori »szegény legények« garázdálkodása, mint amennyire megszegyenítő és utálatos e barbár csorda állatias vérengzése.

Mindenki tudja, hogy a hajdani »szegény legények« tábora kimből telt ki. Azokból az alapján romlatlan lelkű, pásztoréletet folytató fiúkból, a kik oly korlátlan szabadságban éltek az Alföld síkságain, mint a szabad beduin Arábia pusztáin. S mivel szabadságukat nem akarták felcserélni az osztrák soldateska brutalitásai előtt való meghódolással, inkább elbújdosnak az erdők rengetegeibe a hatalomnak zsandárüldözesei elől és rablásból tengették életüket, míg a civilisationak ellentmondást nem tűrő állami és társadalmi rendje ki nem irtotta őket. De kegyetlenkedéseik mellett is mennyi nemes, lovagias vonását őrizte meg lelkületüknek az irodalom, a népdalköltészet?! Azonban hol van a czigányéletnek egyetlen egy sympathikus jelensége? Van-e hazátlanul csavargó, műveletlen és tanulatlan vándorcsoportnak a nyilvánosságot foglal-

koztató cselekedeteiben egyéb, mint rablás, vérengző gyilkosság?! És nincs rá módunk vagy hatalmunk, hogy közéletünk e szennyfoltját kitöröljük. Vagy talán hozzátartozik a patriarchális magyar közigazgatáshoz és társadalmi élet kényelméhez e barbár jelenség eltűrése, mint az elbájoló olasz culturához az olasz városok utczaí szemetje?

Nagyon előtérbe került társadalmi problémáink közül a *feminismus* kérdése. Nem mi voltunk a kezdők e mozgalom megindításában, de nem is maradtunk nagyon hátul a küzdelemben. Mint minden mélyebbre ható társadalmi mozgalomnak, a feminiszmusnak is megvannak nálunk is, mint másutt, mérsékelt hívei és túlzó apostolai. Ha a magyar feministák nem jutottak is el az angol suffragettek minden józanság határain túl menő követeléseikhez, mégsem mondhatni, hogy szigorúan megmaradtak az okos mérséklet korlátai között.

Talán a mi súlyos gazdasági helyzetünk, az élet nehézségeinek nálunk erősebben érezhető nyomása juttatta el a magyar feministákat, hogy harcias ligákba szövetkezve, hangsúlyosabban hirdessék követeléseiket, élesebb fegyvereket használnak küzdelmeikben, mint másutt, ahol pedig tán több a szellemi erőhalmazat mint nálunk s szilárdabb a társadalmi összetartás, mint a mi számra is kisebb, kitartásra is gyengébb társadalmi szövetkezeteinkben. Annyi bizonyos, hogy feminista ligáink erős elszánással dolgoznak, eloquentiával hirdetik, dialectikával védelmezik tanaikat s koronkénti nyilvános szerepléseikben a gyorsan felbuzduló magyar temperamentum is megnyilvánul, a mely azonban szerencsére mégsem juttatja el őket angol elvtársaik okfejtésének alkalmazására.

Két alapgondolatban vélem a feministák küzdelmének tartalmát összefoglalni: a nők szellemi kiképzésének magasabb fokú fejlesztésében és gazdasági helyzetük javításában, mely utóbbi alatt keresetképességük fokozását értem. Mindkét irányban való előretörésként a nőknek értem, helyeslem és jogosultnak tartom. De nem értem, nem helyeslem és jogosulatlanul tartom azt a követelődést, mely teljes egyenlőséget hangoztatva, a nőt minden téren versenytársává akarja tenni a férfinemnek. Azt tartom, hogy a magas szellemi foglalkozás körében élő férfiaknak éppen oly kevésbé kell félniök a nők versenyétől, a mint nem féltik tőle advancement-jukat a

tüzérezredesek és contraadmiralisok. Jogegyenlőséget emlegetnek, de a kötelességek teljesítésének egyenlőségéről hallgatnak, elnyomatásról panaszkodnak, holott éppen a magyar asszony *házasfél* és csak a magyarnál *feleség*, a mi a leg-tökéletesebben fejezi ki gondolatban az egyenlőség fogalmát.

Nem tekintve a férfi és a nő közötti biológiai különbségeket, addig, míg társadalmi rendünk alapját a család képezi, mely alapot meglazítani nem akarhatunk és nem engedhetünk, addig minden túlzó feminista mozgalmat félszeg forradalmi törekvésnek tekintünk. Az egészséges, erkölcsös családi élet teszi alapját a tisztességes társadalomnak s ezen épül fel az erős nemzet. A nemzet létét veszélyezteti az, a ki az alapját tevő családi élet kapcsait bontogatja. Pedig erre törekszik a túlzó feminizmus, midőn a házasság intézményét reformálni kívánja, a férfival teljesen egyenlő hivatalviselési képességet sürget és politikai jogegyenlőséget követel. Nincs az a dicsőséges parlamenti szereplés, mely fölrerne a nőnek azzal a szerepével, a mit mint jó anya betölteni hivatva van.

Hiába akarják a feministák dogmaik bizonyítására a nőt csupán egyetlenegy nézőpontból – a socialista felfogásból – beállítani, ily nagyjelentőségű kérdésben nem szabad egyoldalú vizsgálat alapján ítéletet mondani. Számba veendő a nő egyéniségének minden physikai és lelki tulajdonsága és képessége, a természettől nyert rendeltetése, élethivatása. Mi lenne abból a nőből, a ki az izomerő kifejtésében kívánna versenyre kelni a férfival? Szörnyeteg. Aesthetikai tekintetben rút jelenség, holott a nőnek hivatása *szép*-nek lenni, a férfié *erős*-nek. Mert a nő ereje szépségében nyilvánul a férfi szépsége erejében.

Hogy feminista nők még a sexualis élet mozzanataiból is szednek argumentumokat túlzó követeléseik támogatására, ez a mai, perversitásra hajló életmódnak frivolságát mutatja, mely mint társadalmunk kóros tünete, szinte megbotránkoztató. Nem, nem tekinthetjük a társadalom munkásságának feladatául a férfi és nő minden téren való együttes, sőt egymás elleni szereplésének elősegítését. Maradjon meg mindenki a természettől adott rendeltetésének munkakörében, mert úgy van jól, «a a férfi a tudomány fényével világít, a nő pedig a szeretet lángjával melegít, hisz e világosság és melegség egységéből mosolyog az emberiségre a boldogság éltető napja.

Egyik legszebb és legfontosabb feladata társadalmi köreinknek a *békeliga* törekvéseinek propagálása. Az összes nemzetekre nézve alig van életbevágóbb kérdés az örök béke biztosításának, a háborúk megszüntetésének eszméjénél. Ennek a végcélnek biztosítása a gondolkodó emberi agyvelőnek és érző szívnek a legszebb diadala volna. Ma még utópiának tetszik a cél elérése, azért a gyakorlati eredményekre törekvők nem is részesítik a megérdemelt támogatásban a messze jövőben megvalósítható eszme munkásait. Pedig nem valószínű a földgömb minden népének, főleg pedig az európai kultúr-nemzeteknek akkora dőresége, hogy dicsőségesebb világtörténeti eseménynek tekintse az emberek tíz-, sőt százazeinek legyilkolását – nem ritkán egy ember hiúságának sérelme miatt – mint milliók békességes életének, boldogulásának biztosítását. A háború lehetőségének megtartása a brutalitás diadalmának megerősítése, az örök béke biztosítása a lelki műveltségnek és a legnemesebb emberi érzelmeknek uralomra jutása.

A nemzetek közötti állandó béke biztosítása nemcsak humanitárius kérdés, hanem összes erkölcsi és anyagi javaink, – tehát szellemi és anyagi boldogulásunk biztosításának kérdése. Annyira állandó és oly rohamos már a militarismus terheinek növekedése, hogy csaknem lehetetlenné teszi a nemzetek kulturszükségleteiről való gondoskodást s romlással fenyegeti a népek gazdasági életét. Nincs a jelenkori államok intézményei közt egy sem, mely költségesebb lenne a hadügynél, nincs az emberiséget nagyobb mértékben fenyegető veszedelem, mint a háború réme. Mégis évről-évre szaporítják a hadi felszereléseket, folyton nagyobbítják mindenfelé a katonaság létszámát. Parlamenteknek, kormányoknak kellene minden módon, minden eszközzel az örök béke biztosításán fáradozók munkájának sikerét előmozdítani iparkodni, mert a fejedelmektől, az uralkodóktól hiába várjuk ezt, hisz az imperialistikus hatalomnak a legbiztosabb támasztéka a hadsereg. S mivel sem a fejedelmek és uralkodók, sem a parlamentek és kormányok nem iparkodnak elűzni a háború fenyegető rémét, a társadalom minden rendű és rangú tagjának kellene szövetkeznie az örökös béke ligájához, melynek zászlaja: a *fehér lobogó*, jelszava: *pax*.

A *közoktatás és köznevelés* nemzeti és általános jellegének fejlesztése dolgában is nagyjelentőségű feladatok hárulnak társadalmi köreinkre. Mindenesetre nagyobb érdeklődést, mélyebb beavatkozást várhatnánk tőle mint a minőt tapasztalunk. Hiába biztosítanak törvényeink az autonóm hatóságoknak beavatkozást a köznevelés kérdéseinek irányítására, hiába létesít közoktatási kormányunk az iskola beléletére befolyást gyakorló intézményeket, iskolafentartó hatóságaink, iskolaszékeink, iskolai gondnokságaink működése nem terjed túl az apró adminisztratív intézkedések körén. Nem tudunk rá esetet az utóbbi évtizedek közoktatásügyi mozgalmából, hogy csak egyetlenegy esetben is megmozdult volna a nagy társadalom, hogy állást foglaljon valamely irányzat diadalra jutásában. Pedig elég jelentékeny kérdések kerültek felszínre. Báró EÖTVÖS JÓZSEF terve, a kilencz osztályú középiskola, az egyetemi felvételi vizsgálat ügye; később a reáliskolák szervezése, a latin nyelv kérdése, az egységes középiskola kérdése, a görög nyelv tanításának korlátozása, a polgári iskolák kibővítése és jogosításának kérdése. Most is napi renden van az érettségi vizsgálatok eltörlésének nagyfontosságú ügye. Csak az imént folyt le a jogi oktatás reformja tárgyában tartott tanácskozás. Láttuk-e, tapasztaltuk-e csak egyszer is a nagy magyar művelt társadalomnak melegebb érdeklődését, komolyabb felbuzdulását az elsorolt igen fontos közérdekű problémák iránt?

A köznevelés és oktatás elméleti kérdéseivel foglalkozó komoly társulataink folytonos és állandó tevékenységet folytattak mindig paedagogiai, elméleti és gyakorlati nevelésügyi, módszertani kérdések megvitatása, fejtegetése felől; ki tud róla, hogy volt irántuk érdeklődés, okos hozzászólás társadalmi köreink részéről? Csodálkozhatunk-e tehát, ha paedagogusaink megunva az egymás folytonos oktatását, más themák feletti vitatkozásokba bocsátkoztak s évek óta állandóan a fizetésrendezés meg a rangsor kérdéseit feszegették?

A közoktatásügyi szakközlönyökön kívül a napi sajtó is állandóan foglalkozott mindig az oktatás kérdéseivel, tudott-e az ügynek érdeklődő közönséget teremteni? Képes volt-e társadalmi mozgalmat támasztani a felmerült kérdések iránt? Pedig egyének, szülők, családok, nemzetségek vagy magának

az egész nemzetnek érdekei fűződtek és fűződnek egy-egy-
oktatásügyi kérdés megoldásához, javításához, rendezéséhez.
Évekig felfordulásban élt az egész nemzet a miatt, hogy a
magyar ezredekben magyar lesz-e a vezényszó, de egy fél
vármegye társadalma sem mozdult meg negyven év óta amiatt,
hogy ezerekre megy Magyarországon az olyan iskolák száma,
a melyekben nemcsak a tanulók nem tudnak magyarul, hanem
a tanítók sem.

Valóságos satírája a főiskolai oktatásnak a nálunk állan-
dósult rendszer, midőn az egyetemi tanuló csak a beirat-
kozáskor jelenik meg az egyetemen, sőt a legtöbb esetben,
még akkor sem, mert az aláírásokat társaival szerezteti meg.
Es ezeken az állapotokon sem szervezeti szabályzat, sem
hatósági intézkedés, sem szülői beavatkozás, sem társadalmi
pressio nem tud és nem akar változtatni. Az általános titkos
választójog, a bank és készfizesítés ügye, az önálló vámterület
kérdése országos mozgalmakat támaszt, de az ifjú pályavá-
lasztásának kérdése családi értekezletre sem képes összegyűj-
teni az érdeklődőket s nem tapasztaljuk, hogy nagyobb emo-
tiókat keltenének társadalmunk különböző rétegeiben az ügy-
védek létszámának évről-évre történő rohamos szaporodása
miatti siralmas panaszok.

Társadalmi culturmozgalmainkban van sok megnyugtató,
sőt örvendetes jelenség a fővárosban is, a vidéken is. Nem
stagnál, hanem folyton terjed a műveltség. Irodalmi társula-
tink felolvasó-üléseinek, színházainknak, hangversenyeinknek,
szépművészeti tárlatainknak van közönségük, mert az irodalmi,
zenei műveltség, a szépművészeti érzék folyton emelkedőben
van. Igaz, hogy nem mindig a jó ízlés és nemes érzések rugói
a közérdeklődésnek, mert szellemi mozgalmainkban sok a
vásári zaj, a reclame, az üzleti érdek, a sensatiohajhászás.
Az állandó kitartás sincs meg mindig, mert gyakran csak
saisonszerű, mint a divat, de azt nem mondhatni, hogy álta-
lános és folytonos a közömbösség.

A komoly irodalomnak, a tartalmas felolvasásoknak, az
eszményi művészeteknek még nincs nálunk elég közönsége.
Kicsiny nemzet vagyunk, a műveltségünk gyökerei sem ha-
tolnak még a mélybe, tanultságunk is nagyon hézagos még,
azért szinte természetes jelenségnek kell tartanunk, hogy a

magas színvonalú felolvasások termei félig üresek, hogy a színházak nézőtereit nem töltik meg annyira a classikus drámák, mint a frivol jelenetek és trágárságok, hogy többen kedvelik a cigányzenét, mint a sonátákat, hogy nagyobb közönség élvezi a secessió műtermékeit, mint a renaissance remekműveit. A mi társadalmi műveltségünk olyan, mint gazdasági hirtelen fellendülésünk. Egyiknek sincs mély alapja. Egyiknek sincs múltja, nincsenek tradíciói. Vannak nagykereskedőink, a kiknek közvetlen elődei még csak házalók voltak. Vannak gazdag bankáraink, a kik szatócsoktól származnak, salanhőseink, akiknek apjuk bocskorban jártak. A mi társadalmi köreink műveltsége olyan, mint az új bor, sem ereje sem zamatja; idő kell neki, gondozásra, kezelésre – szinte azt mondanám nevelésre – van szüksége, hogy aszú legyen belőle.

Igazi és alapos műveltségnek a megszerzése hosszú és komoly munkának az eredménye. A munkaszeretet pedig nem tartozik fajunk erényei közé. A könnyű életmód, a felszínesség, a léhaság fizikai és szellemi életünknek jellemző vonásai. Tudományos törekvéseinkben is, sajnos, gyakori az üres tartalmatlanság, társaséleti gyönyöreink- és élvezeteinkben, salonjainkban több az üres fecsegés, mint a komoly társalgás, gyakoribb a durva tréfa, mint a finom szellemeskedés, szaporább a kaczagató frivol adomázás, mint a mosolyra derítő szellemes élez.

Társadalmi életünk unaloműző szórakozásának egyik legutálatosabb eszköze a *kártya*. Még ha valóban szórakozásra szolgál is, akkor is szellemtelen és üres időfecsérlés, de a legtöbbször haszonhajtó foglalkozás, a világ egyik legbecstelelenebb keresetforrása. Szinte érthetetlen a magyar társadalomnak magatartása, mely a legenyhébb incorreetségek irányában is annyira érzékeny, miként tűri el egyes kártyahősök nem ritkán még pöffeszkedő szereplését is, holott lenézéssel kellene elfordulnia tőlük. Pedig éppen a magyar nyelv használatalóan megbélyegző elnevezést a kártyázóhelyiségekre, midőn *kártyabarlangok*-nak nevezi őket. Mégis szinte specialis magyar betegséggé lett a kártyaszenevedély, ez az egyéni és családi boldogságot oly sokszor feldúló, egyéneket öngyilkosságra juttató, családokat romlásba döntő veszedelem.

Rokon a kártyaszennvedélylyel a többi nyereséget hajhászó társadalmi bűn, a lutri, a lóverseny és egyéb fogadások, sorsjátékok, a mindennemű *szerecssevadása*-tok, melyek többé-kevésbé mind csalással vannak összekötve, tehát bűncselekmények – miként Amerikában bírói üldözésnek teszik is tárgyaivá. Igaz, hogy az államkormányok is elnézik, sőt kihasználják az állam szükségletei számára a szerecssejátékokból befolyó jövedelmeket, de ez a körülmény nem igazolhatja fentartásukat, mert a kormányzó férfiak sok dolgot kénytelenek megcselekedni hivatalos minőségükben, a miktől mint magán emberek s a társadalom tagjai undorodnak. Azért kellene éppen a társadalmi köröknek sorakozniok a nyereséget hajhászó szerecssevadászatok lehetetlenné tételére, megszüntetésére.

Sajnálatos társadalmi fogyatkozás *a babona*. Akár a hiányos műveltségű, alsóbb rendű nép hiedelmében, akár a művelt osztályok spiritismusában nyilvánul, egyaránt társadalmi fél-szegség. Alapja mindenkor a hívés, nem a tudás. Nem időszakokhoz kapcsolódó jelenség, mert az emberiség művelődésének történetével egykorú, de mindenkor a világosság hiányát és a sötétség uralmát hirdette. Képei rendszerint a képzelet világából alakultak, nem a létező valóságból. A naivság, a tudatlanság táplálja, a felvilágosultság, a műveltség apasztja. A babona mindenütt csodákat, természetfeletti jelenségeket talált ott, a hol a tudomány természetszerű okozatokat látott. Ezért lett aránylagos a csodák fogyása a tudományok bővülésével. Az emberiség története tanúskodik róla, hogy a babona végzetes katastróphákat okozott, miként a mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy még ma is nagyszámú pusztulást és romlást idéz elő. Hatását korlátozza az irodalom, a felvilágosodást hirdető sajtó, a közműveltség terjedése, de viszont nagy érdekek fűződnek fenmaradásához is, melyek ápolják és fejlesztik, azért oly SZÍVÓS életű, azért oly nehéz kiirtani. Társadalmunk összetartó, fáradságtalan munkásságára van szükség, hogy véglegesen kipusztuljon.

Romboló pusztítást végez társadalmunk erkölcsi és anyagi életében az *alkohol*. Egyik leggonoszabb megcsúfolója az emberi méltóságnak, mely állattá aljasítja a teremtés koronáját. Miként az álom eszközlí, hogy az ember időnként növénynyé

lesz, úgy teszi az alkohol időlegesen állattá. Méreg, a mely nemcsak élvezőjében okoz pusztulást, hanem az élvező környezetében is, a kik maguk nem élvezik. Végtelenül nagy erő és furfangosság rejtőzik benne. Képes a legszilárdabb elhatározást megtörni, a legkomolyabb akaratot megmásítani. Megszegésre bírja a jámbor Ígéretet; hazugságra, csalásra csábítja a vezeklőt, esküszegésre a fogadalomtevőt. Kijátszsa a törvény intézkedéseit, kigúnyolja a család legszentebb érzelmeit, legkínzóbb gyötrelmeit. Nem bír vele a sajtó üldözése, nem tudják korlátozni az erkölcspraedikálók intelmei és tanításai, csak a műveltség terjedésétől és a társadalomnak ki nem fáradó tevékenységétől várhatunk óhajtott eredményt.

Hasonló szégyenletes jelensége társadalmi életünknek a nagyon elterjedt *pornographia*. A mint az alkohol a testi szervezetet pusztítja el, akként mételyezik meg a lelket az irodalom és művészet szennyes termékei. Noha a tisztességes sajtó dicséretes energiával ostorozza, noha a társadalom maga is erős kézzel iparkodik megfékezni, mind a mellett szapora termékenységű, mint a dudva és gaz a hasznos vetemények között. Tehetséges írók és művészek is szolgálatába szegődnek, mert üzleti haszonnal jár és könnyű munkával nagy jövedelmet hoz. Közműveltségünknek egyik legszégyenletesebb vonása a *pornographia* virágzása, melynek korlátozására nem bizonyul elég erősnek a társadalom, sőt a rendőrségi üldözés sem, hanem a bírósági fenyítéket kell alkalmazásba venni.

Sajnálatos és közönségünket megbélyegző az a tapasztalat, hogy még a művelt körökben is sok pártfogója van a *pornographiának*, mely nemcsak ocsmány olvasmányokkal és szennyes képekkel árasztja el a nyilvánosságot, hanem undorító jelenetekkel szennyezi be a színházakat, duhaj nótákkal tölti meg a mulatóhelyeket, az érzékiséget ingerlő ábrázolásokkal lepi el a szépművészeti tárlatokat. Ha fejlettebb volna a közízlés, ha alaposabb volna a műveltség, általánosabb az erkölcsi érzés, magától szűnnék meg a *pornographia*, mert nem lenne fogyasztó és élvező közönsége. Nem az éretlen serdülő nemzetség és a tudatlan csócselék pártfogásában rejlik a *pornographia* egyedüli támasztéka, hanem a felnőttek közönyében és tudatlanságában, a műveltebb körök ízlésének fogyatékosságában. Hogy is remélhetnők a *pornographia* elsatnyu-

lását és kiveszését, míg közintézetek ápolják, számottevő szellemi tehetségek cultiválják és áldozatra kész nagy közönség támogatja. A hol a frivolságnak oly nagy keleté van, mint nálunk; a hol jóízű kaczagás és taps fogadja, mint a mi színházainkban az oly botránnyos jeleneteket, a minőktől a jó izlés undorral fordul el; a hol a pikáns adomákkal fűszerezett előadásokra, sexualis fejtegetésekkel bővelkedő felolvasásokra oly tömegesen tódul a közönség – még női része is – mint nálunk: ott a pornographia ellen hosszú és makacs küzdelmet kell vívnia a társadalomnak, mint annak, a ki a száz meg száz gyökérrel kapaszkodó taraczkot gyomlálja.

Társadalmi problémáink között egyike a legfontosabb kérdésnek a most napi renden levő és erősen vitatott *nép-szaporodás* ügye. A hírneves nemzetgazdának, MALTHUS-nak elmélete élénk vitatkozások tárgyául szolgál. Gyakorlati államférfiak és elméleti tudósok, sociologusok és orvosok fejtegetik, magyarázzák, kiki a maga felfogása szerint, hogy a gyermekekben bővelkedő család sorsa boldogabb-e, vagy azé a családé, a hol csak egy, legfeljebb két gyermek van. Vizsgálják, magyarázzák a kérdést az egyéni, családi helyzet és jövődjő szempontjából, valamint a nemzet virulása és satnyulása, fejlődése és hanyatlása tekintetéből. Az ügy nem specialis magyar kérdés, mert más nemzetek statistikussait, államfő fiait, tudóssait, társadalmi köreit is foglalkoztatja már régebben, behatóabban, mint a mieinket, de ezidőszerint nálunk is nagy hullámokat ver, széles körökre kiterjedő mozgalmat idéz fel. Annyira jutott a kérdés iránt nyilvánuló közérdeklődés nálunk is, hogy már az anyák, sőt a leendő anyák is beleszólnak.

Franciaország politikai körei, tudóssai, társadalma, anyái nyilatkoztak már a neomalthusianismus dolgában, már a francia clerus is kimondta álláspontját, midőn a nagy forradalom hármass jelszavát módosítva így hangoztatja: *liberté, égalité, maternité*. De míg Franciaországot a népességi statistika stagnálása főleg katonai szempontból aggasztja, addig nálunk a népesség főleg a fajmagyarság szaporodása egyenesen a nemzet létének kérdése. Nálunk még ma is actualis SZÉCHENYI-nek, a legnagyobb magyarnak abbeli meggyőződése, hogy még az apagyilkosnak is megbocsátana, csakhogy ne kevesbüljön fajunk száma, *mert oly kevesen vagyunk*. Nem-

zeti szerencsétlenségeink között egyik legnagyobb a számbeli kicsinységünk. S mivel nemzetiségeink grammatikai assimilálására nem vagyunk képesek részint számbeli fogyatékoságunknál, részint hatalmi eszközeink hiányainál és igen nagy részben faji indolentiánknál fogva, így fajunk suprematijának két legfőbb biztosítékáért mindent meg kell tennünk. Ezek egyike számbeli túlsúlyunk, másika anyagi és szellemi kulturánk magasabb színvonala.

Hazafiatlan és nemzetellenes munkát folytat tehát az az egyén és testület, a ki és a mely nálunk a különben is kétes értékű és éppen nem apodictikus érvényű Malthus-féle elmélet helyességét és jogosultságát hirdeti. Nem a felvilágosultság és sötétség hívei, nem a szabadelvű haladás és a megkövesült maradiság táborai állnak itt szemben egymással, hanem a hazafias érzésűek a hazátlanságot hirdető apostolokkal, a humanismus hívei a cynikus embertelenség hirdetőivel. Megdöböntő elfajulása a nemesebb emberi érzéseknek és kétségbeejtő erkölcsi fogalom az emberi élet megmentésére rendelt hivatásnak az a szerepe, mely hangos szóval hirdeti a sensatiókra éhes fővárosi hallgatóközönségnek, hogy az élet kényeimeinek feláldozása s az anyagi javak felaprózása az utódok javára nem kötelessége az elődöknek és így a még világra nem jutott élet megsemmisítése nem bűn. Es az ily proclamatiónak van a huszadik században magát felvilágosultnak nevező közönsége, általános helyesléssel és e helyeslésbe vegyülő még női tapssal is.

Mily nagy feladatot és fontos teendőt láthat maga előtt az a művelt magyar társadalom, mely az okosságának és a hazafias érzésnek ilyen eltévelyedésével áll szemben! Kell-e buzdítóbb ösztönzés a társadalmi tömörülésre, az igazi hazafiság fejlesztése, az igazi műveltség terjesztése végett?

A társadalmi tevékenység körében minden elismerést megérdemlő, áldásos munkásságot fejt ki a női társadalom, különösen a *humanismus* gyakorlása terén. A mily szűk körben mozogtak régente a nőegyletek a maguk kezdetleges szervezetével, korlátolt anyagi eszközeikkel a közjótékonyság koreben, oly terjedelmes, szinte országos, hatású ma már a művelt magyar nők nagy társadalmának egyesült erővel folytatott dicséretes buzgólkodása szellemi és anyagi bajaink

gyógyítása, fogyatkozásaink pótlása terén. Mintha csak ma látnók foganatát nagy költőink: VÖRÖSMARTY, PETŐFI, GARAY, ARANY, TOMPA buzdításainak, miket egykor »a hon nemtőihöz«, a magyar »úri hölgyhöz«, a »honleányokhoz« intéztek. Alig van mozzanata társadalmi életünknek, a hol segítségre, buzdításra, gyámolításra van szükség, hogy ott ne látnók a művelt női társadalom tagjait buzdító vigasztalással, gyámolító segítséggel, az irgalmasság gyakorlásával.

Országszerte szervezve látjuk nem szünetelő munkásságban a különféle női egyleteket, társulatokat, ligákat a köznyomor enyhítésére, a közműveltség terjesztésére, az ember-szeretet ápolására. A magyarországi mértéktelen nagy gyermekhalálózást csökkenti a női gyermekliga, mely ezerszámra menti meg családjának, a közjónak, az országnak javára az elpusztulásnak kitett kisdedeket. Női kezek ápolják a szenvedő betegeket, női szivek gondozzák az árvákat, a női leleményesség hord össze évről-évre nagy összegeket a közbajok enyhítésére szolgáló közintézmények számára: kórházaknak, árvaházaknak, mentőknek, nevelőintézeteknek. Női éberség s a jótékonyosságra fogékonyabb lelkület gondoskodik az aggokról, a természeti fogyatkozásban szenvedőkről, a munkaközvetítésről, a cselédek sorsa javításáról, a leánykereskedés megakadályozásáról, a patronage-tevékenységnek száz és ezerféle ágazatáról. Méltán énekelte a költő:

Mit kiküzd a férfiesz s kar
Elveszett idő semmiség,
Ha iránta nők szívében
Ápoló szent láng nem ég.

Minél nagyobb elterjedést nyernek valamely nemzetnél a demokratikus eszmék, annál közelebb jutnak egymáshoz az emberek, annál jobban ismerik meg egymást érzéseikben, vágyaikban, szükségleteikben. S a közös érzések, vágyak és szükségletek annál könnyebben mozdítják elő a társas érintkezést és szövetkezést. Így támadnak a különböző társadalmi körök és szervezetek a közjó előmozdítására, a közbajok enyhítésére. Ahol egészséges társadalom nincs, ott az államrend is bizonytalan. Miként az állami élet, a társadalmi helyzet is jogokat ad és kötelezéseket szab tagjainak. A miként nem vonhatja ki magát senki állampolgári kötelességei alól, akként

tartozik minden művelt ember társadalmi kötelezettségeinek is eleget tenni, mert állam és társadalom egymásra vannak utalva. A társadalom támogatja az államhatalmat a közigazgatás megkönnyítésében, viszont az állam segítségére siet a társadalmi tevékenységnek.

Az állami élet igazgatását törvények, jogszabályok, szokások irányozzák, mikre az államtudományok tanítanak meg bennünket, a társadalmi életre vonatkozó tanítások is annyira felszaporodtak már, hogy külön tudományt, a sociológiát alkotják. Az államtudomány is, a társadalomtudomány folytonos fejlődésben vannak, egyik is, másik is tele van problémákkal, kifejtést váró, vitatást megtűrő kérdésekkel. Tegyük szóvá e kérdéseket, szóljon hozzájuk kiki a maga tapasztalata, véleménye, meggyőződése szerint. Vitatkozzunk.

Finnország és Oroszország.

Írta: BÚZA LÁSZLÓ.

Az Oroszbirodalomnak az a politikája, mely a mai finn-orosz conflictust előidézte s amely Finnország különállásának a teljes megsemmisítésére törekszik, nem új keletű; csak folytatása annak a politikának, melynek már sikerült 1899-től 1905-ig az ország közjogával teljesen ellenkező, alkotmányellenes uralmat teremteni Finnországban. Ennek az alkotmányellenes aerának politikai okok, Oroszország belső zavarai vetettek véget; de előre látható volt, hogy az orosz kormány fel fogja használni az első kedvező alkalmat arra, hogy ezt a politikát Finnországgal szemben tovább folytassa és befejezze.

Ez a politika Finnországot teljesen be akajja kebelezni az Oroszbirodalomba és meg akarja szüntetni az ország külön politikai életét.

A finn alkotmány értelmében az ország úgy törvényhozás, mint kormányzat tekintetében maga intézi az ügyeit. Az ország élén, mint uralkodó, a mindenkori orosz czár áll¹⁾, aki éppen ezért a finn nagyfejedelemi címet is viseli. A czár azonban Finnországot birodalmának a többi részeitől eltérő módon kell, hogy kormányoztassa külön finn közjogi szabályok szerint és külön finn hatóságok segítségével. Az országnak külön területe van és vannak külön állampolgárai, akik nem polgárai egyszersmind Oroszországnak is. Van országgyűlése, mely az uralkodóval együttesen gyakorolja a törvényhozó hatalmat. Ez az országgyűlés egészen a legújabb időig

¹⁾ MECHELIN: Das Staatsrecht des Grossfürstenthums Finland. 1889. 261. és k. 1.

rendi alapokon volt szervezve: a nemesi, a papi rendből, polgárság és a parasztság képviselőiből állott, amely rendek külön-külön tartották a gyűléseiket.¹⁾ Az 1906. július 20-iki törvény óta azonban az országgyűlés egészen modern alapokra van fektetve. Egy kamarából áll, amelynek a tagjait a polgárok az általános választói jog alapján választják; a nők is fel vannak szavazati joggal ruházva s a pártok arányos képvisellete is biztosítva van.²⁾

Az uralkodó az országgyűlés hozzájárulása nélkül nem bocsáthat ki törvényeket, vannak azonban olyan kérdések is, amelyekben a czárt önálló törvényhozási jog illeti meg.

A törvényhozásnak ugyanis a finn államjog két alakját ismeri: a tulajdonképpeni törvényhozást, amelyet az uralkodó az országgyűléssel együttesen gyakorol és az u. n. gazdasági vagy rend és háztartási kérdésekben való törvényhozást, amely kérdésekben az uralkodó rendeleti úton bocsát ki kötelező erővel bíró jogi szabályokat.¹⁾

A végrehajtó hatalmat az uralkodó nevében a főkormányzó gyakorolja, akit a czár nevez ki és pedig mindig az orosz alattvalók sorából. A főkormányzó elnöke a finn senatusnak. A senatus tagjait is az uralkodó nevezi ki; de senatorok csak finn állampolgárok lehetnek. A senatusnak két osztálya van: a gazdasági és az igazságügyi osztály. Ez utóbbi, mint az ország legfőbb bírósága szerepel, a gazdasági osztály pedig arra van hivatva, hogy az uralkodónak és a főkormányzónak az ország kormányzatában segítségére legyen,⁴⁾ quasi Finnországnak a ministeriumát képezi. A finn ügyeket az uralkodó elé a finnországi ministerállamtitkár terjeszti, akit szintén az uralkodó nevez ki és pedig 1899-ig mindig a finn állampolgárok közül. A ministerállamtitkár, aki Pétervárott székel, közvetíti az érintkezést az uralkodó és a finnországi hatóságok között.

Finnországnak tehát külön politikai szervezete van, mely

¹⁾ MECHELIN i. m. 284. és k. 1.

²⁾ ERICH: Ein Blick auf die neueste politische Gesetzgebung Finnlands. Jahrbuch des off. Rechts. II. kö. et 431 és k. 1.

³⁾ NYHOLM: Die Stellung Finnlands im russischen Kaiserreich. 1901. 6. és k. 1.

⁴⁾ MECHELIN i. m. 265. és k. 1.

az oroszországi hatóságoktól egészen függetlenül intézi az ország ügyeit. Mindössze a külügyekben nincs Finnországnak autonómiája. Nem nemzetközi jogalany, idegen államokkal nem köthet szerződéseket, követeket nem küldhet és nem fogadhat. Nemcsak, hogy önállóan nem intézheti a külügyeket; de azoknak az intézésére nincs is egyáltalában semmiféle befolyása. A külügyeket az egész birodalomra nézve egységesen, Finnország megkérdezése nélkül intézi a csár az orosz külügyminiszterrel.

A hadügy terén azonban már más a helyzet; 1899-ig, tehát az alkotmányellenes aera kezdetéig Finnország külön hadsereggel rendelkezett, amely az általános védkötelezettség alapján volt szervezve s amelynek a tagjai csak finn polgárok lehettek. A fővezénylet joga ugyan a cárt illette meg, aki azt az orosz hadügy miniszter útján gyakorolta s a csapatok vezényleti nyelve az orosz volt, éppen az orosz sereggel való eredményesebb együttműködés biztosítására; de különben a finn hadsereg egészen önálló volt és nem az orosz hadseregnek képezte a kiegészítő részét.¹⁾ Az orosz törvény érthető okokból Finnországnak éppen ezt a hadügyi önállóságát igyekezett legelőször megsemmisíteni. Az 1901 június 29-én az országgyűlés hozzájárulása nélkül, tehát alkotmányellenesen kibocsátott új védőerőtörvény a finn hadsereget teljesen beolvasztotta az orosz hadseregbe. Legújabban pedig egy 1909 október 7-iki cári manifestum a finn csapatokat feloszlatta, a finnek felmentette a katonai szolgálat kötelezettsége alól s elrendelte, hogy Finnország ennek fejében évenként 10 millió finn márkát fizessen katonai célokra²⁾, úgy hogy jelenleg Finnország területén is orosz alattvalókból alakított orosz csapatok állomásoznak. Ez azonban természetesen alkotmányellenes állapot s ezek az alkotmányellenes rendelkezések mintsem változtatnak azon, hogy a finn államjog értelmében az országok hadügyi téren is önállósága van.

Finnországnak a közjoga legnagyobb részben szokásjogi alapokon nyugszik. Nincs egységes alkotmánytörvénye, amely határozottan és kimerítően rendezné az államjog különböző

¹⁾ Das Recht Finnlands und seine Wehrpflichtfrage. 1900. 38. és k. és BORNHAK: Russland und Finnland. II. kiadás 1909. 50-57. 1.

²⁾ BORNHAK i. m. 57. 1.

kérdéseit. Így nincs írott jogi szabályok által világosan rendezve az a viszony sem, amely Finnország és Oroszország közt fenáll. Az ilyen összeköttetéseknél pedig különösen fontos, hogy a két ország jogai és hatásköre egymással szemben minden kétséget kizáró módon elhatároltassanak, mert különben az erősebb félnek meg van adva a lehetőség, hogy jogait a gyengébb fél rovására kiterjessze s e mellett maga ezt a kiterjesztést a jogszerűség látszatával ruházza fel. Ez adja meg a lehetőséget Oroszországnak is, hogy azt a conflictust, amely közötté és Finnország között van s amely a finn alkotmányt alapjaiban megtámadó erőszakos politikának az eredménye, úgy tüntesse fel, mint egy egyszerű alkotmányjogi vitát, amely a körül a kérdés körül forog, hogy miként történjék a két országot közösen érdeklő ügyek intézése. Ez - az oroszok álláspontja szerint - még eldöntetlen kérdés, melyet mindenesetre szabályozni kell s a conflictust éppen az idézte elő, hogy erre a szabályozásra nézve foglal el a két ország ellenkező álláspontot. És látszólag így is áll a dolog, de tényleg az összeütközésnek sokkal mélyebben fekvő jelentősége van. Oroszország ugyanis úgy akarja szabályozni ezt az államjogi kérdést, hogy ezzel Finnország külön politikai életét egészen tönkre tegye. Oroszország részéről erőszakos politikával állunk szemben, mely Finnország különállásának a megsemmisítésére tör; de ezt a politikát a szabályozást igénylő államjogi kérdés rendezésének a köntösébe tudja öltöztetni éppen azért, mert a két ország közötti jogi viszony nincs törvényes szabályokkal világosan rendezve.

Mint láttuk, csak a külügyek képezik Finn- és Oroszországnak közös ügyeit; de ezen kívül vannak egyéb olyan kérdések is, melyek czélszerűségi okokból feltétlenül egyenlő szabályozást igényelnek a két országban. Ilyenek pl. a katonai kérdések. Finnországnak az alkotmány értelmében önálló hadserege van ugyan; de azért kívánatos, - amint ezt finn részről is elismerik - hogy a két hadsereg egyenlő elvek szerint legyen szervezve. Másik ilyen ügy a bírói ítéletek kölcsönös végrehajtása a másik állam területén, a kereskedelmi ügyek kölcsönös szabályozása stb.¹⁾ Vannak olyan

¹⁾ NYHOLM i. m. 94. 1.

ügyek is, amelyek kizárólag az egyik ország belügyi ugyan, de azért nagyon közlelől érdeklík a másík országot is. Határozott törvényes szabályok nem rendelkeznek, hogy az ilyen kérdésekben mi módon történjék a törvényhozás.

A két országot közösen érdeklő ügyekre nézve egy 1826-iki czári rendelet alapján¹⁾ az a gyakorlat fejlődött ki, hogy úgy az egyik, mint a másík ország kormányzó hatóságai közös egyetértéssel megállapították az ide vonatkozó törvény szövegét s a két országban ennek az alapján azonos törvényes rendelkezések bocsáttattak ki.²⁾ Ez a gyakorlat a finn államjog szellemének és rendelkezéseinek teljes mértékben megfelelt. Azokra a kérdésekre pedig, amelyek kizárólag az egyik ország belügyi, tehát nem közös egyetértéssel intézendő ügyek voltak, bármily közlelől érintették is a másík ország érdekeit, annak jog szerint semmiféle befolyása nem lehetett. Ezen a czímen tehát az orosz hatóságok nem avatkozhattak be Finnországnak a belső ügyeibe. És nem is avatkoztak be 1891-ig. Egy 1891. augusztus 1-én kibocsáttott czári rendelet azonban elrendelte, hogy a finn ministerállamtikár azokat a törvényjavaslatokat, amelyek Oroszország érdekeit is érintik, köteles véleményadás végett közölni az illetékes orosz miniszterrel s csak annak az írásbeli véleményével együtt terjesztheti az uralkodó elé.¹⁾ Ez a rendelet törvényes szabályokat nem sértett; de teljes ellentétben állott a finn közjog szellemével, mert Finnország ügyeit csak finn hatóságok intézhették s azokra az orosz hatóságokat semmiféle befolyás nem illehte meg. Ez a rendelet nagy jelentőséggel bír a finn államjog történetében azért, mert ez az első intézkedés, amely a finn országgyűlés működését az orosz állam hatóságainak az ellenőrzése alá akarja helyezni.

Ebben a rendeletben foglalt intézkedéseknek a folytatását képezi az 1899 február 15-iki híres czári manifestum, amely az 1905-ig tartott alkotmányellenes aerát vezette be. Ez a manifestum a finn országgyűlés megkérdezése és hozzájárulása nélkül egy új szabályzatot léptet életbe azoknak a tör-

¹⁾ NYHOLM i. m. íkj.

²⁾ NYHOLM i. m. ím. I. és MECHELIN i. m. 341. 1.

³⁾ BORNHAK i. m. 30. Lásd a rendelet szövegét Osten-Sacken: Die staatsrechtliche Stellung des Grossfürstentums Finnland im Russischen Reiche. 1909. 133. 1.

vényeknek a szövegezéséről, megvizsgálásáról és életbeléptetéséről, amelyek az egész császárság számára, a Finn-nagyfejedelemséget is beleértve, bocsáttatnak ki.¹⁾ Ez a manifestum tehát a törvényeknek egy egészen új kategóriáját állítja le, mert közös birodalmi törvényeket megelőzően sem a finn, sem az orosz államjog nem ismert. S a szabályzatban foglalt intézkedések nemcsak ezekre az új birodalmi törvényekre alkalmazandók, vagyis nemcsak azokra, amelyek Finnországnak és Oroszországnak közös törvényei lesznek, hanem alkalmazandók kizárólag finnországi törvényekre is, amelyek tehát csak Finnországban fognak hatályba lépni, ha azok »általános birodalmi érdekeket érintenek, vagy a császárság törvényhozásával vannak összefüggésben«. Ezekben a kérdésekben a törvényhozás joga a szabályzat szerint kizárólag a czárt, mint önkényű uralkodót illeti meg. A finn országgyűlést csak véleményadásra hívják fel s neki mint Finnország legfőbb törvényhozó testületének, a szabályzat szerint, ezeknek a törvényeknek a megalkotásában pozitív részvétele nem lesz.

Ez a rendelkezés a finn közjognak a legsarkalatosabb tételeit változtatta meg és pedig illegális úton, mert a szabályzat életbe léptetése a finn alkotmány értelmében nem történhetett volna meg az országgyűlés hozzájárulása nélkül. Ez annál inkább veszedelmes támadás volt Finnország autonómiája ellen, mert a szabályzat nem vonta meg határozottan az elválasztó vonalat a külön törvényhozás kérdései és azok között a kérdések között, amelyekre a törvényhozásnak ez az újonnan megállapított módja lesz alkalmazandó. A »közös érdekű« törvényhozásnak a köre nem taxatív, hanem csak nagy általánosságban és igen ruganyosan volt meghatározva, úgy hogy teljesen a czártól függött, milyen kérdéseket akar elvonni az általános birodalmi érdekek címén a finn országgyűléstől a maga abszolút törvényhozó joga körébe.

Ez a szabályzat Finnország tiltakozása és az egész európai közvélemény határozott állásfoglalása dacára is az alkotmányellenes aera végéig hatályban maradt. De az abban megállapított módja a törvényhozásnak mindössze egy esetben:

¹⁾ Lásd a manifestumot és a szabályzatot Osten-Sachen i. m. 135. és k 1.; a manifestum kibocsátásának és az azt követő eseményeknek a történő-
 ére nézve: Finnland. SCHMOLLERS JAHRBUCH 27 kötet. 1903. 182. és k. 1.

az 1901. június 29-én kibocsátott véderőtörvényre nyert alkalmazást. A csár az alkotmányellenes állapotok megszüntetésével 1905. november 4-én felfüggesztette ennek a szabályzatnak a hatályát is addig, »míg az abban szabályozott kérdések törvény által nyernek rendezést«. A szabályzatot tehát nem hatályon kívül helyezték, csak felfüggesztették s ez a körülmény is világosan mutatta, hogy az orosz kormány nem ejtette el véglegesen a »birodalmi törvényhozás« rendezésének a kedvencz eszméjét s tényleg már 1908. nyarán újabb lépések tétettek ebben az irányban.

STOLYPIN orosz miniszterelnök 1908. május 5-én beszédet tartott a birodalmi dumában s kifejtette a kormány Finnországgal szemben követendő politikájának a programját.¹⁾ S csakhamar hozzá is kezdtek ennek a programnak a megvalósításához. A csár 1908. május 20-án megerősítette az orosz ministertanácsnak egy határozatát, amely szerint minden finn törvényjavaslat, indítvány és petitio, a finn senatusnak, a főkormányzónak, a miniszterállamtitkárnak minden jelentése írásban közlendő az orosz ministertanácssal s csak ennek a véleményével együtt terjeszthető az uralkodó elé. Ha pedig az orosz ministertanács nem értene egyet az illető finn hatósággal valamely ügy elintézésére nézve, abban az ügyben az előterjesztést a finn miniszter-államtitkár csak az orosz miniszterelnök vagy az illetékes orosz szakminiszter jelenlétében teheti meg.²⁾

Ez a rendelet teljesen az orosz ministertanács ellenőrzése alá helyezte Finnország mindenféle ügyeinek az intézését: a ministertanács véleményezett olyan javaslatokat is, amelyek a legtávolabbról sem érintették Oroszország érdekeit, hanem teljesen lokális érdekű ügyei voltak Finnországnak, így pl. a földbérletre, a közös marhalegelőkre vonatkozó javaslatokat, a földrajzi társaság állami subventiojának az ügyét stb.²⁾ Azt mondhatjuk, hogy ennek a rendeletnek a hatályba lépése után a csár Finnországot egészen az orosz ministertanács segítségével kormányozta.

Újból elővették a birodalmi törvényhozás szabályozásá-

¹⁾ Lásd e beszédet »Finlande et Russie.« Deliberation internationale de Londres 26 Février, 1. Mars 1910. 28. es k. 1.

²⁾ Lásd ennek a határozatnak a teljes szövegét BORNHAK i. m. 43. 1.

³⁾ Finlande et Russie. 18. 1.

nak a kérdését is s javaslattétel céljából 1909. márczius 28-án bizottságot hívtak össze, amely tíz orosz és öt finn tagból állott. Ez a bizottság volt hivatva megállapítani egyrészlől a birodalmi törvényhozás hatáskörébe utalandó ügyeket, másrészlől magát a birodalmi törvényhozásnak a módját is. A bizottság finn és orosz tagjai között – amint ez előre látható volt – mindjárt az első ülésen mélyreható ellentétek jelentkeztek; s mert kizártnak látszott, hogy egyhangú megállapodásra tudjanak jutni s mert nyelvi nehézségek is merültek fel a finn és az orosz tagok között, a bizottság elnapolta üléseit azzal a megállapodással, hogy úgy finn részről, mint orosz részről külön-külön fognak javaslatot készíteni.¹⁾

A két javaslat, amelyet 1909. őszén az újból összeült bizottság elé terjesztettek, természetesen lényegesen eltér egymástól úgy a birodalmi törvényhozás elé utalt ügyek körét, mint a közös birodalmi törvényhozás módját illetőleg.

A finn javaslat a közös ügyeknek két csoportját állítja fel.²⁾ Az első csoportba tartoznak: a trónörökösödés rendje, a külügyek, az orosz budget-t terhelő finnországi intézmények (távírda, orosz iskolák), az orthodox egyház ügyei és a Finnországban állomásozó orosz csapatok belső rendje. Ezekben az ügyekben úgy a törvényhozás, mint a kormányzat – a finn javaslat szerint – kizárólag az orosz hatóságokat illeti meg. A közös ügyek második csoportjába tartoznak: 1. a katonai szolgálat, 2. az orosz alattvalók honosítása Finnországban, a finneké Oroszországban, 3. a nemzetközi magánjog, 4. a kereskedelmi ügyek és 5. az írói és a művészi tulajdon védelme. Ezeknek az ügyeknek az intézése a finn javaslat delegatiók alakítását hozza javaslatba, amelyeket a két parlament küldene ki a saját kebeléből; a két delegatio Szentpétervárott külön-külön tartaná a maga üléseit. Ha a két delegatio kétszeri Írásbeli üzenetváltás után sem tudna egymással megegyezésre jutni, az ügyet egy kiegyezési bizottság (Ausgleichsausschuss) elé terjesztik s ha ily módon sem volna megegyezés elérhető, bizonyos kérdésekben az uralkodót illeti meg a döntés joga, más kérdé-

¹⁾ Zeitschrift für Volksrecht und Bundesstaatsrecht. III. kötet, 683. 1.

²⁾ A javaslatot közli Finlande et Russie 19. és k. 1.

sekben pedig a döntés elhalasztatik. Ha pedig a két delegatio az eléje terjesztett törvényjavaslatot teljesen azonos a szöveggel elfogadja, azt szentesítés végett az uralkodó elé terjesztik s mint birodalmi törvényt fogják promulgálni.¹⁾

Az orosz javaslat szerint sokkal szélesebb a közös birodalmi törvényhozás hatásköre; ez elé vannak utalva a következő ügyek: 1. Finnország részesedésének a megállapítása a birodalom kiadásaiiban 2. a katonai ügyek; 3. a Finnországban élő orosz alattvalók jogai; 4. az orosz nyelvnek, mint hivatalos nyelvek Finnországban való alkalmazása 5. azoknak a kérdéseknek a megállapítása, amelyek birodalmi érdekből kiveendők a külön bíróságok hatásköréből 6. a finnországi közigazgatás általános elvei 7. a közrend fentartása 8. a büntető eljárás; 9. a bíróság szervezetére és 10. az oktatásügyre vonatkozó általános elvek 11. a gyülekezési és egyesülési jog; 12. a sajtóügyek 13. a vámügyek; 14. a kereskedelmi tulajdon védelme 15. a pénzrendszer 16. a pósta és a telephon ügye; 17. az idegenek jogai Finnországban. Ezekben az ügyekben a törvényhozást a czár az orosz parlamenttel (a birodalmi dumával és a birodalmi tanácscsal), gyakorolná és pedig az egész birodalomra nézve egységesen. Az orosz parlamentben éppen ezért Finnország is képviselve lenne és pedig az orosz javaslat szerint oly módon, hogy a finn országgyűlés küldene a birodalmi tanácsba egy, a birodalmi dumába pedig öt tagot. Az öt duma-delegatus közül négynek finn állampolgárnak, az ötödiknek pedig egy Finnországban élő orosz alattvalónak kell lenni.²⁾

Lényegesen eltér a két javaslat egymástól abban is, hogy a finn tervezet szerint a birodalmi törvényhozásra vonatkozó intézkedések egybehangzó finn és orosz törvényeken alapulnának s így csak a két országgyűlés közös megegyezésével volnának módosíthatók, míg az orosz javaslat szerint az maga is egy birodalmi törvény volna, amelyet a czár és az orosz parlament alkotna meg s amelyet ők minden intézkedésében bármikor jogosítva volnának megváltoztatni is. Ily módon az

¹⁾ Finnlande et Russie. 19. és k. 1. Zeitschrift für Volksrecht und Bundesstaatsrecht. IV. kötet 298-299. 1.

²⁾ Finnlande et Russie 21 és Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht IV. kötet 533. 1.

orosz törvényhozás Finnország megkérdezése és hozzájárulása nélkül tetszése szerint kiterjeszthetné hatáskörét a birodalmi ügyekben s lassanként minden kérdést elvonhatna a finn országgyűlés elől.

Az orosz kormány a finn tervezet teljes mellőzésével egészen az orosz tervezet alapján dolgozott ki egy törvényjavaslatot a birodalmi törvényhozás tárgyában s azt hozzájárulás végett az orosz parlament elé terjesztette. A finn országgyűléssel nem elfogadás, hanem csak véleményadás végett közölték ezt a javaslatot. A finn országgyűlés azonban a véleményadást megtagadta azzal az indokolással, hogy a finn alkotmány értelmében őt ebben a kérdésben nem a véleményadás, hanem az uralkodóval együtt törvényhozás joga illeti meg. Ezzel szemben az orosz birodalmi дума egy pár lényegbe nem vágó módosítással elfogadta a javaslatot. Ezek közül a módosítások közül legnevezetesebb, hogy a fiinnországi képviselők számát a birodalmi tanácsban egyről kettőre emelte fel; viszont a дума-képviselők számát négyre szállította le, a mennyiben a Finnországban lakó orosz állampolgárok külön képviselőt törülte. A birodalmi tanács is hozzájárult a javaslathoz s az, miután a csár 1910. július 4-én szentesítette, hatályába is lépett¹⁾.

Ez képezi a lényegét a finn-orosz conflictusnak. Ha figyelmesen átnézzük az új törvényt, lehetetlen észre nem vennünk, hogy itt tulajdonképpen nem egy egyszerű, eddig még szabályozatlan államjogi kérdésnek a rendezéséről van szó, hanem Oroszország olyan eszközök birtokába akar jutni ennek a birodalmi törvényhozásról szóló törvénynek az útján amelyeknek a segítségével nem egyszerre és nem feltűnően, hanem lassanként és észrevétlenül el fogja sorvasztani Finnországnak minden különállását. Úgy, hogy a finnek ma tényleg alkotmányukért és önállóságukért küzdenek. De azért a vitának a magvát mégis egy államjogi kérdés képezi. Hogy történjék a két országot közösen érdeklő ügyeknek az intézése, illetőleg, hogy ki van jogosítva megalkotni azt a törvényt, amely ezt a kérdést rendezi? Ez egy tisztán államjogi kérdés s mi ezzel a jogi kérdéssel fogunk foglalkozni a következőkben.

²⁾ Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht. IV. kötet 1910. 618. 1.

Első sorban állapítsuk meg annak a viszonynak a jogi természetét, amely Finnország és Oroszország között fennáll. Finnország már az Oroszországgal való uniót megelőzően sem volt független és önálló állam, hanem Svédországgal állott összeköttetésben. Nem volt egyéb, mint több svéd tartomány, amelyek ugyanazok szerint a törvények szerint kormányoztattak, ugyanolyan igazságügyi és közigazgatási szervezettel bírtak, mint a többi svéd tartományok. Minthogy azonban nem képezett az ország többi részével földrajzilag összefüggő, egészet s mert lakosai is más nyelvet beszéltek s különös faji tulajdonságokkal bírtak, mégis volt bizonyos különállása. Ez a különállás jutott kifejezésre abban is, hogy az országot 1581.-től kezdve »nagyfejedelemségnek« nevezték.¹⁾ De ez az elnevezés nem jelentett állami különállást, sőt közigazgatási autonómiát sem.

Finnország földrajzi fekvésénél fogva erősen ki volt téve az orosz czárok támadásainak. Oroszországnak, különösen mikor a birodalom fővárosa Szentpétervár lett, fontos érdeke volt, hogy Finnországnak közvetlen főváros mellett fekvő területe az ő fenhatósága alá jusson. Az 1721. nystadi és az 1743-iki aboi békekötésben sikerült is neki Finnország délkeleti részét a mai Wiborg tartományt megszerezni, 1808.-ban pedig annak háborúnak a folyamán, amelyet I. Sándor orosz czár indított Svédország ellen, hogy azt a continentalis zár-lathoz való csatlakozásra kényszerítse, az orosz csapatok teljesen megszállották Finnországot. I. Sándor a megszállott területet nem kebelezte be egyszerűen az Oroszbirodalomba, hanem még a báborúnak a befejezése előtt, mielőtt tehát Svédország a békeszerződésben forma szerint átengedte volna a megszállott tartományokat, a finn rendeket országgyűlésre hívta össze Borgoba. Ezt az országgyűlést teljesen a svéd országgyűlésekre megállapított formaszerevégek között maga a czár nyitotta meg 1809. márczius 28-án. A következő nap fogadta a czár a borgoi dómban a rendek hódolatát és hűségi esküjét, majd az ő nevében egy általa sajátkezűleg alá-irt ünnepélyes nyilatkozatot olvastak fel, amely különös fontossággal bír Finnország államjogi helyzetének a megítélése

¹⁾ DESPAGNET: La Question finnladaise au point de vue juridique. 1901. 27. 1. NYHOLM i. m. 3. 1.

szempontjából. Ebben a nyilatkozatban, amely 1809. márczius 15-én kelt, a csár ünnepélyesen megerősíti az ország alaptörvényeit azokkal a jogokkal és privilégiumokkal együtt, amelyeket az egyes rendek külön-külön s az ország összes lakosai az alkotmány értelmében addigélé élveztek, Ígérve, hogy sértetlenül érvényben hagyja mindezen jogokat és kiváltságokat.^{x)}

Svédország 1809. szeptember hó 17-én, tehát jóval a borgoi országgyűlés után a *fredrikshamni* békeszerződésben teljesen átengedte Finnországot az Oroszbirodalomnak.²⁾ Ez a békeszerződés világosan utal a borgoi eseményekre is; a VI. pontban a svéd király kijelenti, hogy mivel az orosz csár már önként biztosította a lakosság privilégiumainak sértetlen fenmaradását, felmentve érzi magát az alól a különben szent kötelezettség alól, hogy az ő régi alattvalói javára különös kikötéseket tegyen ebben az irányban.³⁾

Az események eme complexusának az alapján kell megítélni azt az államjogi viszonyt, amelybe Finnország Oroszországgal szemben került. Helytelen volna a megítélés alapjául akár csak a fredrikshamni szerződést, akár csak a borgoi eseményeket venni. Azok, akik a finn-orosz kérdéssel foglalkoznak, különösen az orosz és a finn írók, rendszerint éppen ezt a hibát követik el. Az oroszok szerint⁴⁾ Svédország a fredrikshamni szerződésben teljesen átengedte Finnországot az Oroszbirodalomnak s így kétségtelen, hogy az Oroszországnak egy tartományát képezi. A finnek viszont a borgoi eseményekre fektetik a fősúlyt. A csár ott megígérte az ország alkotmányának és alaptörvényeinek a sértetlen fenmaradását, tehát Finnország külön állam s nem lehet bekebelezve az Oroszbirodalomba.

A fredrikshamni békekötés és a borgoi események nin-

¹⁾ Lásd e nyilatkozatnak a teljes magyar nyelvű szövegét NEVA-UNNA: Finnország és Oroszország. Budapesti Szemle 1910. 405. szám, 389. lap.

²⁾ A szerződés IV. pontja így szól: »Ces gouvernements appartiendront désormais en toute propriété et souveraineté à l'empire de Russie et lui restent incorporés.»

³⁾ OSTEN-SACKEN i. m. 33-34. 1.

⁴⁾ Lásd Stolypin 1908. május 18-án tartott beszédét. Finlande et Russie. 31-32. lap.

csenek ellentétben, sőt egymást szükségképpen kiegészítik.. Finnország viszonyai ugyanis két irányban igényeltek rendezést. Egy részről kifelé, idegen országokkal szemben, másrészről pedig befelé az Oroszbirodalom többi részével szemben. Az első történik a békekötés által, a második pedig a borgoi országgyűlésen. Kifelé Finnország az Oroszbirodalomnak képezi a kiegészítő részét, nem nemzetközi jogalany, idegen államokkal jogviszonyokba nem léphet. De befelé részint megtartotta a maga külön politikai színezetét s egy széleskörű autonómiával felruházott külön politikai közületet alkot.

Most az a kérdés, hogy az az autonómia, amelyet Finnország a borgoi országgyűlésen kapott, milyen kiterjedésű és milyen jogi természettel bír?

Az orosz czár Finnországnak az alkotmányát erősítette meg. Ez alatt, mivel Finnország nem volt külön állam s így külön alkotmánynyal sem rendelkezett, Svédország alkotmányát kell érteni és pedig első sorban az 1772-iki Kormányformát és az 1789-iki Egyesítési és biztosító actát¹⁾, vagyis Finnországban továbbra is a svéd államjog maradt hatályban; nem ugyan a maga egészében az utolsó betűig. A svéd államjognak s az említett alaptörvényeknek is voltak olyan rendelkezései, amelyek az Oroszországgal való unió következtében nem nyerhettek többé alkalmazást, így mindenekelőtt azok, amelyek a trónörökösödés rendjére s általában az államfői méltóságra vonatkoztak, pl. hogy az uralkodónak evangélikus vallásúnak kell lennie, vagy, hogy az országban kell laknia; ezeknek a helyét az orosz államjog megfelelő rendelkezései foglalták el. Azok a svéd központi hatóságok sem működhettek többé Finnországban, amelyek a svéd alkotmányjog szerint az ország legfőbb kormányzatára voltak hivatva s így az 1772-iki és 1789-iki alaptörvényeknek ezekre vonatkozó rendelkezései sem maradtak hatályban. Maga a borgoi országgyűlés is alkotott új államjogi törvényeket, pl. a kormányzótanács, a mai senatus alakításáról, amelylyel éppen az eddigi svéd központi hatóságokat akarta helyettesíteni. Ezek az új államjogi szabályok is mintegy hallgatólagosan hatályon kívül helyezték a svéd államjog bizonyos rendelkezéseit.

¹⁾ Lásd e két alaptörvényt, La Consitution du Granduchè de Finlande. Paris, 1900. 41-72 l.

Ha a mai modern államjog szempontjából vizsgáljuk a borgoi eseményeket, mindenesetre feltűnő, hogy az országgyűlés nem tesz határozott és kimerítő rendelkezéseket az ország új közhatalmi szervezetének a megállapítására, holott az Oroszországgal való unió következtében az ország államjogi helyzete lényegesen megváltozott. Nem kevésbé feltűnő az is, hogy a czár Finnország alkotmányát erősíti meg, holott Finnországnak egyáltalában nem is volt külön alkotmánya, a svéd alkotmánynak viszont, amely »finn alkotmány« gyanánt is volt tekinthető, igen sok rendelkezése a változott viszonyok között nem nyerhetett többé alkalmazást.

Az orosz államjogászok az újabb időben éppen ezekre hivatkozva azt állítják, hogy I. Sándor nem is az ország alkotmányát erősítette meg, hanem csak a lakosok magánviszonyait rendező törvénykönyveket, első sorban az 1734-iki általános törvénykönyvet, amely a polgári, büntető, rendőri, kereskedelmi stb. törvényt tartalmazza¹⁾.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy Finnország az Oroszországgal való egyesülés idején rendi állam volt s így a borgoi eseményeket a rendi államjog szempontjából kell elbírálni. A rendi államnak pedig nincs egy olyan határozott és minden kérdést kimerítően rendező alkotmányjoga, mint a modern államnak. Ott az egész államhatalom a fejedelmet illeti meg; de viszont a fejedelmi hatalom korlátozásai gyanánt a rendeknek is vannak privilégiumai, amelyeknél fogva ők is részt vesznek bizonyos államügyek intézésében s a fejedelem ezekben a kérdésekben (törvényhozás, adókiadás, katonaszedés stb.) az ő hozzájárulásuk nélkül nem rendelkezhetik. A rendi államban constitutio alatt igen gyakran éppen ezeket, a rendeket megillető privilégiumot értik. Amikor tehát az orosz czár az 1809. márczius 15-iki manifestumban megerősítette Finnország alkotmányát, ezzel nem a svéd államjog összes szabályait erősítette meg, hanem azokat a privilégiumokat, amelyek a finn rendeket a svéd királlyal szemben eddigelé megillették s amely privilégiumok éppen az említett

¹⁾ Az újabb orosz államjogászok (Ordin, Sokolskij, Korhunoff Jeleneff, ide vonatkozó fejtegetéseit részletesen ismerteti GETZ *Das staatsrechtliche Verhältnis zwischen Finnland und Russland*. 1900. 12. és h. 1. OSTEN-SÄCKEN i. m. és 35 k. 1.

1772-iki és 1789-iki alaptörvényekben vannak meghatározva. Ezek az alaptörvények ugyanis, mint általában a rendi államok alaptörvényei a fejedelem és a rendek közötti jogviszonyt, a fejedelmet és a rendeket egymással szemben kölcsönösen megillető jogokat határozzák meg. Az orosz czár tehát a borgoi országgyűlésen arra kötelezte magát, hogy nem önkényűen fog uralkodni Finnországban, hanem tiszteletben tartja a rendek politikai jogait, amelyeket azok addigélé is élveztek különösen, hogy velük együtt fogja gyakorolni a törvényhozást s az ő hozzájárulásuk nélkül új adókat kivetni nem fog.

Az orosz államjogászok a legújabb időben felfedezett ethimologiai'érvekkel is igyekeznek bizonyítani, hogy I. Sándor Finnországnak nem az alaptörvényeit erősítette meg. Azt állítják, hogy az eredetiben orosz nyelven kiadott márczius 15-iki manifestumban nem alaptörvényekről, hanem »gyökértörvényekről van szó; vagyis olyan törvényekről, amelyek a népbe, annak történetébe mélyen begyökereztek, azaz régi törvényei az országnak; az 1772-iki és 1789-iki alaptörvényeket pedig 1809-ben még nem lehetett ilyenekül tekinteni.¹⁾ Ezek és ehhez hasonló ethimologiai érvek azonban nem lehetnek döntők Finnország államjogi helyzetének a megállapításánál. A grammatikai törvénytárgyazatnak az államjogban nem lehet semmi szerepe akkor, amikor egy jogszabálynak a helyes értelmét száz éves gyakorlat alapján állapíthatjuk meg. Az orosz czárok ezt- Finnország története világosan igazolja – soha sem tekintették úgy az I. Sándor által adott biztosítékot, hogy az csak bizonyos magánjogi szabályok fentartására vonatkozik. Történeti tény, hogy Finnországnak 1809-től kezdve külön politikai existenciája volt s hogy a czárok Oroszország többi részeitől egészen eltérően, külön politikai szervezettel intézték az ország ügyeit; ezt a történeti ténytet egy évtizedek múlva kitatált szóinterpretatio segítségével alkotmányellenes gyakorlatnak minősíteni – amint Stolypin teszi²⁾ – nem lehet.

Igaz ugyan, hogy a finn országgyűlést 1809-től egészen 1863-ig egyszer sem hívták össze; de ezzel formális alkot-

¹⁾ OSTEN-SACKEN i. sz. 36. 1.

²⁾ Finlande et Russie. 29. 1.

mánysértést nem követtek el, mert az 1789-iki alaptörvény nem mondotta ki az országgyűlésnek bizonyos időközönkénti kötelező összehívását; az teljesen az uralkodó tetszésére volt bízva. Az országgyűlés szünetelése nem bénította meg az állam életet, mert igaz ugyan, hogy az uralkodó nem hozhatott törvényeket a rendek hozzájárulása nélkül, de viszont nem minden a mai értelemben vett törvénynek a kibocsátásához kívántotta meg a rendi országgyűlés hozzájárulása. A rendi államokban az uralkodónak széles körű autonom törvényhozási joga volt s gyakran a legfontosabb kérdéseket a fejedelem rendeleti úton szabályozta. Így Finnországban is – mint láttuk – két fajtát különböztettek meg a törvényhozásnak az egyiket a fejedelem egyedül, a másikat pedig az országgyűléssel együttesen gyakorolta. A két törvényhozás köre nem volt élesen elválasztva egymástól. A rendi államjognak általában jellemző vonása hogy a kettő közötti határvonal a fennálló erőviszonyok változásával mindig módosul. Egy erős uralkodó alatt nagyobb, egy gyenge alatt pedig rendszeren szűkebb a fejedelem önálló törvényhozásának a köre. Finnországban is a diétának több mint félszázadon át való szünetelése azért nem akasztotta meg az államélet rendes folyását, mert az uralkodó önálló törvényhozási jogával rendeleti úton szabályozta a legszükségesebb kérdéseket. És ezzel nem sértették meg Finnország alkotmányát, nem akarták negligálni vagy éppen hatályon kívül helyezni az országgyűlés törvényhozási jogát. Bármennyire kiterjesztették is az uralkodók tényleges erejükre támaszkodva Finnországgal szemben a rendeleti úton való törvényhozásnak a körét, mégis elismerték, hogy vannak olyan kérdések, amelyek a finn alkotmány értelmében csak az országgyűléssel együttesen rendezhetők s mert az alkotmány rendelkezéseit nem akarták megsérteni, de viszont a diétát sem akarták összehívni, az ilyen kérdések szabályozását, mint időszerűtlent vagy inopportunist, későbbi időpontra halasztották el.¹⁾ 1863-tól kezdve pedig az országgyűlést minden ötödik évben rendszeren összehívták – ezt különben az 1869-iki törvény a diéta szervezetéről kötelezővé is tette – s ezek az országgyűlések nagyjelentőségű törvényhozó tevékenységet fejtettek ki.

¹⁾ OSTEN-SACKEN i. n. 74. 1. Das Recht Finnlands und seine Wehrpflichtfrage. 1900. 13. 1.

Az tehát kétségtelen, hogy Finnországnak külön politikai existenciája van, s hogy a borgoi országgyűlésen éppen ezt a külön politikai existenciát biztosító szabályokat erősítették meg; de kérdés, hogy milyen terjedelmű Finnországnak ez a különállása, vajjon lehet-e ennek az alapján Finnországot külön államnak tekinteni? Ez nehezen eldönthető kérdés éppen azért, mert az állam fogalmára és lényeges ismérveire nézve igen nagy eltérésekkel találkozunk az irodalomban. Azok, akik szerint a souverainitás az állam fogalmának lényeges alkotó elemét képezi, semmi esetre sem tekintetik Finnországot államnak, mert Finnország souverainitással nem rendelkezik. Egy állam csak akkor souverain, ha a hatalma legfőbb és független hatalom, amely semmi idegen hatalomnak alávetve nincs. Mihelyt egy államot nem csak a saját akarata köthet meg, hanem egy idegen, tőle független akarat, az ő hozzájárulása nélkül intézkedik az államélet legfontosabb kérdéseiben, azt az államot többé souverainnek nevezni nem lehet. Finnország pedig – mint láttuk – a külügyeit nem maga intézi, a trónörökösödésre nézve nem alkothat törvényeket, mindezekben a kérdésekben ránézve is Oroszágnak az akarata, tehát egy idegen akarat a döntő s így kétségtelen, hogy Finnország nem souverain.

A ma uralkodó felfogás szerint a souverainitás nem lényeges alkotó eleme az államnak; de a nem souverain államokat éppen a legnehezebb megkülönböztetni azoktól a közületektől, amelyek az állam minden lényeges alkotó elemével nincsenek felruházva s így már nem souverain államoknak sem tekinthetők. Vajjon bír-e Finnország az államiságnak minden lényeges attribútumával? A legkiválóbb államjogászok¹⁾ szerint, akik behatóan és elfogulatlanul vizsgálják a kérdést, s akik a mi véleményünk szerint egyedül helyesen állapítják meg Finnország államjogi helyzetét, nem bír. Nem az a döntő, hogy Finnország nem maga intézi a külügyeit; vannak államok, amelyek nemzetközi jogi alanyisággal nem rendelkeznek;

¹⁾ JELLINEK: Alig. Staatslehre. II. kiadás. 1905. 640 és k. 1. és Über Staatsfragmente 35. és k. 1. HATSCHEK: Alig. Staatsrecht. III. kötet 12 – 13. lap. Hozzájuk csatlakozik a magyar irodalomban KUN JÓZSEF (A finn-orosz conflictus és a közjogi tudomány. Jogállam. IX. évfolyam 1910 582. és köv. 1.)

gondoljunk a szövetséges államok tagállamaira, aminő pl. Poroszország vagy a félsouverain államokra, aminő pl. Egyptom. Hanem azért nem lehet Finnországot államnak tekinteni, mert nincs egy külön államfői méltósága. Finnországban is az orosz czár uralkodik, az orosz czári méltóság pedig az egész birodalomnak, Finnországot is beleértve, egységes államfői méltósága. Ezt legvilágosabban igazolja az a körülmény, hogy Finnországban nincsenek külön trónörökösödési szabályok, a trónörökösödés rendjét az egész birodalomra nézve egységesen az orosz államjog állapítja meg, módosításához is csak a megfelelő orosz alkotmányjogi szabályoknak a megváltoztatása szükséges Finnország minden megkérdése és hozzájárulása nélkül. Igaz ugyan, hogy az orosz czár a finn nagyfejedelmi címet is viseli; de ez sem jelent külön államfői méltóságot. A helyzet ugyanaz, mint Magyarország és az ő társországai között. Nincs külön horvát király, – bár az uralkodó magát Horvát-Sziavon- és Dalmátországok királyának is czimezi – hanem Magyarország királya, mint ilyen uralkodik egyszersmind a társországokban is. Magyarország és Ausztria között már egészen más a viszony. Magyarországnak is, Ausztriának is külön-külön uralkodója van s külön-külön trónörökösödési rendje is; de a trónörökösödési rend a két országban bizonyos fokig teljesen megegyezik egymással s így mindig ugyanaz az egyén foglalja el a két külön államfői méltóságot.

Finnország az államiségnek mindenestre több lényeges attribútumával rendelkezik: van külön területe, külön állampolgársága, külön kormánya és törvényhozó testülete, de még sem rendelkezik az állam minden lényeges vonásával: külön államfője nincs; éppen ezért nem is igazi állam, hanem csak ú. n. államfragmentum, államtöredék. így nevezzük azokat a politikai kerületeket, amelyek mintegy közép helyet foglalnak el az állam és az autonómiával felruházott tartományok között. Ilyen államtöredék Horvátország is.¹⁾

Éppen azért, mert Finnország nem állam, nem lehet kö-

¹⁾ Finnország és Horvátország államjogi helyzete igen sok tekintetben hasonlít egymáshoz, amint erre a külföldi írók közül is többen (pl. DELPECH: La question finlandaise. Revue gen. de Droit intem. pub. VI. kötet 189Í). 567. lap) rámutatnak.

zötte és Oroszország között államkapcsolat sem. Az államkapcsolat fogalmához tartozik hogy csak államok között állhat fenn. Finnország tehát nincs Oroszországgal sem personal-, sem realunióban.¹⁾ Éppen így nem helyes az az álláspont sem, hogy az Oroszbirodalom egy szövetséges állam a minő pl. a Németbirodalom s ennek a szövetséges államnak a Finnország és Oroszország a tagállamai, mert szövetséges államot is csak államok és pedig egyenrangú államok alakíthatnak.

Finnország az Oroszbirodalomnak egy részét képezi²⁾ de nincs teljesen bekebelezve a birodalomba, mint egy közös tartomány; egy nem tökéletes in corporatioval állunk szemben:³⁾ Finnországnak széleskörű autonómiája, önrendelkezési joga van, amelynek az alapján töredékes államnak, államfragmentumnak tekinthetjük.

Hogy azonban Finnország nem állam, hanem csak állam-töredék, hogy Oroszországgal nem kapcsolatban áll, hanem annak a kiegészítő részét képezi, az mit sem változtat azon, hogy Finnországnak elkobozhatatlan politikai jogai vannak s hogy autonómiájától, amelyet száz év óta élvez, a finn országgyűlés beleegyezése nélkül nem fosztható meg. A diéta szervezetről szóló 1869-iki törvény értelmében (71. §.) alaptörvények nem hozhatók, nem módosíthatók, nem magyarázhatók és nem szüntethetők meg, csak az országgyűlés hozzájárulásával. Az országgyűlés beleegyezése nélkül tehát Finnország államjogi helyzetén semmiféle módosítás nem eszközölhető.

Az orosz politikusok szeretnek arra hivatkozni, hogy a finn alkotmányt a csár ajándékozta a népnek, az nem szerződésen alapul, hanem a fejedelem egyoldalú akarátának, az uralkodó kegyének képezi a folyományát s így a csár azt tetszése szerint módosíthatja, sőt egészen vissza is vonhatja.

¹⁾ MECHELIN realuniót lát Finnország és Oroszország között, vele együtt a régebbi finn és orosz államjogászoknak a legnagyobb része is. Hasonlóképen DESPAGNEI i. m. Az az álláspont, hogy a két ország között personal unió van (nálunk FERENCZY; A politika rendszere. 138. és k. 1.) csak a viszonyok teljes félreismerésén alapulhat.

²⁾ Ez a nézet ma a finn irodalomban is uralkodónak mondható, HERMANSON i. m. 13. és k. 1. ARNHEIM: Der ausserordentliche Finnländische Landtag 1899. 163. 1.

³⁾ BORNHAK i. m. 221.

Ez azonban teljesen téves beállítása a dolognak. Az európai államok közül soknak van ilyen ú. n. engedélyezett alkotmánya; a legtöbb német államban a fejedelem a viszonyok nyomása alatt önként osztotta meg hatalmát a néppel és engedett nekik is befolyást az államügyek intézésére, mégis senkinek sem jut eszébe azt állítani, hogy pl. a porosz király az alkotmányt bármikor visszavonhatja vagy módosíthatja mert azt ő ajándékozta a népnek.

Az államjognak egyik sarkalatos tételét képezi, hogy az ú. n. pouvoir constituant-t, az alkotmánymódosítás jogát csak az gyakorolhatja, akit erre maga a hatályban levő alkotmány feljogosít s csak azok szerint a szabályok szerint, amelyeket az idevonatkozólag megállapít. Az 1869-iki finn alaptörvény világosan meghatározza, hogy ki rendelkezik Finnországban a pouvoir constituant-nal s így az alkotmánynak minden egyéb módon való megváltoztatása megsérti a folytonosság elvét s feltétlenül jogellenes.

Egészen tévesek REHM strassburgi tanár idevonatkozó fejtegetései is.¹⁾ Finnország szerinte Oroszországnak egy mellékországát képezi s annak mint souverain államnak a fenhatósága alatt áll. A czárnak nemcsak mint finn nagyfejedelemnek, hanem mint a főállam, Oroszország uralkodójának is vannak jogai Finnországgal szemben. A fő- és a mellékország viszonyából folyik ő szerinte az, hogy a mellékország közjogi szabályai nem köthetik meg a főországot és annak az orgánumait. A finn nagyfejedelemnek nem szabad megsérteni a finn alkotmány szabályait; de az orosz czár már bocsáthat ki a finn közjoggal ellentétes rendelkezéseket, amennyiben a főországnak, Oroszországnak az érdekei azt úgy kívánják, mert a mellékországot is mindig a főország érdekeinek a szem előtt tartásával kell kormányozni s a birodalmi érdekek érvényesítésében a mellékország közjogi szabályai nem képezhetnek akadályt.²⁾ DEUTRICH is ezt az elvet hangoztatta a finn-orosz bizottság ülésén³⁾, hogy a souverain állam akaratát az állam egy részének a jogi szabályai nem köthetik meg s a biro-

¹⁾ REHM: Finnland und Russland. Deutsche Turisten-Zeitung. V. k. 405. és k. 1.

²⁾ Ezeket a fejtegetéseket ismétli OSTEN-SACKEN i. m. 98.

³⁾ Finnlande et Russie. 45. 1.

dalom önmagának egy részével szemben alkotmányértést nem követhet el.

Ez a tétel azonban ilyen általánosságban nem helyes. Csak azokra a mellékországokra alkalmazható, amelyeknek az államjogi szervezetét a mellékország megkérdése és hozzájárulása nélkül a főország törvényhozása állapította meg s így az egy birodalmi törvényen, mint pl. a német birodalmi törvényen nyugszik, ahogy pl. a német birodalmi tartománynak, Élsass-Lothringennek az államjogi szervezete. Az ilyen birodalmi törvényt a főország természetesen tetszése szerint módosíthatja. Finnország közjogi szervezete azonban nem Oroszország törvényein nyugszik, azt a finn országgyűlés hozzájárulásával kibocsátott törvények állapítják meg s módosítsuk is kifejezetten a finn országgyűlés hozzájárulásához van kötve.

Az a körülmény, hogy Oroszország a legújabb időben alkotmányos monarchiává lett, s hogy a fejedelem a nép képviselőinek is befolyást engedett az államügyek intézésére, mit sem változtat Finnország államjogi helyzetén. Ez az alkotmányjogi átalakulás Oroszországnak a belső ügye, amely Finnországot egyáltalában nem érinti. Az alkotmányos Oroszországnak sem lehet több joga Finnországgal szemben, mint a mennyi az absolut Oroszországnak volt. A csár megoszthatta a maga hatalmát a birodalmi dumával s így megoszthatja a Finnországgal szemben fenálló jogait is; de olyan jogokat nem ruházhat át a dumára, amelyek őt magát sem illetik meg¹⁾ s így, mert az orosz csár egy maga, a finn országgyűlés hozzájárulása nélkül nem módosíthatja Finnországnak az alkotmányát, az alkotmányos Oroszország sem lehet erre competens.

Még az lehet esetleg kérdéses, hogy vájjon Oroszország elismerte-e magára kötelezőnek a finn alkotmány rendelkezéseit? Mindenn finn közjogi törvényt az uralkodó szentesített és nem mint finn nagyfejedelem, mert hiszen Finnországnak külön államfője nincs, hanem szentesítette azokat, mint az egész Oroszbirodalomnak egységes uralkodója. A csár szentesítésével tehát Oroszország is hozzájárult ezekhez a finn köz-

¹⁾ ERICH: Die finnländische Frage. Archiv für öff. Recht. 24. kötet. 1909. 512. és k. 1.

jogi szabályokhoz, a csárnak, mint önkényű uralkodónak az akarata feltétlenül megkötötte Oroszországot.

Az orosz kormány tehát megsértette a finn közjog rendelkezéseit, mikor a finn országgyűlés tiltakozása daczára is hatályba léptette a birodalmi törvényhozásról szóló törvényt, de az az intézkedés nemcsak alkotmányjogi szempontból illegális, hanem a nemzetközi jog szempontjából is. A fredriks-hamni békeszerződésben – mint láttuk – a svéd király ünnepélyesen tudomásul veszi a borgoi eseményeket s így mintegy az alkotmány fentartásának a kikötése mellett engedi át Finnországot az Oroszbirodalomnak. Oroszország tehát ezt a nemzetközi jogi kötelezettségét is megszegi, ha nem tartja tiszteletben a finn alkotmány rendelkezéseit.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Társadalmi lélektan.

Az alsóbbrendű társadalmak értelmi funkciói.

(L. Lévy-Bruhl: Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures. Paris.
Alcan. 1910.)

Minden társadalomnak fejlettsége a benne működő értelmi erőknek fejlettségétől függ, mert hiszen maga a társadalom nem is egyéb, mint az egyes emberek szellemi projectióinak hálózata (BÖHM meghatározása). Ehhez képest a sociológiának egyik legfontosabb és legelőkelőbb feladata az, hogy a különböző fejlettségű társadalmakban munkáló és ható értelmi erőket feltüntesse. E feladatnak áll szolgálatában LÉVY-BRUHL-nek fentjelzett munkája, mely az alsóbbrendű társadalmak életében megjelenő értelmi erők funkcióit teszi vizsgálat tárgyává.

LÉVY-BRUHL szerint az alsóbb társadalmak értelmi életében a collectiv képzetek viszik a főszerepet. Ezeknek a collectiv képzeteknek pedig saját külön törvényeik vannak, amelyeket az individuális lélektan eszközeinek segítségével megállapítani teljesen lehetetlen. A collectiv képzeteknek jellemző sajátosságuk az, hogy a léleknek emotionális, érzeti és indulati elemei vannak bennünk túlsúlyban s így lényegileg nem logikai, hanem lélektani productumok. Ezen karakteristikumok által különböznek a felsőbb társadalmi életet élő népeknek képzeteitől, melyekben éppen a logikai elem bír túlsúlylyal. Ha a collectiv képzetek elemzését elmulasztva, akarjuk vizsgálat tárgyává tenni az alsóbb társadalmak értelmi funkcióit, kénytelenek leszünk hozzávetőleges és valószínű hypothesisokkal megelégedni, amint ezt a TYLOR és FRAZER által képviselt angol anthropologiai iskola példája mutatja. A collectiv képzetek vizsgálata tehát LÉVY-BRUHL szerint az a biztos alap, melyre az alsóbb társadalmak értelmi életének analysisét építhetjük. Az ily módszerrel végrehajtott vizsgálat kimutatja, hogy a mythosok, temetkezési

szokások, a mágia, a bűvölő gyógyítások stb. az alsóbb társadalmak értelmi s főleg érzelmi, emotionalis szükségletének kielégítői.

Az emotionalis, érzelmi és indulati elemek tehát a collectiv képzeteknek integráns részei, elannyira, hogy ezek a képzetek tulajdonképpen nem is igazi képzetek. A szó jelentése ezért egy kis correctiora szorul. A primitivus népek értelmi tevékenységének ezen formája alatt nem szabad valamely intellectualis vagy ismereti tüneményt értenünk, hanem egy sokkal összetettebb jelenség az, amit mi itt képzet alatt értünk. A collectiv képzetek, melyekkel a primitivebb népeknél találkozunk, nem csupán valamely tárgynak képét foglalják magukban, mint a mi fogalmunk vagy képzetünk, hanem egyszersmind kifejezik azt is, amit az illető tárgyból a primitivus ember remél, vagy amiért attól fél, szóval valamely olyan meghatározott actiót is felölelnek, a mely az illető tárgygyal összefüggésben van. Az alsóbb társadalmak collectiv képzetének ezt az általános tulajdonságát a képzetek *mystikus* vonásának nevezi LÉVY-BRUHL, egészen találóan. Ez a mystikus vonás pedig onnan származik, mert a primitivus népek szemében a természet teljes mértékben mystikus ködben áll: nincs egyetlen tény, egyetlen tárgy, egyetlen tünemény, melyet az alsóbb társadalmi életet élő ember úgy és olyannak látna, mint mi. Amit mi az egyes jelenségekben és tárgyakban meglátunk, az a primitivus ember figyelmét kikerüli, viszont a primitivus ember sok olyant lát az egyes jelenségekben és tárgyakban, amit mi nem látunk, mivel nincs is azokban. Különösen feltűnő és figyelemre méltó az, hogy a primitivus ember előtt az élő lény és az élettelen tárgy között levő különbség egyáltalában nem bir érdekel. A szikla, melynek valamelyes emberformája vagy állatalakja van, szent előtte, mert bizonyos mystikus erőt és hatalmat tulajdonít annak. Hasonlóképpen áll a dolog a fákkal, hegyek-kai, folyókkal, felhőkkel, szelekkel stb. Még a tér kiterjedésének és irányának is mystikus jelentőséget tulajdonítanak.

De nemcsak a természeti jelenségek és tárgyak bírnak ilyen mystikus tulajdonságokkal, hanem azok az eszközök is, melyeket a primitivus ember a maga használatára készített. Amint az általuk ismert élőlényeknek alakjukhoz megfelelő functioik vannak, — a madárnak szárnya van s repül, a hálnak kopoltyúja (uszonya) és úszik, a négylábú fut, meggy stb. — akként az emberkéz készítette tárgyaknak is, alakjuk szerint, különböző functio tulajdonítatik. Szóval, mindezek a tények azt bizonyítják, hogy a primitivus ember semmit sem lát úgy és olyannak, mint mi »Amiként a társadalmi milieu, amelyben élnek, különbözik a miénktől — mondja LÉVY-BRUHL a 36. oldalon — s éppen azért, mert

különbözik a miénktől a külső világ is, amelyet észrevesznek, az különbözik attól, amelyet mi észreveszünk«. *A primitivus ember ugyanazokkal a szemekkel lát, mint mi, de nem ugyanazon szemmel vesz észre.*

A tárgyak és a lények mystikus tulajdonságai azután integráns alkotó részei a róluk alkotott képzeteknek is. Csak lassú fejlődés útján történik és megy végbe a képzetek differentálódása tárgyaiktól. És amíg ez a differentálódás meg nem történik, a tárgynak a képe éppen olyan mystikus realitás, mint amilyen maga a tárgy. A kép a tárgynak alter-egoja.

A tárgy és a kép szoros és mystikus egységének következménye az is, hogy a primitivus ember a maga nevét úgy tekinti mint valamely reális, concret, sőt igen gyakran, mint valamely szent dolgot. Éppen úgy az árnyékát és a képmását is. Aki az ő árnyékát eltünteti valamely módon, az olyan őt magát pusztítja el. A Fidzsi-szigeten pld. halálos sértés valakinek árnyékán átlépni, világos jelül annak, hogy az árnyék az illetőnek szoros alkotó része.

Az alsóbb társadalmi életet élő embernek végül egy igen fontos megkülönböztetője az álom realitásában való hit. Az álom reájuk nézve nem pusztán egyik manifestatiója a mentális életnek, hanem objectiv értékkel bíró valóság, amely a társadalmi élet igen különböző megnyilatkozásának fontos útmutatója. Amit a primitivus ember álmában lát, az reá nézve éppen olyan reális, mint az, amit ébrenlétben lát. Amint LÉVY-BRUHL megjegyzi, amit a primitivus ember álmában lát, hisz abban, nem *daczára*, hogy az csak álom, hanem azért, mert álom (56. lapon). Az álomban való hit is amellet tesz bizonyosságot, hogy az a realitás, mely a primitivus ember szemében olyanul jelentkezik, egészen más, mint az, amelyet mi *realitás*-nak szoktunk nevezni. Az álom a primitivus emberre nézve éppen olyan észrevétel, mint akármely másik, melyet ébrenlétben tett, és pedig nem alsóbb, csalékony formájú, hanem ellenkezőleg olyan, melyben az anyagi és érzékelhető elem teljesen távol lévén, az ismeretlen erőkkkel, szellemekkel való érintkezés sokkal könnyebb és tökéletesebb. Innen van a primitivus embernek az álmában való nagy bizodalma.

A primitivus emberek képzetének mystikus jellegéből folynak még más különbségek is. Reánk nézve, valamely fogalomnak objectív értékének egyik legfontosabb jele az, hogy a lény vagy a tárgy, amelyet az jelöl, midnyájunk előtt egyformán jelenik meg, ha az adott körülmények ugyanazok. Egészen más az eset a primitivus népeknél. Hogy milyen legyen a primitivus embernek valamely tárgyról alkotott képze, az a primitivus ember gondolkozásában nem a tárgy-

tói függ, hanem elsősorban és teljesen az illető alanytól, aki magának képzetet alkotni akar. Ebből következik, hogy némely személy egészen különös tehetséggel és adománynyal bír, olyan dolgoknak észrevételére, amelyeket a közönséges halandó észrevenni nem képes, mivel hiányzik az arra való képessége és hatalma. Ilyen például a turáni népek társadalmában a sámán.

Ha már most a primitívus népek képzetei teljesen különböznek a fejlettebb népek képzeteitől jellegüknek mystikus és emotionalis volta által, egészen természetes dolog, hogy különbözni fog a miénktől az a mód is, melylyel a képzeteket összefűzik és egybekötik. LÉVY-BRUHL e kérdést tárgyalja könyve első részének második fejezetében.

A primitívus ember a maga képzeteit nem kapcsolja az oktörvény szerint egymáshoz, s logikájának, ha ugyan van, teljesen más szabályai vannak, mint a fejlett értelmiségű ember logikájának. Észrevételeikben nem a mindennapi tapasztalat vezeti az alsóbbrendű társadalmaknak tagjait, hanem bizonyos mystikus realitásban való babonás hit. Az egyes természeti tárgyak közt levő objectív viszonyt egyáltalában nem ismerik s figyelmüket sokkal inkább a mystikus viszonylatok kötik le. E mystikus viszonyokkal szemben, melyek a primitívus ember lelkében mintegy praeformálva vannak, a tapasztalat merőben tehetetlen s erő nélkül való.

A természeti tények, jelenségek és tárgyak között levő mystikus viszony pedig egy alsóbbrendű törvénytől függ, amelyet LÉVY-BRUHL »*la loi de participation*«-nak nevez s amelyet magyarul talán a »*részesülés törvényének*« mondhatnánk. Ez a törvény azt fejezi ki, hogy a primitívus ember felfogásában a tárgyak, a lények, a tünemények, nekünk megfoghatatlan módon, egyszerre ők maguk is, de mások is, mint ők. így pld. a Bororpk tudják, hogy ők emberek, de másfelől arról is erősen meg vannak győződve, hogy aratok is (kis állatok). A Trumoi törzs pedig azt hiszi, hogy minden egyes tagja vízi állat. Ez a mystikus participatio, részesülés az alapja a primitívus ember mystikus gondolkodásának és praelogikájának. A primitívus ember értelmisége ezek szerint *praelogikus* és *mystikus*, amely az ellenmondás elvével egyáltalában nem törődik és az oktörvény uralmáról még sejtelve sincs. Ez az értelmiség teljesen collectiv lévén, melyből hiányzik minden vonása az egyéniségnek, törvényei is teljesen mások, mint a mi értelmiségünknek törvényei. E törvények között a legelső és alaptörvény a *részesülés törvénye*. E törvény értelmében valamely törzsnek, totemnek vagy ciának a tagja mystikus egységben érzi magát az egész törzsszel vagy totemmel és ciával, de mystikus egységben érzi magát valamely állattal is, amely az ő totemje, mystikus egységben érzi magát a lelkével, az álmával, az

árnyékával, a szellemével, szóval az egész mystikus realitással. A primitív ember integráns része a realitásnak. Ez a részesülés oly komolyan vétetik, hogy némely vad törzs egészen komolyan hiszi az állatok és az emberek közt levő szülői viszonyt, amint ezt igen sok mythos világosan kifejezésre is juttatja.

Ennek a praelogikus értelmiségnek különböző funkcióiról röviden a következőket mondhatjuk a LÉVY-BRUHL nyomán. A primitív egyén egész értelmi élete *socialisálva* lévén, egészen természetes dolog, hogy a praelogikus gondolkozás igen kevésé alkalmas a beható analysálásra, elemzésre. A logikus gondolkozásnak feltételei ugyanis már ott vannak a primitív egyén lelkében a socialis környezet nyomása következtében s mintegy örökségként szállanak nemzedékről nemzedékre készen azok a képzetek és fogalmak, melyeket a felsőbb intelligentiájú egyén kinos analysis által szerez meg magának. Az ekként örökölt képzetek által azután meg van adva azoknak kapcsolata is, mert hiszen a primitív ember collectív képzetei elkülönülve, izolálva soha sem jelentkeznek. Innen van, hogy az alsóbb társadalmak értelmi élete szinte változatlan, készenlévő, nemcsak formáját, hanem tartalmát illetőleg is. »A primitív ember gondolkozásának uniformitása – úgymond LÉVY-BRUHL (115. lap) – a socialis structura uniformitásának reflexe, amely uniformitásnak az megfelel s amelyet ez kifejez«.

A praelogikus gondolkozásban a főszerepet az *emlékezés* viszi, amely erősen ki van fejlődve és rendkívüli mértékben hű, minden előttünk apró, előttünk teljesen jelentéktelen részletekre is kiterjedő. Ennek az erősen kifejlődött emlékezőtehetségnek köszönheti a primitív ember azt a bámulatos tájékozódó képességet, melyről az afrikai és ausztráliai utazók értesítenek bennünket.

A primitív embernek abstraháló képessége is a részesülés törvényének uralma alatt áll. Az ő gondolkozásában egy tárgy különböző része is önállósággal bírhat s viszont nem egy olyan tárgy van, amelynek különböző körülmények szerint más és más értelem tulajdoníttatik. Vagyis az alsóbb társadalmi életet élő embernek abstraháló tehetsége is teljesen mystikus. A praelogikus gondolkozás sajátosságai azonban akkor lépnek legerőteljesebben elő, amikor a primitív ember *általánosít*. Ez az általánosítás oly nagy mértékű és terjedelmű, hogy igen sok civilisálatlan néptörzsnél három egészen külön fajú állat vagy növény teljesen azonossá lesz, sőt mi több, valamely állat valamely növényvel vagy folyóval azonosítatik. Ez a túlságos általánosítás, amely a mi logikai általánosításunktól merőben különbözik, szintén a részesülés törvényének következménye.

LEVY-BRÜHL könyvének második része azt vizsgálja, hogy a primitívus népek értelmisége milyen viszonyban áll a *nyelvvél*, melyet beszélnek és *számolásuknak* módjával. Munkájának ez a része méltó érdeklődésre tarthat igényt nem csupán a sociologusok és philosophusok, hanem a nyelvészek körében is.

A primitívus népek nyelve hű kifejezése gondolkozásuk módjának. Az amerikai indiánok nyelvének szembetűnő sajátossága, hogy nagy gonddal és szeretettel törekszik olyan apró részleteknek kifejezésére is, amilyeneket a fejlettebb népek nyelve nem tart szükségesnek külön is kifejezni. Így például az igének alakja azt is kifejezi, hogy valamely állapot megőlése akarattal történt-e vagy csak véletlenül, fegyver segítségével-e vagy valamely más módon. A főnevek használatában pedig nemcsak az egyes és többes szám jut kifejezésre, hanem az is pontosan megjelöltetik, hogy két-három tárgyról van-e szó. Így azután van egyes, kettős, hármas szám a főnevek használatában. Az igemódok száma hasonlóképpen szerfölött nagy, mivel a kifejezés concret-ségére törekszik a primitívus ember. Igen sajátos és figyelemre méltó tény, hogy az alsóbb társadalmi életet élő népek szótárából a *lenni* ige teljesen hiányzik. A viszonyok kifejezése pedig postpositiókkal történik, amelyek szinte mind térbeli viszonyok kifejezésére szolgálnak. Még az idői postpositiók is helyiek is egyszersmind. E nyelvtani sajátosságok a primitívus ember ama törekvésének következményei, mely szerint a dolgokat *leírni* akarják formájuk, körvonalaik, helyzetük, mozgásuk, hatási módjuk szerint. Az alsóbb népek nyelve *pictoralis*, festői. A szónyelvet szinte párhuzamosan követi mindenütt a *gestusok* által való nyelv. Meglepő a primitívus népek szótárának gazdagsága. A délafrikai bawendák nyelvében például külön szók vannak az eső különféle fajainak kifejezésére, a különféle sziklák, kövek, fák, füvek stb. jelölésére.

A mi a primitívus ember *számolásának* módját illeti, azt jegyzi meg LEVY-BRUHL, hogy ez a számolás eltérőleg a miénktől, nem az általánosító elvonáson alapul, hanem merőben concret. A primitívus ember által használt számok a számítandó tárgyak specifikálására törekszenek. Minden számnak megvan a maga egyéni jellege s éppen ezért más számmal össze nem hasonlítható. E szempontból a számok nem alkotnak egy homogén sort s éppen ezért alkalmatlanok az összeadásra, kivonásra, szorzásra és osztásra. Minden számnak megvan a maga mystikus tulajdonsága s oly nagy mértékben összefügg, egységet alkot a képviselt összeggel, hogy nem is annyira arithmetikai egység, mint inkább mystikus realitás. Ebből azután természetszerűleg következik, hogy igen sok számnak mystikus ereje és hatalma van.

Az a kérdés már most, hogy vájjon a részesülés törvénye megnyilatkozik-e az alsóbb társadalmak intézményében is? E kérdésre LEVY-BRUHL igenlő feleletet ad művének harmadik részében. A táplálék megszerzésére vonatkozó intézményeknek, a vadászatnak és halászatnak, sikere egy csomó olyan eszköztől és körülménytől függ, amelyek teljesen mystikusok, fejlettebb értelmiség előtt érthetetlenek. A vadásznak vagy halásznak, mielőtt útra kélne, böjtölnie kell, fohászodnia kell, hogy az elejtett vad szellemét kiengesztelje, paralyszalnia kell a zsákmány esetleges bosszúját stb. A vadászattól és halászáttól a harcz lényegileg semmiben sem különbözik s így itt is ismételni kell mindazokat az óvintézkedéseket és előkészületeket, melyeket a két elsónél szükséges volt megtenni. Mindezek az intézkedések pedig szükségesek azért, mert az elejtendő zsákmány vagy felkonczolandó ellenség éppen úgy része a mystikus valóságnak, mint a vadász, illetve az ellenség ellen induló primitivus harczos. Az egész természetről való primitivus felfogásban megnyilatkozik az alsóbb társadalmi életet élő népek értelmi életében működő törvénynek uralma. Az egész természet lényegileg egy és ugyanaz. Egy és ugyanaz lényegileg az áldott állapotban levő anya, a még fejletlen foetus és a nemző atya, elannyira, hogy sok törzsnél a gyermekágyas anyával együtt fekszik az apa is. Éppen ilyen mystikus színben áll a primitivus ember előtt a betegség és a halál; mindkettő valamely szellem hatásának egyenes következménye. A temetési szokások is bizonyos mystikát árulnak el. A meghalt ember által használt eszközök, fegyverei, díszei, ruhája *ő maga*, éppen úgy, amint *ő maga* a két szeme, a szája, keze stb., mivel eszközei, ruhái stb. *ő* magának a prolongatiói. A temetés tisztessége pedig ezeket is megilleti. A meghalt egyén és tárgyai között levő kapcsolat oly szoros, hogy ezeket a tárgyakat is el kell temetni, nehogy máso¹; használhassák még azt. A halál azután ezt az egységet, mely volt a meghalt egyén s a körülvevő társadalom között, egyszerre és teljesen elszakítja.

Az alsóbb rendű társadalmak intézményeinek gyakorlata nézve tehát LEVY-BRUHL a következőket állapítja meg: Valamely előttünk positiv czélnak elérésére (a vad elejtése, a beteg meggyógyítása stb.) szükség van egy egész csomó mystikus eszközre. Enélkül a cél elérésére még csak gondolni sem lehet. A vadászat pld. csak úgy sikerül, ha valamely mystikus egység létesül a vad és a vadász között. Az újszülött és a társadalom közt is csak akkor létesülhet viszony, ha bizonyos mystikus cselekvények közt név adatik neki. Hasonló az eset a házasságok megkötésénél, a sámánok hivatalba lépésénél, szóval az életnek minden jelentékeny és

kevésbé jelentékeny phasisánál. A részesülés törvényeinek uralma feltétlen és mindenható az életnek minden szakaszában.

Művének negyedik és utolsó részében, LÉVY-BRUHL röviden jelzi azokat az átmeneteket, melyek az alsóbb társadalmak értelmi életéből a felsőbb társadalmakéba vezetnek. A fejlődés abban jelentkezik, hogy az egyének, kiknek lelkén eddig a részesülés törvénye uralkodott, lassanként saját maguknak tudatára ébrednek, különbséget tesznek maguk és az őket körülvevő realitás között, a külső tárgyakat pedig nem tartják többé szellemek és daemonok hatalmától függőknek. E fejlődés folyamán a collectiv képzetek is nagy átalakuláson mennek keresztül. A részesülés törvényének uralma csökken s az egyének öntudata fokról-fokra erősebb lesz. A körülvevő társadalmi milieuval való mystikus symbiosis végét járja s az egyén önálló helyet kezd elfoglalni a társadalom körében. A mindennapi tapasztalat folytán átalakuláson mennek át a képzetek s a fogalmak kialakulása kezdetét veszi. Az ellentmondás elvével együtt lassanként uralomra tesz szert az októrvény is, habár ez csakugyan lassú fejlődés után lesz teljesen mindenható.

Ámde helytelen dolog lenne azt hinnünk, hogy ez a mystikus és praelogikus gondolkodás teljesen eltűnik valaha. Ellenkezőleg. Némely részeivel e gondolkodásnak találkozni fogunk a legfejlettebb társadalmak körében is, a logikai gondolkodás mellett, azon kívül, mintegy párhuzamban azzal. Sőt LÉVY-BRUHL szerint a részesülés szükségérzete sokkal parancsolóbb és intenzívebb, még a mi társadalmi életünkben is, mint amilyen parancsoló és intenzív a logikai szabályok szerint való ismerés utáni törekvés. Az értelem – úgy mond LÉVY-BRUHL – a logikai egység után törekszik, mert ez az egység nem tény, hanem csak *desideratum*. A mi értelmiségünk tényleg racionális is, irracionális is. A praelogika és mystika még mindig helyet kér magának a logikában és a racionalisták táborával még mindig szemben áll az Irrationalismus híveinek nagy serege. -

Ez rövidre fogva LÉVY-BRUHL művének tartalma. A munka kétségtelenül egyike a legkiválóbb sociológiai műveknek, melyek napjainkban láttak világot. A műveltség legelső fokán álló népek gondolkodásának, érzésvilágának jellemzése legtöbbször találó, és számtalan adat feldolgozásán alapuló. Nem hallgathatjuk el azonban LÉVY-BRUHL felfogásának egy igen nagy hibáját, amely az egész művön végig vonul s a conclusióban teljes élességében mutatkozik.

LÉVY-BRUHL ugyanis, amint ismertetésünknek folyamán láttuk, a primitívus ember gondolkodásának praelogikus jellegét a primitívus társadalom hatásának állítja s úgy tünteti fel a

dolgot, mintha a társadalmi élet formája (a szokások stb.) lenne a prius, az előbben keletkezett s ennek folyománya lenne azután a gondolkozás és mindennemű mentális functio. Holott a dolog fordítva igaz. A prius, az előbb való az egyén a maga lelki és elméleti meghatározottságában. Az intelligencia fejlődése nem függ a társadalom fejlettségétől, hanem éppen ellenkezőleg: a társadalom fejlettsége függ az intelligencia fejlettségétől, mert hiszen a társadalom nem egyéb, mint az egyének projectioinak hálózata. A projectio pedig olyan, mint a milyen az egyén, amelyből kiindul. Minél fejlettebb tehát az egyén, annál fejlettebb lesz a társadalom is és minél alacsonyabb fokon áll az egyén intelligentiája, annál alacsonyabb lesz a társadalom fejlődési foka is. Az intelligencia nyomja rá minden emberi műre a nemesség bélyegét. A társadalom nemessége is az alkotó egyének nemességétől függ, annak mintegy reflexiója.

Bartók György.

Közművelődés, nevelésügy.

A nemzetközi Semmelweis-díj.

Mint az egyén a társadalomban, úgy a nemzet az emberiség nagy kötelékében mindjárt, amint igazán öntudatra ébred s önbecset átérzi, szintén érvényesülni kíván. Jól esik minden bármily bölcs, de ép emberi érzésű egyénnek, ha közbecsülés tárgya. Ez az elismertetésre való törekvés társas természetünkben gyökeredzik és csiráját már az apró gyermekekben feltalálhatjuk.

Nem egyszerű hivatkozás tehát, ha nálunk is mind többen akadnak, akik a magyar nemzetnek jó hírét állandóan terjeszteni kívánják a nagy világban, mely alatt a művelt nemzetek társaságát kell érteni. Ennek pedig a kis nemzetek csak akkor imponálnak, ha a magasabb cultura mezején tettek az emberi nemnek maradandó becsű szolgálatokat. Boldog a' nemzet, melynek oly fiai vannak, akik révén kiválóságáról tehet tanúbizonyosságot, és beszámíthatlan, elitelendő az a társadalom, mely az ilyen életérdekű előnyöket fel nem használja. A közbecsülés ugyanis a nagy nemzetekre nézve is elsőrendű fontossággal bír, a kis nemzetekre nézve pedig az határozottan létkérdés.

Az újabb időben nem egy oly kiváló hazánkfia volt, aki a világ előtt is becsületünkre vált. BOLYAI JÁNOS matematikusunk nagyságát elismerik ma már mindenütt, azért eléggé nem dicsérhető elhatározása volt a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy neki s atyjának és első mesterének, BOLYAI FARKASNAK emlékére születése századik évfordulója alkalmából oly nemzetközi jutalmazást rendszeresített, melynek 10.000 koronára rugó díját először 1905-ben, másodszor 1910-ben adta ki és azután minden ötödik évben az időközben bárhol és bármely nyelven megjelent legkiválóbb matematikai vizsgálat szerzőjét, tekintetbe véve az illetőnek előbbi tudományos működését is, ilyen jutalomban részesíti és éremmel tünteti ki, melynek egyik oldalát a M. Tud. Akadémia és Budapest képe, másik oldalát pedig magyar felirat díszíti. A jutalom odaítélése az Akadémia illetékes osztályának két belső és két külső tagjából és ezek által választott elnökből álló Budapesten egybegyűlt bizottsága által szerkesztett indokolt javaslat alapján történik. A külső tagok úti költségeit és tiszteletdíjait is megfelelő összegben az Akadémia adja. Így azután a magyar tudományosság és vele kulturai képességünk is koronként nagyon széles körben a kulturának éppen csúcsein igen kedvező körülmények közt folyamatosan szóba kerül. Ezt a példát tartotta szemel előtt egy kitűnő tudósunk, PERTIK OTTÓ, a budapesti egyetemen a kórboncztan nagynevű tanára, midőn a budapesti orvosi casino január hó 24-én tartott ünneplő estélyen SEMMELWEIS tudományos méltatása során az ő halhatatlan érdemeinek is ilyenmő megörökítését javasolta.

SEMMELWEIS érdemei, melyeket a gyermekágyi láz pusztító hatásának gátat vető öntudatos tudományos felfedezéseivel szerzett, és amelyeket ma már világszerte elismernek, oly nagyok, hogy azok révén a magyar nemzet is, melynek hű tagja volt, a szellemi úttörés dicsőségében részesülhet. Ez érdemek elismerése közben PERTIK OTTÓ, nagyrabecsült tagtársunk, valóságos művelődéstörténeti korképet festett meg, melyben az emberi gyarlóságok: az elfogultság, irigység és tudományos gög árnyékos részei mellett a legilletékesebbektől jövő hálás elismerés és kegyelet lélekemelő fényes rajzát is adja.

Nem kisebb férfiú, mint HEBRA volt az első, aki SEMMELWEIST második JENNERNEK nevezte. A mély belátással, orvosi olvasottsággal és tudományos tapasztalattal rendelkező szaktudós alapos és biztos ítéletével mutatja ki PERTIK OTTÓ azt a kimagasló helyet, amely SEMMELWEIS nevét az emberiség nagy jóltevőnek díszes listájában megilleti. SEMMELWEIS korát meghaladta és alapos megfigyelései, éles esze és nagy ember szeretete képesítették őt arra, hogy a tudomány egy csak később megtaposott tartományának közepébe roppant vízvázal-

tokon felülemelkedve, mintegy intuitiójának repülő gépén egyetlen ugrással lépett be, mielőtt az orvostudománynak mostani kóroktani, aetiologiai korszaka PASTEUR, KOCH és sok mások fáradozásai nyomán fokozatosan bekövetkezett volna. PASTEUR azonban csak 1857-ben kezdte az erjedést tanulmányozni, ami által az orvosi gondolkodás teljes átalakulásának alapjait rakta le. De 1867-ig már megalapította az erjedések vitalistikus új tanát. Az ő személyében teljesedett be ROBERT BOYLE nagy angol physikus XVII. századbeli jóslata, hogy a fertőző betegségek lényegét az fogja megmagyarázni, aki az erjedések titkát fejt meg. A bakteriológia rohamos fejlődése azonban egy ponton megakadt. Haladása KOCH ROBERT kutatásaival indult meg újból. Így lett ezen egymást felváltó két külön természetű tudományos lángész összeműködése a tudománynak nagy áldása.

SEMMELWEIS már 1847-ben hirdetni kezdett tételei a tudomány mai álláspontjáról megítélve is megállják hely őket, de tanításainak főérdemét ő maga is abban látta, hogy a gyermekági láz iránt felállított tételeit az azokhoz fűzött prophylaktikus rendszabályok útján az életben is megvalósítsa. Egész nemzedékek köszönik lételüket neki, aki az igazság birtokában az ezzel és vele szemben nyilvánult félreismertetés miatt valószínűs martýriumot, vértanúságot szenvedett. A világ tudománya ma igazságot szolgáltat neki; működésének színterén, székes fővárosunkban nemzetközi adakozásból díszes emlékszobrot állított részére. Itt az ideje, hogy a magyar nemzet is megtegye vele szemben kötelességét, midőn – a PERTIK OTTÓ javaslatát elfogadva – egyúttal önmagát is világszerte megbecsülteim valóban ritkán kínálkozó kedvező alkalma nyílik.

Gaal Jenő.

Közgazdaság.

A postatakarékpénztár mint socialis intézmény.

Különös érzés fogott el, midőn a m. kir. postatakarékpénztár felállításának negyedszázados ünnepségén folyó évi februárius 2-án a Magyar Társadalomtudományi Egyesület képviselőjében az igazgatóság meghívása folytán résztvettem. Éppen huszonöt éve működik ez az elsőrendű állami pénz- és fizetésforgalmi nagy intézet, amelynek törvényhozási előkészítése alkalmával kifejlődött képviselőházi vitában közel huszonhat évvel ezelőtt magam is felszólaltam. Akkor én másokkal együtt kifogásoltam, hogy letétállományának hasznosítása céljából

főleg állampapírok vételét rendelte el a törvény. Felhoztuk, hogy miután ez az 1864-ben először Angliában létrejött intézmény pénzkészleteinek liquiditása tekintetében nagyobb politikai válságok idején akkor még kipróbálva nem volt (és ma sincsen), nem helyes csupán állami tartozások megszerzése által biztosítani az annál elhelyezett takarítványokat. Többféle elhelyezést javasoltunk. Nevezetesen azt kívántuk, hogy egy bizonyos részük, a gyengébb anyagi existenciák takarítványai az állam közvetítésével és jótállásával a kisebb gazdaságok ipari és földművelési személyes hiteligényeinek kielégítő sere való szövetkezeteknek adassanak kölcsön. Ezek együttvéve nem nyújtottak volna csekélyelhető biztosítékot és előmozdították volna az akkor még nagyon elhanyagolt szövetkezeti hitelügy fellendülését. Azóta a viszonyok nagyon változtak. Erre ma már nincs oly égető szükség, mint akkor lett volna. Azóta a záloglevelek vétele is gyakorlatban van és nagy-jelentőségű az a törekvés is, hogy fokozódó tőkegazdagodásunkkal lépést tartson az állampapírok minél nagyobb mennyiségének itthon való elhelyezése.

A fejlődés, melyen ez az állami nagy takarékpénztár huszonöt év alatt keresztülment, bámulatos. Annak óriási méreteit szemlélve, a divatos pessimistikus felfogás mellett bizonyos mértékű optimismust is jogosultnak kell elismernünk. A postatakarékpénztár első sorban a kis existenciák körében a takarékossgot volt hivatva terjeszteni. Ennek a feladatnak az minden várakozást meghaladó módon felelt meg.

A postatakarékpénztár betéteinek zömét a kis betétek szolgáltatják. Annál a 10 koronára terjedő betétek az összes betett összegeknek 60.85%, a 10-20 koronások 12%, és így a betéteknek 72.86%-át a húsz koronásnál kisebb betétek képezik. A 100 koronán felüli összegek 1.000 koronáig 6.57%, az 1.000 koronán felüli összegek pedig csak 2.10%-ot tesznek.

Ilyen kis betétekből 25 év alatt a postatakarékpénztár 108 milliónyi álladékot gyűjtött össze, melynek legnagyobb része elkallódott volna, holott ma ez a tőke minden újabb betét nélkül több, mint 30 millióval szaporítja a nemzeti jövedelmet. Újabban az úgynevezett zárt betétek intézménye, melyek felett a betevő bizonyos ideig nem rendelkezhet, a díjbefizetés nélküli biztosítás egy nemét honosította meg a kis emberek körében. Nemcsak ez arányszámok, de a statisztikai adatok is igazolják, hogy a postatakarékpénztár a leg-erősebb hatást a munkásosztályra és az ifjúságra gyakorolta. A betevők közt legnagyobb arányszámmal az iparossegédek és a munkások (17.72%) szerepelnek. Azután jön az ifjúság (14.25%). Majd a házi cselédek (9.49%), a kereskedelmi alkalmazottak (8.71%), a tisztviselők és katonák (6.76%) és a mezőgazdasági munkások (6.29%) következnek. Mostanság a

betevők száma körülbelül 780.800-at tesz, minélfogva egyike lett legelső pénzintézeteinknek.

Oly eredmény ez, melyet biztatónak kell a jövő haladására nézve is elismerni. Sok még e részben a teendő. A postatakarékpénztár el is követ mindent, hogy a legkisebb összeget is meg lehessen minél könnyebben takarítani, és pedig mindenkinek, még a fegyenczeknek, a hajókon szolgáló matrózoknak is. Érdemes e részben elolvasni a jubileum alkalmából kiadott emlékiratát mert abban a társadalmi politikának oly sok lélektani mozzanatát s ezek figyelembevételének annyi sikerét láthatjuk, hogy e nagy intézmény példáját más tereken is tanácsos lenne megszívlelni.

Ebből látható, hogy a mi postatakarékpénztárunk helyes szervezete mellett már eddig is mennyi hasznot tett a legalsóbb és leggyengébb társadalmi rétegeknek. De midőn ebbeli hivatását teljesíti, egyúttal a nagy forgalomnak is megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a bel- és külföldi csekk- és clearing-forgalom meghonosítása és fejlesztése által. E részben az osztrák hasonló intézettel együtt mintául szolgál most a német és francia ilyen intézeteknek is, amire az osztrák takarékpénztár itt volt kormányzója büszkén hivatkozott a jubiláló nagygyűlésen. Ez által megerősítette egy másik ünnepi üdvözlő szónok azt a kijelentését, hogy íme egy példája annak, hogy magyar emberek is képesek nagy, úttörő szervezetek létesítésére, csak a megfelelő erőket kell a maguk helyére állítani.

Ez az intézet gyakorlati bizonyítékát szolgáltatva annak is, hogy kis erőkeszletekből mily hatalmas erőösszesítés származhat és hogy az apró tőkéből óriási tőke keletkezhetik, melynek segélyével a kis elemek a legnagyobb pénzkeresőknek, az államnak és a nagybirtoknak válhat hitelezőjévé. Nem jogosult ennélfogva a nagy tőke elleni általános fenekedés, mert a legalsóbb osztályok is lehetnek együttesen nagytőkések.

Két üdvös tanulság vonható le ezen évforduló alkalmából. Az egyik, hogy a takarékoság gazdasági erénye által mily sikeresen lehet a népességben az ethikai, tehát társadalmi erényeket is nevelni. A másik pedig az, hogy a társadalmi haladás és emelkedés főfő elvét még sem az osztályharcz, hanem a vállvetett munka, a társadalmi solidaritás képezi.

Gaal Jenő.

Politika.

A területi fenségjog.

(Búza László: Az államterület és a területi fenségjog. Államjogi tanulmány. Budapest, 1910. Grill Károly kiadása 174. 1.)

A szóban forgó munka az állam területjogi helyzetét és az ezzel összefüggő kérdéseket alaposan tárgyalja; ez a munka tulajdonképpen tárgya, ezt megelőzőleg azonban a bevezetés címe alatt röviden, de velősen kifejti magáról az *államról* alkotott felfogását. Az államot személynek tartja ugyan, de csak *jogi* értelemben. Az állam személyisége nézete szerint nem jelent egyebet, mint azt, hogy az állam *jogoknak* és *kötelezettségeknek* a hordozója. Azonban a magánjogi értelemben vett bármely jogi személy bír ezekkel az attribútumokkal; nem is az államnak ilyen jogi személyiségével határozza meg az állam fogalmát, hanem azzal, hogy az államot olyan egységes *czél* és egységes *szervezet* által megállapított egyesületnek mondja, mely minden más egyesülettől lényegesen abban különbözik, hogy területtel bír, melyen a saját erejéből kikényszeríthetőleg feltétlenül parancsol. Az államnak ezen uralkodó hatalma mindenesetre helyesen megállapított kritériuma az államnak s ezt az önerejéből való uralkodó hatalmat nem is lehet elég sűrűn hangoztatni az államtanban, azonban mégis csak »circulus vitiosus« ez a meghatározás, mert »egységes szervezet« valami szervező erő, tehát hatalom által jöhet csak létre. Következésképpen azt kellene kutatnunk, hogy mi ennek az erőnek a kiinduló pontja, a *létrehozója*? A »jog« nem lehet, mert ennek épp a feltétele az állam.

De szerző nem ennek a kutatását tűzte ki célul, hanem az állam külsőleg legjobban, legszembetűnőbben nyilvánuló kritériumának, az államterületnek jogi helyzete megállapítását. Ezt kutatva, a szerző először ismerteti az államterület jogi helyzetére vonatkozó elméleteket, s ezek részletes ismertetésénél kitűnik nagy olvasottsága, s így művének ez a része egyszerűen irodalmi ismertetője is a kitűzött tárgynak. Először ismerteti azt az elméletet, mely az államterületet az államhatalom tárgya gyanánt tekinti a területi fenségjogot *dologi jognak* tartva.

Ezen elmélet tarthatatlanságát kimutatva, reátér a FRICKER-JELLINEK-féle elmélet ismertetésére. FRICKER a dologias elmélettel szembeszállva kifejti, hogy az államterület nem *jogtárgy* a az államnak, mint jogalany, hanem az állam *személyiségének* momentuma, s államjogi jelentősége abban van, hogy az

államhatalom *terheli* kiterjedését adja meg. A FRICKER hatása alatt álló írók közül említi szerző INAMA-STERNEGG-et, továbbá BANSI-t, aki az ú. n. *arnthropomorphicus* államtan túlzásaiba esik, mikor az államterületet az emberi testhez hasonlítja. Lényegében FRICKER nézetét vallja a híres JELLINEK heidelbergi jogtanár, aki az államnak és a területnek egymáshoz való viszonyát szintén kettős alapon tárgyalja. Szerinte is a terület egyrészről az államnak momentuma, másrészről a területén tartózkodó egyének (állampolgárok és idegenek) feletti államhatalom gyakorlásának térbeli alapja, határa. JELLINEK nézetét vallják a német HATSCHEK és a francziák közül DUGUIT. Érdekes a szerző az a megjegyzése, bogy a francia államjogi írók közül egyedül DUGUIT foglalkozik behatóan a terület jogi helyzetével. (Valószínűnek látszik, hogy a francia területnek 1871-ben történt megcsonkítása tartja vissza ettől a francziákat.)

A szerző ezen elméletek rendszeres vázolósa és bírálata után ismerteti még CURTIUS, PREUSS, RADNITZKY és ULBRICII nézeteit, majd kifejti saját felfogását a tárgyról, s a következő két tételben állapítja meg az államterület jogi helyzetét, ú. m.: 1. az állam csak a saját területén gyakorolhatja az államhatalmat; 2. az államterületen tartózkodó *összes* egyének (úgy az állampolgárok, mint az idegenek) egyaránt alá vannak vetve az államhatalomnak. Ezen tételek alól azonban kivételek vannak, melyek közül legfontosabbak az ú. n. *állami szolgalmak*. Az állami szolgalmakat a legtöbb szakíró *dologi jogi* jellegűnek tartja. A szerző ezekkel szemben kimutatja, hogy az ú. n. állami szolgalmak nem képeznek dologi jogi jogosítványokat, hanem ezek szerződésbeli megállapodások, melyek az egyik állam hatalmát a másik állam javára korlátozzák s így obligatórius természetűek. E korlátozások kétfélék, ú. m.: 1. az állam nemzetközi szerződés alapján feljogosít egy másik államot arra, hogy az ő területén bizonyos meghatározott államhatalmi functiókat foganatosítson; 2. az állam egyes, területén tartózkodó személyeket kivesz az ő államhatalma alól. Az első csoportba tartoznak például: a csapatátvezetési jog (*droit d'étape*), a katonai megszállás joga, a rendszetgyakorlás, a consuli bíraskodási *jog*; a második csoportba tartozók közül legismertebb az exterritorialitás.

Az államterület minden egyes részének jogi természete ugyanaz lévén, a szerző nem fogadja el azok nézetét, akik a gyarmatot nem az állani alkotó elemének, hanem tulajdonának tekintik s kifejti, hogy ha a gyarmat lakosai nem vesznek is részt a politikai hatalom gyakorlásában, ebből még nem következik az, hogy a gyarmatot idegen akarat kormányozná, hanem csak az, hogy a gyarmat *absolut* módon kormányoztatik. Ámde – mint szerző helyesen mondja – amint az

anyaország abszolút kormányformája semmit sem változtat a terület államjogi helyzetén, épp így nem változtatja az meg a gyarmat területének államjogi helyzetét sem.

Míg a szerzőnek eddigi fejtegetései inkább csak az államjogászt érdeklik, könyvének azok a fejezetei, mely a terület-szerzés és a területátengedés, illetőleg a terület kizárólagosságának jogi természetét tárgyalják, már minden művelt ember érdeklődését leköthetik annál is inkább, mert benne Boszniának úgy az 1908. évben bekövetkezett *annexio*, mint az ezt megelőző occupatio előtti helyzetét állapítja meg.

Nálunk általános az a felfogás, hogy Ausztria és Magyarország az occupatio óta az annexióig a berlini congressustól nyert mandátum alapján gyakorolta az államhatalmat Boszniában, mint azt a német BLUNTSCHLI is állítja.

A szerző kimutatja, – mint azt az osztrák TEZNER is vallja – hogy itt a hatalmak részéről nem *megbízásról* volt szó, hanem csak *beleegyezésről*; megbízási *mandátumot* csak az Ottománbirodalom adhatott a monarchiának.

Az annexio óta Ausztria és Magyarország Bosznia és Hercegovinában mint *con dominium ab an* közösen gyakorolja az államhatalmi funkciókat. *Condominium* államjogilag oly jogot, illetőleg hatalmat jelent, melyet több alany osztatlanul és a maga egészében közösen gyakorol, miként a szóban forgó esetben a két tartomány együttesen osztatlanul két államnak a közös fenhatósága alatt áll.

A szerző ezt az álláspontját részletesen kifejti és megvédi. azon állítással szemben, mintha a condominium Boszniát illetőleg egységes osztrák-magyar birodalmat tételezne föl. Sőt ezt a feltevést éppen kizárja, mert condominiuma csak külön államoknak lehet. Boszniában ugyan csak egy államhatalom érvényesül, de ennek az *alanya* nem egy, hanem két állam.

Nagyon szabatos a szerzőnek fejtegetése Dalmácia jogi helyzetéről és a magyar királynak az ország területi épségének biztosítása iránti kötelezettségéről.

Kár, hogy a szerző nem szentelt egy fejezetet azoknak az elméleteknek a fejtegetésére, melyek az államterület nagyságának, minőségének és fekvésének az állam lakóira és az állam feladataira való visszahatását tárgyalják. Igaz, hogy ez nem is volt szorosán kitzűzött tárgya s így is a mű magában véve is egész s mindazoknak, akik az állam terület jogi helyzetét s az erre vonatkozó elméleteket ismerni akarják., részletes és beható felvilágosítást nyújt. Itt-ott ismétlésekbe bocsátkozik ugyan, ami némileg előadásszerű, de ez is csak hasznára van a műnek, mert nagyon előmozdítja az amúgy is nehéz tárgy megértését, amit különben könnyen érthető-nyelvezete is elősegít.

Társadalmi politika.

A magyar munkásbiztosítás 1909-ben.

Kissé késve, de az »időközi kamatokkal« gyarapodva vettük az Országos Munkásbetegsegélyző- és Balesetbiztosító Pénztárnak 1909. évről szóló második évi jelentését. A nagy negyedréti alakú kötet 569 lapra terjed, melynek mintegy fele szöveg, másik fele pedig statisztikai kimutatásokat ölel fel; e nagy anyaghoz még 4 grafikon csatlakozik. Ezek elseje a balesetbiztosítási költségek megállapítási munkálatainak schematikus feltüntetését tartalmazza és a szöveg közelebbi felvilágosítását célozza. A 2. grafikon az 1909. évi átlagos és az évvégi taglétszámot tünteti fel különféle változatokban, melyek közül bennünket legjobban a napibérosztályok szerint, vagyis a keresetnek megfelelő csoportosítás érdekel; mely – úgymint ezt már az 1908. évi jelentésről közölt ismertetésünkben is hangsúlyoztuk, – még mindig az átlagos kereseti viszonyok igen nyomasztó voltáról tesz tanúságot; a IV. napibérosztálynál magasabb osztályokban lévők vagyis a napi 4 koronánál nagyobb keresettel bírók száma elenyészően csekély a kisebb keresetű csoportokéhoz képest. Ha figyelembe vesszük az általános drágaságot, ha figyelembe vesszük, hogy a munkás napi keresete egy évben 300 napra sem terjed, kétségtelenül arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a munkásosztály nyomott kereseti viszonyai jelentős fogyasztási hiányt árulnak el, ami ipari továbbfejlődésünk szempontjából kedvezőtlen jelenség.

A 3-ik grafikon az 1908. évben biztosításra kötelezett üzemekben történt üzemi baleseteket és az ezekben 1909-ben kifizetett kártalanítások összegét tünteti fel iparcsoportonként részletezve. A táblázat ugyan csak a legáltalánosabb tájékoztatást nyújthatja, mégis mint első kísérletet örömmel kell üdvözölnünk, mert ehhez hasonló összeállítás még – a hazai viszonyokat illetőleg – sehol sem jelent meg. Igaz, a szöveg is figyelmeztet, hogy a statisztikai kimutatásokat kellő óvatossággal kell használni, tekintettel az adatszolgáltatás kezdetleges és hiányos voltára. Nem is akarunk ebből a táblázatból még semmiféle következtetést sem levonni, annál kevésbbé, mert csak egy évre vonatkozóan, még összehasonlító alapot nem nyújt és mert az iparcsoportok összeállítása eltér attól a rendszertől, amely szerint nálunk eddig az iparstatisztikára vonatkozó felvételek történtek, és biztosítási szempontok által vezetett csoportosítást mutat. Mindezen je-

lentos hiányok daczára is örömmel látjuk ezeknek az adatoknak közlését, mert tudjuk, hogy *minden első statisztikai feldolgozás tökéletlen*, és hogy csak úgy lehet tökéletesíteni és fejleszteni, ha először rosszul (vagy kevésbé jól) csinálja meg a dolgot, csak a teljes feldolgozás árul el minden hibát, csak ez után lehet a javítást megkezdeni. Az a meggyőződésünk, hogyha ezt most nem adták volna ki, hanem a következő év, mondjuk, valamivel jobb anyagát hozták volna nyilvánosságra, tudományos szempontból épp oly értéktelen lett volna, mint az 1908-as anyag; így pedig reméljük, hogy a következő év kimutatásai használható eredményeket fognak adni. Hogy az adatszolgáltatásnak mennyire kell tökéletesedni, annak bizonyítására csak arra utalunk, hogy míg a baleset-bejelentések száma 10 év alatt (1899-1908) 10.279 ről 20.077-re emelkedett, addig a halálos baleseteké 85-ről 330-ra szökött fel; bizonyos tehát, hogy a súlyos (halálos) balesetek bejelentése ma már sokkal lelkiismeretesebben és pontosabban történik, mint azelőtt.

De sok kívánni valót hagy fenn a csekélyebb jelentőségű balesetek bejelentése. Bár az 1908-ban bejelentet 20.077 baleset körülbelül az utolsó 3 év színvonalán marad, (tehát azon, amit a munkásbiztosítási törvény meghozatala előtt az iparfelügyelői statisztika kimutatott) mégis ennek teljesen irreális voltát megvilágítja az a körülmény, hogy ugyanakkor a betegsegélyző pénztárak 55.110 tagot kezeltek balesetből eredő betegség ellen. Ha ezek egy részét le is számítjuk, mint olyanokat, melyek nem »üzemi balesetek«, melyek tehát itt statisztikailag nem is veendők számba, mégis kétségtelen, hogy a balesetek bejelentése körül még mindig nagy hiányok vannak.

A 4-ik grafikonban a helyi pénztárak és az Országos Pénztár 1909. évi eredményszámlái vannak feltüntetve, melyek sajnálatosan nagy deficit fekete foltját mutatják. A szöveg azonban felvilágosít és megnyugtat, hogy e baj elhárítható, mert nem a járulékok elégtelensége vagy elapadása okozta, hanem *egy* félszeg, szerencsétlen hatósági rendszabály következménye, mely a biztosítási járulékokat mesterségesen redukálta és nem azon teljes időtartamra rendelte beszédni, mint amely időtartamra a biztosítás szól.

Ezeket a megjegyzéseket csak ötletszerűen vetettük fel a terjedelmes jelentés forgatása közben, mialatt a legszembeötlőbb részei, a színes grafikonok ragadták meg figyelmünket. Ha az ember szervesen és rendszeresen akarná az egész anyagot ismertetni, sokkal több tételre volna szüksége. A jelentés szövegrésze azonban inkább belső ügyeket tárgyal, melyek első sorban a munkásbiztosítással hivatásszerűen foglalkozók érdeklődését igénylik. Egy fejezet az, mely socialpolitikai szempontból általános érdeklődésre tarthat szá-

mot, nevezetesen az a tanulmány, mely az ipari mérgezések és betegségek kártalanításáról szól, s amely tulajdonképpen indokolása annak a határozati javaslatnak, mely oda concludál, hogy mindazon ipari mérgezések és betegségek okozta ideiglenes vagy állandó, részleges vagy teljes munkaképtelenségek, amelyeknek üzemi eredete úgy műszaki, mint orvosi szempontból feltétlenül megállapítható s melyeknek jegyzékét az Országos Pénztár igazgatósága fogja megállapítani, »üzemi balesetek« gyanánt kártalanítandók. Nagyon érdekes, hogy ez a tanulmány éppen akkor látott napvilágot, mikor a foszphortalalom végre törvénynyé vált, mikor a fazekasiparban okozott ólommérgezések pusztító hatását a napi sajtóban is feltűnést keltő módon szellőztették és amikor ezek és evvel kapcsolatos socialhygienicus reformok a kormányzat előkészítő munkája alatt állanak. Mintha ez a tanulmány egy nagy lökést adott volna ezekhez a komoly reformokhoz, ami kétségtelenül csak növeli érdemét és *ennek az egész jelentésnek gyakorlati jelentőségét és fontosságát.*

A socialpolitikus és a társadalmi viszonylatok bűvara különösen a statisztikai tabellákból meríthet gazdag anyagot további combinációkra, elmélgedésekre és következtetésekre. Számos oly társadalmi viszonylatba világítanak ezek a sorszorok, melyek semmiféle más statisztikában fel nem lelhetők. A törvény centralisáló rendszerének ez kétségtelenül rendkívül becses eredménye, mert oly adatokat képes közkincesé tenni, melyek a régi törvény hatálya alatt tengő-lengő, elszigetelt kis pénztárak részéről soha összegyűjthetők nem lettek volna. Az anyag oly nagy, hogy annak bonczolásába, annál kevésbbé, mert erős kritikát is igényel, most nem mehetünk bele. Az érdeklődőknek ajánljuk magát a jelentést, mely - tudtunkkal - a tudomány és gyakorlat érdekelt tényezőinek a pénztár készséggel megküld. A jelentés ugyanis, mint hivatalos kiadmány jelent meg és könyvárusi forgalomban nem kapható. Ezt azonban, reméljük, a pénztár vezetőségének az érdeklődőkkel szemben való liberalitása ki fogja pótolni.

Társadalmi bölcsészet.

Társadalomtudomány és nemzeti érzés.

Csak nemrég nálunk is szembehelyezték a társadalomtudomány elveit a nemzeti érzéssel. Bár ilyenén valóságos ellenkezést eleve is kizártnak kell tekintenünk a két teljesen különböző osztályhoz tartozó fogalom között, amennyiben

minden tudomány az igazságokat, a törvényeket keresi, tekintet nélkül bármilyen érzésre s így a társadalomtudomány is az igazságokat, a törvényeket keresi a társadalmi élet jelenségeiben, szintén tekintet nélkül bármilyen érzésre, mégis mivel egyesek épp a társadalomtudomány, a SPENCER-féle sociologia nevében támadták a nemzeti érzést, érdemes ezért közelebbről szemügyre venni a kérdést és kimutatni, hogy SPENCER gondolatai egyáltalában nem állanak ellentétben a nemzeti érzéssel, a hazafiassággal, hogy semmit sem találni írásaiban, ami ez ellen szólna, hogy írásaiból senki sem meríthet erősségeket a nemzeti érzés, a hazafiasság ellen, sőt – hogyha nem felületesen olvasunk, ha mélyére hatolunk gondolatainak – meggyőződhetünk, hogy a fejlődés iránti felfogása a nemzeti érzést, mint olyat *jogosnak*, sőt minden tekintetben *szükségesnek*, a természetes fejlődés *hatalmas factorának* tekinti, vagyis minden tekintetben sanctionálja.

Az itt szóba jövő fogalmak tisztázása végett SPENCER rendszerének egyik-másik alapfogalmára is ki kell ez alkalommal röviden térnünk.

SPENCER rendszerének, philosophiájának alapgondolata a *fejlődés*, alapeszmeköre a fejlődésfelfogás, mely szerint egy jelenséget sem tekinthetünk magában, elszigetelten a többitől, hanem megvan minden jelenségnek az előzője s megvan a következője. Egy szóval minden jelenségnek megvan a maga története, mert minden jelenség csak tagja, csak egy láncszeme a hatalmas fejlődésfolyamatnak. Ha most már a lelki fejlődést, a mentális evolútiót tekintjük, ahogy ezt SPENCER tárgyalja, s ha mennél rövidebb alakban akarunk megismerkedni e felfogással, akkor legcélszerűbb körülbelül három főgondolatba foglalni össze SPENCER e felfogása. Minden lelki élet ugyanis csak megfelelő *környezet* hatása alatt fejlődik ki, mert e környezet hatásai, a benyomások s ezeknek kapcsolatai adják a lelki élet anyagát, tehát a lelki élet szorosan függ a környezettől. Ez a híres és különösen TAINE útján annyira ismeretessé vált *környezet-elmélet*. De épp az így kifejlődő lelki élet útján képes a szervezet jobban, épp a mind fejlettebb lelki élet útján mind jobban *alkalmazkodni* a környezet fennálló viszonyaihoz s így azokat a maga javára kihasználni. És a spenceri lelki fejlődés másik alapvető gondolata, az alkalmazkodás eszméje. A mind nagyobb fokú alkalmazkodás a lelki élet mind fejlettebb fokát, a mind nagyobb fokú lelki fejlődést mutatja. Mindezzel azonban még mindig nem magyarázhatnók meg a legegyszerűbb lelki jelenségeket sem, ha nem vennők tekintetbe, hogy a lelki fejlődés nem egy egyénen belül történő folyamat, hanem hogy e fejlődést az egyénben hosszú láncolat előzi meg a fajban. Az egyéni fejlődés csak a faj fejlődés egy láncz-

szeme. Öröklés útján sok hajlandóság, lelki készség adódik át és a nevelés ezt megfelelő módon fejleszti. Mindezt SPENCER az *egyéni tapasztalattal* szemben, mely környezethatását foglalja magában az egyénre, a *faj tapasztalatának* nevezi. Röviden hagyománynak mondhatjuk. A lelki élet jelenségeit tehát megmagyarázzák a környezet hatása, a mind nagyobb fokú alkalmazkodásra való törekvés, mert a nem alkalmazkodott, vagy kevésbé alkalmazkodott fajok szükségképpen kivesztek, és végre az őseinktől ránk szakadt hagyomány, mely a faj évezredes tapasztalatát képviseli. Ez a harmadik alapvető gondolat SPENCER-nél a lelki élet fejlődésére vonatkozólag.

Vegyük szemügyre a spenceri felfogás e három alapvető gondolatát a nemzeti érzés, a hazafiság szempontjából, amit teljes joggal tehetünk, mert a lelki fejlődés ilyen felfogását, ezzel a három főmozzanattal: a környezet hatásával, az alkalmazkodással és a hagyománnyal, amely különben szemmel láthatólag biológiai alapokon épült fel, azt még a társadalmi élet fejlődésénél is alapfelfogásul tekintette *Spencer*. A társadalmi élet is szigorúan a megfelelő környezet hatása alatt fejlődött ki, mind tökéletesebb foka a mind nagyobb fokú alkalmazkodásnak a természeti viszonyokhoz. Ezeknek kihasználásában rejlik s az egyéni rövid tapasztalat mellett itt is óriási szerepet játszik a faj tapasztalata, a hagyomány, vegyük bár példaképpen a Mózesnél formulázott valláshagyományokat vagy manapság a tudomány hagyományait.

Ha a magyar fajt, a magyar nemzetet tekintjük, mint társadalmi, sociologiai fejleményt, első sorban a környezet hatása itt is nyilvánvaló. Ez a nagyszerű földrajzi egység, amelybe saját szerencséjére bejutott annak idején a magyarság, ilyen hatással rendkívül fontos szerepet játszott. Ha ki-ki is csaptak innen, el is kalandoztak, mégis csak ide húzódtak vissza, mégis csak itt maradtak. Első sorban ennek a megfelelő környezetnek, ennek a nagyszerű földrajzi egységnek tulajdonítjuk, hogy a népvándorlás zivataraiiban, melyben Róma ledől, megmarad itt e kis nép a maga önállóságában s szilárd államot, politikai, társadalmi egységet alkot a földrajzi egységnek megfelelően. Már most a nemzeti érzés, a hazaszeretet első sorban alapjában nem más, mint ehhez a természeti környezethez, ehhez a pompás földrajzi egységhez, és a természeti kincsekben amúgy is annyira megáldott földhöz való ragaszkodás, *ennek megszokása s e megszokás hatalma*, amely tehát így *természetes folyománya a környezet hatásának*. Ennélfogva nem hogy ellenkezésben állana a spenceri gondolatokkal a hazaszeretet, hanem szükségképpen függ össze azokkal.

De menjünk egy lépéssel tovább, a másik alapvető spenceri gondolathoz, a mind nagyobb fokú alkalmazkodás gon-

dotáához. A magyar faj több, mint ezer éve él itt e földrajzi egységben s bár idegen fajok erősen háborgatták, mi az ami fentartotta itt? A minden áldozatra képes hazaszeretet, de mi ez, megint csak a környezet hatása, a környezet erős megszokása. Ugyancsak ez az érzés, mint biológiai tényező lesz legjobb serkentője az alkalmazkodásnak. Szeretve ezt a környezetet, önkéntelenül is érzem, hogy csak *úgy* maradhatok itt, ha alkalmazkodom a létfeltételekhez. S ki merné tagadni, hogy a magyarság nem alkalmazkodott? A népvándorlás e torkában itt az örökös harcokhoz alkalmazkodva kiváló vitéz nép lett, maradt. Az újabb békés állapotok más irányú alkalmazkodást követelnek, mely főleg a természeti kincsek kiaknázásában nyilvánul. De akik erre akarnak buzdítani s ez irányban eredményt akarnak elérni, megint csak a hazaszeretet érzésére appellálva, ez érzésből kiindulva tehetik.

Végre a harmadik spenceri alapvető gondolatot szemügyre véve, tudniillik az ősök tapasztalatát, a hagyományt, nyilvánvaló, hogy ezeknek nagy része, a környezetre vonatkozó összes tapasztalatok, hagyományok adják azt a képzetkört, amely a hazaszeretet röghöz tapadó merő érzéki és érzésbeli eleméhez kapcsolódva adja ezt az egész érzelmet. Épp e hagyományok adják a nemzeti érzést, ezekből, ezeknek cultusából áll az. Nos, ezeket nem ítéli el a spenceri elmélet. Ellenkezőleg, ezek vezetőszerepet játszanak az alkalmazkodásban, a fejlődésben, mint a faj tapasztalata, itt a magyar faj, a magyar nemzet tapasztalata.

A környezet megszokására és a faj tapasztalatára redukálódik így a hazaszeretet, a nemzeti érzés, természetesen erős, Sympathikus, faji érzésekkel kapcsolódva. Mindez éppenséggel nem áll ellentétben a spenceri gondolatokkal, ellenkezőleg azok szoros folyománya, kiegészítő tagja az ott adott lelki, társadalmi fejlődés folyamatának. S az itt így elemezett részeire bontott hazaszeretet, nemzeti érzés sem áll ellentétben a fejlődéssel, a fokozottabb fejlődéssel, a haladással, hanem épp legjobb serkentője annak, föltéve, hogy azokból az ősi, igaz forrásokból, a nemzeti hagyományok cultusából fakad s nem szónoki bombaszt csupán.

Kitűnik tehát ezekből, hogy SPENCER felfogása a lelki fejlődésről, a társadalmi haladásról mit sem tartalmaz, ami a hazaszeretet, a nemzeti érzés ellen szólna, ellenkezőleg épp a lelki fejlődés, a társadalmi kibontakozás *legmagasabb tudományos szentesítését, sociologiai igazolását* foglalja magában a hazaszeretet.

De még tovább mehetünk. Ezt nemcsak SPENCER-nek merőben sociologiai felfogása teszi, hanem biológiai felfogása is, mert ő itt is a sociológiában biológiai alapon áll. S való-

ban a hazaszeretetet, a nemzeti érzést a fajfejlődés szempontjából hatalmas *biológiai jelenségnek* kell tekintenünk. Jól mondja az egyik biológus (BETHE), hogy érzéklet, érzés, képzet, emlékezés, képzetek kapcsolása, mind ennek csak akkor van célja, ha általuk cselekvéseinket módosíthatjuk, ha így mind tökéletesebb alkalmazkodásra juthatunk. Ha nem volna meg ez a hasznuk, nagyon természetesen a kimustrálódás elseperte volna e lelki képességeket. Nos, a hazaszeretetet is elseperte volna, tehetjük hozzá, ha nem volna meg ilyenén fontos szerepe a természetes fejlődés, az alkalmazkodás terén. De ezzel szemben mit látunk? Míg itt nálunk egyes álmódózók a hazaszeretetet, a nemzeti érzés ellen beszélnek, addig a nagy német birodalomban Vilmos császár épp a nagy német egység érzésének, a nemzeti érzésnek, a hazaszeretetnek mind nagyobb fokban való felépítésén, kifejlesztésén munkál. A francziáknál a hazaszeretettelenes hangok határozott beteges tünetei e nép ismert dekád entijának, faj romlásának. Oda jutottunk tehát, hogy nemcsak a sociologia igazolja és szentesíti a hazaszeretetet, a nemzeti érzést, hanem még a biológia is. Már merőben biológiai szempontból is *az egészséges fajfejlődés egyik hatalmas factorának kell kijelentenünk a hazaszeretetet, a nemzeti érzést.* A kérdésnek ez oldala oly fontos, hogy külön fejezetben óhajtjuk tárgyalni. Hanyatlása, kihalása a faj romlását mutatja. Lüktető ereje, lelkesedése a faj fejlődés egészséges menetének, a faj energiájának, életrevalóságának kifejezése, mértéke.

Azért csak örülnünk lehet, ha megvan. Szívesen elnézhetjük, ha lelkesedésében néha túlságosan is lobog. Ez nem árt. *A hazaszeretet, a nemzeti érzés eleven megnyilatkozása olyasvalami a nemzetnél, a jajnál, amilyen az egészség, a duzzadó energia érzése az egyesnél.* Egyiknél sem baj, ha túlzásokba csap. Csökkenésében, sorvadásában van a baj. Amint itt nagy vonásokban talán sikerült megvilágítanunk a hazaszeretet, a nemzeti érzés sociologiai szerepét, úgy kell majd a magyar sociológiának, mint magyar tudománynak közelebbi összefüggésbe hozatalát nemzeti hagyományainkkal is szorgalmaznunk. Ez a jövő útja.

Pekár Károly.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Birtokpolitikai szakértekezlet.

A folyó évi januárius 12-én tartott ülés az *új földtehermentesítés* kérdésével foglalkozott GAAL JENŐ főrendiházi tag, igazgató elnöklete alatt a földművelésügyi ministerium számos főbb tisztviselőjének és a gazdaközönség több vezetőférfiának részvételével.

Mint első előadó BERNÁT ISTVÁN, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója utal arra, hogy ez a probléma sokkal régebb és sokkal szélesebb rétegek érdekeit érinti, mint az iparos munkásoknak a nagy ingótőkével folytatott harcza. Ennek bizonyítására felhossa, hogy már a legrégebb időkben, Rómában, Hellasban, sőt már Mózes törvénykönyveiben is találunk olyan nyomokat, melyek az ingó tőkének a földbirtokkal szemben az uralomért folytatott harczát kétségtelenné teszik. A középkoron keresztül a földbirtok akkori szervezésénél és a kamatvételi tilalomnál fogva ez a harcz, ha nem is szünetelt, de legalább is szűk határok között mozgott. Nagy jelentőségűvé a hiteligazdálkodás, a merkantilis érdekek kifejlesztése, az ingó tőke tömegének és hatalmának megnövekedése óta lett. Nem egy országban, nem is csupán egy nemzetnél mutatkozó jelenség. Átkarolja mindazokat a társadalmakat, melyek az Angolországból kiindult és a római jog elveinek elfogadása által megerősödött pénzgazdálkodás alapján állnak. Ötven évvel az első tehermentesítés után nem szűnő panaszok hangzanak fel azért, hogy a földbirtoknak veszendőbe menő szabadságát visszaadni és az új szolgálattal szemben törvényesen biztosítani kell. A földnek hűbéri terhektől való mentesítése csakis első fele volt a nagy munkának, amelyet elődeink megoldottak, a második rész, a *szabadságnak biztosítása reánk vár.*

Vázolja a fejlődés menetét Magyarországon, előadja az okokat, amelyekből a magyar föld eladósulása ered. Utal a földtehermentesítés keresztülvitelénél történt s a földbirtokosságra nézve nem kedvező intézkedésekre, a beruházható tőkék csekély voltára, érinti az államadósság csinálását, a földbirtoknak az adók szaporítása, az igények növekedése és a különböző csapások folytán mindinkább növekvő terheit. Idézi gr. TISZA ISTVÁN legutóbbi tanulmányát és bizonyítja, hogy a magyar mezőgazdaság két főtámasza, a gabonatermelés és marhatenyésztés, évek során át meddő volt. A 90-es években a budapesti tőzsdén voltak időszakok, amidőn a búzát a vevőknek a reményt vesztett eladók minden áron, sőt az ár megállapítása nélkül voltak kénytelenek

átadni. Abban a hitben, hogy a haladás egyértelmű a pénzgazdálkodás fejlesztésével, politikusaink tökéletesen elhanyagolták a mezőgazdaságnak, tehát a nemzet túlnyomó részének érdekeit. Így szinte lehetetlen volt, hogy a földel ne adósodjék. Ehhez járulnak azonban más okok is. Ezek közül különösen az örökrészekért kölcsön vett adósságokat, a vételári hátralekökat emeli ki, mint amelyek teljesen inproductívek.

Az orvoslás módjainál elsősorban az okos agrárpolitika szükségét hangoztatja, amely jövedelmet biztosítván a gazdának, lehetővé teszi a megélhetést és boldogulást.

Másodsorban kívánja, hogy a terhes és felmondható kölcsönök törlesztéses fel nem mondható adósságokra fordíttassanak át. A személyes hitel fejlesztése és olcsóbbá tétele szintén egyik feltétele a gazdálkodó osztály fejlődésének. Utal arra, ami Németországban és Ausztriában a tehermentesítés körül történik. Felkarolandónak tartja azt a gondolatot, hogy parasztbirtokokra csakis altruista intézetek adhassanak kölcsönt. Végül vázolja a plutokratikus fejlődés veszedelmét s a zsidóságáltal egykor követett agrárpolitikát, határozati javaslatot nyújt be, amely különösen a törlesztéses kölcsönök népszerűsítését tűzi ki célul.

Előadása eredményei alapján a következő *határozati javaslatot* nyújtja be:

Azoknak a politikai veszedelmeknek és gazdasági károknak megelőzése és orvoslása végett, melyek a földbirtok fokozódó eladósulásából erednek, szükséges a földbirtokosok reál és személyes hitelének javítása, kiépítése, esetleg az örökösödési rendnek a maitól eltérő szabályozása.

Ez a társadalom öntudatos és tiszteletet parancsoló fellépése s a törvényhozás jóakarató támogatása mellett érhető el.

A földbirtokosságnak az eladósulás által fenyegetett függetlenségét erősíteni, a terjedő plutokratikus iránynak gátat vetni, sürgős kötelesség. Ennek folytán a terhes adósságoknak törlesztéses kölcsönökké változtatása ily módon az *új tehermentesítés* megindítása elsőrangú gazdasági, socialis és politikai feladat. E végből a kormánytól és törvényhozástól az illetékek tekintetében a conversiót végző intézeteknek a szükséges kedvezések kieszközlendők. A személyes hitel olcsóbbá tételére nézve a bankszabadalom megújításánál teendők megfelelő intézkedések. A szövetkezeti eszme népszerűsítendő s az eladósulás megelőzésére, valamint a fennálló terhek conversiójára nézve külföldön bevált intézkedések mutatis mutandis nálunk is alkalmazandók.

A második előadó GYÖRGY ENDRE nyűg. földmívelésügyi minister volt, aki előadmányának az összefoglalását a Szemle jövő havi füzete részére helyezte kilátásba.

A tanácskozás befejeztével dr. GAAL JENŐ elnök bejelen-

tette, hogy a harmadik előadóként felkért báró MADARASSY BECK GYULA orsz. képviselő nem tarthatta meg más elfoglaltsága folytán előadását. Az egyesület a három előadó felkérésével azt a czélt kívánta elérni, hogy lehetőleg különböző szempontokból nyerjenek az egyes kérdések megvilágítást. Utal azonban az elnök egyúttal arra is, hogy az összes elhangzott előadások e czélra kiküldendő bizottság elé fognak kerülni, mely azok eredményeit lesz hivatva leszűzni. E bizottságban gondoskodás fog történni arról, hogy minden indokolt szempont képviselői szóhoz jussanak. Ugyanez a bizottság fogja tárgyalni BERNÁT ISTVÁN igazgató határozati javaslatát is, mert a felolvasó ülései az értekezletnek csak tanácskozásra vannak hivatva. Végül JANKÓ ÁGOST Torontál vármegyei alispán beküldött munkálata alapján a nemzetiségi pénzüzetek birtokpolitikai szempontból érdekes működéséről néhány adatot mutatott be az elnök.

Januárius hó 26-án GAAL JENŐ, főrendiházi tag, igazgató elnöklete alatt tovább folyt az értekezlet és ez alkalommal az agrár öröklési jog kérdése volt napirenden.

MATTYASOVSKY MIKLÓS, ministeri titkár előadó: Az öröklési osztály legegyszerűbb formája a természetbeni felosztás. Káros ez akkor, mikor egy gazdasági egész, pl. ipari vállalat, földbirtok, üzlet kerül felosztásra. A felosztást vagy az által kerülhetjük el, hogy az örökösök közösségben maradnak (nagyobb üzletnél, sőt nagyobb földbirtoknál erre alkalmas lehet a részvénytársasági forma is: vagy az által, hogy a földbirtokot stb. *egy örökös veszi át*. Az agrár öröklési jognak ezt a követelményét a földművelés természete indokolja. A földművelés bizonyos állandóságot kíván, mert a sikeres gazdálkodáshoz szükséges, hogy a föld mi velője alaposan ismerje a mivelt terület viszonyait. A földművelés ugyanis organikus termelést végez s nem folytonos és egynemű, hanem térben és időben különvált, különmemű munkákat kapcsol egybe. Ez az állandóság olyan értékes testi, szellemi és erkölcsi tulajdonságokat is fejleszt, a melyeket az állam és társadalom nem nélkülözhet.

A *külső formát* tekintve az agrár öröklési jog vagy külön codex vagy az általános magánjogi törvénykönyvben elszórt speciális rendelkezések összesége.

Utóbbi esetben a kötelesrésznél, az utóörökös nevezésnél s legfőképpen az örökségi osztálynál kell a földbirtok tekintetében különös intézkedéseket megállapítani.

Az agrár öröklési jog a középbirtok öröklési joga. A nagybirtokra inkább a hitbizományi, a kisbirtokra inkább az otthonmentesítést alkalmazzák. A hitbizományban az öröklés egységét az elidegenítési és felosztási tilalom, az otthonmentesítésnél a megterhelési tilalom erősíti és támogatja.

Az agrár öröklés egyik példája a *németországi törzsöröklés*, a mely szerint a birtokot egy örökös veszi át, a ki örököstársait a birtok hozadéki értéke alapján egy neki jutó előleg (praecipuum, Voraus) levonása után elégíti ki. Ilyen öröklési szokás *Franciaország* némely vidékén is fentartotta magát. *Magyarországon*, ha a dunántúli és délvidéki sváboktól eltekintünk, ilyen törzsöröklési szabály vagy szokás sohasem volt. 1848. előtt a nemesi birtokban a fiági öröklés, a parasztbirtokban a jobbágyi öröklés uralkodott, 1848. után pedig az egyenlő öröklés lépett életbe az egész vonalon. A birtokok nemcsak hogy elaprózódtak, hanem nagy átlagban nélkülözik az üzemi egységet is. Az a *középparasztbirtok kategória*, mely pl. Hannoverben, Braunschweigban, Westfáliában a területnek 70-80%-át teszi, nálunk úgyszólván hiányzik. Lehet azonban, hogy a most folyó nagy átalakulás során fog képződni nálunk is számottevő középparasztbirtokos osztály. *Elősegíti ezt főleg a parcellázás és a tagosítás.*

A magyar, úgynevezett úri középbirtoknak egészen más a helyzete, mint a nyugati középparasztbirtoknak. A középparasztbirtokos földjét családjával s legfeljebb néhány cseléddel műveli. A magyar középbirtokos földje sokkal nagyobb, semhogy ezt tehetné. Ez az üzemi különbség súlyosbítja a nagyobb középbirtok helyzetét, a mihez járul még az is, hogy a mi középbirtokosainkat társadalmi s egyéb terhek is nyomják. A törzsöröklés tehát ez idő szerint nálunk aligha lenne életbe léptethető, mert hiányzik a gazdasági alapja s mert ellenkeznek a történelmi múlttal s az általános jogérzettel.

Azonban, hogy a kialakulóban lévő középparasztbirtoknak együtttartására s általában a földbirtok indokolatlan széttagolásának elkerülésére megadjuk a lehetőséget, gondoskodni kellene a *készülő magyar általános polgári törvénykönyvben* oly rendelkezésről, mely az öröklési osztálynál feloszthatatlannak tekinti a gazdasági egységet alkotó földbirtokot.

Ki kellene mondani, hogy ha a birtok s az örökösök körülményei indokolják, a birtok egy örökösnek ítéltető oda, ki a többieket munkadíjának (munkabérének) levonásával a hozadéki érték alapján elégítheti ki. Ez a bírói törzsöröklés személyi és tárgyi válogatás nélkül mindenütt alkalmazást nyerne, a hol az örökösök életviszonyai és a birtok egy kézben maradása indokolt lenne. Míg azonban a németországi törzsöröklés *generálisai*, ez a megoldás *specialisálna*. Vagyis jól kezelve (esetleg szakértők, helybeliek, családbeliek meghallgatásával is), ez a bírói törzsöröklés módot nyújtana arra, hogy a parasztság felfelé törekvő osztálymozgalma a mai öröklés porlasztó s akadályozó hatása alól kivonassák a nélkül, hogy merev ellentétbe helyezkednék az eddigi jogfelfogással.

Dr. SEBESS DÉNES ítélőtáblai tanácselnök felszólalásában min-

denekelőtt hangsúlyozza, hogy egészében egyetért az előadás gondolatmenetével.

A törzsörökösödési jogelvek a német jogból plántálódtak át a hazai területre s különösen az egyke elleni küzdelemben vált újabban közkedvelt jelszóvá a parasztörökösödés reformja oly irányban, hogy a kötelesrész és egyenlő osztály elve kiküszöböltessék. Ez álláspont azonban tarthatatlan ma még hazánkban.

A törzsörökösödés épp úgy, mint a homestead, középirtok, hitbizomány stb. mind ugyanazon gazdasági elv szüleményei, mely úgy hangzik, hogy biztosítani kell bizonyos üzemegységek állandóságát a földbirtok egységének megvédésével.

Habár elismeri a felszólaló e törekvések teljes jogosságát, hazánk földbirtokevolúciója lehetetlenné teszi ma még a megvalósítást.

Magyarországon még nem alakultak ki azok a gazdasági terület- és üzemegységek, melyek állandósítását kellene körülbástyázni. Az 1909: XXXIX. t.-cz. alapján földbirtokjogrendszerünk hatalmas átalakulás előtt áll. A tagosítások, mint az intenzív mezőgazdasági üzemegységek kiválasztásának eszközei, most kezdődnek meg s csak ezek nyomán válik ki a megvédendő területesség.

A nagyarányú parcellázások sokakban azt a hitet támasztották, hogy a középirtok eltűnik lassan és vagy szétporlódik vagy felszívja azokat a nagyirtok. Ez nem áll. A parcellázás ellensúlyozója a tagosítás. Nagy adathalmaz áll rendelkezésre annak bizonyításául, hogy egészen új középirtokos-osztály kezd kialakulni a tagosítások nyomán.

Az 1910-ben Franciaországban megejtett földbirtokstatisztikai összeírás érdekesen állapítja meg azt a tényt, hogy a földbirtok ama nagy és korlátlan forgalma mellett is a középirtok állandó és a kis- és nagyirtok területe az, a mi változik. És ez állandó közel félszázad óta.

Örökösödési kényszerjogszabályok ma még veszedelmesek és károsak lennének. Lehet, hogy a jövő meghozza ezek szükségességét, de egyelőre még – leszámítva az ország egyes területeit – a földbirtokkategóriák kialakulása, üzemegységekké való formálása csak a jövő kérdése. Csak aztán lehet és szabad gondolkodni azok megkötéséről.

A svájci új polgári törvénykönyv idevonatkozó rendelkezései (Erbgemeinschaft, Ertraggemeinschaft) leginkább megközelítik a célt. A magánjogi codificációnál erről lehetne szó. Máshol van a súlypontja földbirtokpolitikánknak s erről lesz is szó később.

GYÖRGY ENDRE nem ért azzal egyet, hogy a középirtokot tisztán mint üzemegységet tekintsük. Ő a középirtok kérdését a hozzája fűződő politikai szempontok szerint véli

elbírálandónak. Abból indul ki, hogy helyesen nálunk csak két irányba lehet a birtokpolitikának: a nagybirtok mobilizálása és a kisbirtok stabilizálása. Eddig megtörtént minden a nagybirtok stabilizálására és a kisbirtok mobilizálására.

A külföld példái mást mutatnak.

Angliában az állam vette kezelésbe az egyházi javakat, de nem secularizálta azokat, hanem kiadja kisebb complexumokban, egészséges középbirtokos és kisbirtokos bérlőosztályt teremtve.

Egy másik megoldási mód, melyet Dániában alkalmaznak. Csinálnak az együtt tartott földbirtok alapján családi részvénytársaságokat, melyekben a részvényjogokat nem lehet eladni. A birtok és a család anyagi helyzete megmarad. Több tőke beruházásával intenzívebbé lett a gazdaság és a rokonok maguk közül egyre bízzák a kezelést.

A törzsöröklésnek ellensége nálunk. Ha egyre hagyjuk a birtokot, nem segítünk az egykén, hanem inkább ingert adunk, mert útmutatást adunk arra, hogy csak egy örökösnek a maradása a leghelyesebb. Ő is azt hiszi, hogy a minimum kérdéssel függ össze a probléma megoldása. Mindenesetre a minimum igen különböző kell hogy legyen az üzemviszonyok szerint. Ő is elismeri, hogy ma a magyar birtokviszonyok átalakulófélben vannak, ezért azt tartja, hogy ne csináljunk még ma imperatív szabályokat.

Nálunk a jogászegylet két megoldást javasolt: a substitútiót és a középbirtokok hitbizományát. Azt hiszi egyiket se lehet imperative kimondani. Az újonnan kialakuló középbirtokos osztály nem lesz ugyanaz, mint a mostani történelmi tradíciójú földbirtokos osztály. A két ajánlott eszköz már túlélte magát. Ami megmaradt a sok parcellázás után, az a középbirtok úgyszólván életképes.

Felszólaló a maga részéről nem tud megoldási módot ajánlani, de az előadó részéről ajánlott azt az eljárást, hogy a bíróság bírálhassa el, mely esetben van szükség a birtok együttmaradására, nem sok reménnyel fogadja, mert bíróságaink gazdasági szakértelemmel, de elég gyakorlati érzékkel sem mindig rendelkeznek.

SEBESS DÉNES megjegyzi, hogy a bérlőtársulatok DÁVID munkája szerint úgy Angolországban, mint Dániában sikertelenek voltak mindenütt ott, hol nem a tagok individuális működésére volt a súly helyezve, hanem a hol a társulat quasi vállalat volt és megbízott kezelő állott az élén. Ez a hibája az új telepítési törvényjavaslat idevonatkozó részének is, hogy ilyesmit akar szervezni. Ez ma már túlhaladott álláspont.